
B Á R Ó F O R S T E R G Y U L A

GRÓF
BERCHÉNYI LÁSZLÓ
FRANCIAORSZÁG
MARSALLJA

BUDAPEST, 1925. KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

FŐIGAZGATÓ: DR. CZAKÓ ELEMÉR.

*II. Rákóczi Ferenc és fia József, anyja
Zrinyi Ilona és Thököly Imre, gróf Berchényi
Miklós és neje gróf Csáky Krisztina, gróf
Esterházy Antal, 'Sibrik Miklós hamvainak
Konstantinápolyból a hazába visszahozata-
lára kiküldött ötös bizottságlól a már elhunyt
tagok: Thaly Kálmán, Thallóczy Lajos,
Fraknói Vilmos, Török Auréla*

*kegyeletes emlékezéssel
a még élő tag.*

T A R T A L M I K I V O N A T

I. FEJEZET. (15—41. oldal).

Ferenc József király kézírata 1904 ápr. 18. Tisza István miniszterelnökhöz, Rákóczi és hívei hamvainak törökországi számkivetésükből a hazába visszahozatala iránt. Az 1906 : 20. t.-c. A francia kormány megengedi Berchényi László francia marsall és felesége tetemeinek a luzancy-i templomból a kassai székesegyházba átvitelét. Etienne francia hadügyminiszter elrendeli, hogy a hamvaknak Magyarországra átvitelénél a végtisztességet a Meaux-ban állomásozó huszárezred egy százada adja meg. Az engedély ellen a marsall leányunokái nevében Vicomtesse de la Rupelle-Puységur tiltakozást nyújt be. Ennek hely adatván, a kormány az engedélyt visszavonja. A marsall síremléke és feleségének sírfelirata Luzancy templomának Mária-kápolnájában. A marsall könyvtára és levelezéseinek gyűjteménye Meaux város múzeumában és a hozzá intézet levelek gyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeumban. Luzancy, melyet Berchényi 1734-ben szerzett meg családi székhelyül, idegen kézre kerül és síremlékével együtt feledékenységbe merül. Berchényi Mikes Kelemenhez intézett levelében hő vágyát fejezi ki, hogy atyja hamvait ősei hazájába visszavihesse. A tiltakozó vicomtesse de la Rupelle nyilatkozata. Rákóczi és hívei tetemeinek visszahozatala és temetési ünnepélyére a kormány a számkivetettek családjához tartozó unokákat a tiltakozó leányunokák kivételével meghívja. A temetésen részt vesznek a konstantinápolyi lazaristák tartományi főnöke Lobry, Luzancy plébánosa Jacquelin, Berchényi harmadik felesége: Kőszeghy Zsuzsánna fivérének unokája a rodostói Aslan Péter.

II. FEJEZET. (41—54. oldal).

A Berchényi-család eredete. Berchényi Miklós, Rákóczi fővezérének fia László, a későbbi francia marsall. Ifjúsága. Rákóczi és atyja közbenjárására és ajánlásával 1712-ben Franciaországba megy és XIV. Lajos testőrgránátosai közé fogadja, majd 4 hó multán 1712 dec. 31-én a Ráttky-huszárezred alezredesévé nevezi ki. Már 1713-ban a rajnai hadseregnél van és kitünteti magát, majd Berwick marsall alatt 1719-ben Spanyolországban harcol. XV. Lajos engedélyt ad neki huszárezred szervezésére 1720-ban, melynek ezredesévé jún. 12-én kinevezi. Berchényi 1722-ben panaszkodik, hogy ezrede nem működhetik kellőleg, mert huszárijai gyalog szolgálnak, minélfogva felszerelésüket kéri. Mikes levelei Berchényihez, ki 1748 jan. 6-án küld neki választ és ebben fejezi ki óhajtását, hogy atyja tetemét Rodostóból a hazába visszavihesse. Mikesnek állítólagos nénjéhez intézett leveleiben foglalt értesítései Rákócziról, fiáról, Berchényiről és fiáról, Eszterházyról és fiáról. Berchényi László letelepedése Brie-ben, hol 1726 előtt szerzi meg a frouet-i kisebb, majd 1734-ben az ennél nagyobb luzancy-i birtokot.

III. FEJEZET. (54—75. oldal).

A huszárság eredete. Elterjedése Európában. Franciaországban az első rendes ezredet Cronberg 1692-ben szervezi, a másodikat Deák Pál, a harmadikat Versailles marquis, a negyediket Saintgeniès marquis, melynek ezredesévé XIV. Lajos csakhamar Ráttky Györgyöt nevezi ki 1708-ban. Villars marsall dícsérete a magyar huszárokról. A Dessewffyek. A sorrendben ötödiknek Eszterházy Antalnak Bálint fia állít fel huszárezredet. Halála után (1743) Dávid lesz a parancsnok. Ezredét azonban gr. Turpin, majd Chamborant marquis kapja meg. A hatodik huszárezredet 1743-ban br. Beausobre állítja fel, majd ugyanezen évben a hetediket gróf Raugrave és a nyolcadikat Polleretzy András. A Polleretzyek családja. A kilencedik huszárezredet Ferrari állította fel. A 10-ik, a Royal Nassau, 1776-ban nyerte szervezését Nassau herceg parancsnoksága alatt. A 11-ik huszárezred a Conflans marquis ezrede, mely 1776-ban, 1761 évi elsőséggel szerveztetett és így megelőzte a 12-ik gyanánt

sorakozó azt a második Esterházy-ezredet, melyet Esterházy Bálint László, Berchényi fogadott fia 1764-ben állított fel. A tizenharmadik ezred Orleansi Lajos Fülöpnek 1779-ben felállított tábornokezredesi ezrede. Végre 14-ik ezred a gróf Gontaut, később herceg Lausun, majd herceg Biron Lauzun ezrede. XVI. Lajos uralkodása végén hat ezred létezett: Orleansi Lajos Fülöp tábornokezredes, Berchényi, Chamborant, Conflans, Esterhazy, Lauzun ezrede.

Esterhazy, Conflans, Lauzun ezredesek kiváló, előkelő állása a versailles-i királyi udvarnál. Mária Terezia királynő ellenszenve Esterházy iránt. A forradalom alatt Esterházy megbízatást nyer Artois gróftól Katalin cárnőhöz, ki őt rendkívül kitünteti és földbirtokkal adományozza meg.

IV. FEJEZET. (75—104. oldal).

Berchényi katonai szereplése a spanyol örökösödési háború vége és a 7 éves háború közé esik. Berwick marsall alatt 1733-ban a rajnai seregnél. A király Berchényit 1734-ben brigadérossá nevezi ki. Berwick és Villars marsallok halála. A király Berchényit 1738 március 1-én maréchal de camp-ná lépteti elő, míg Szaniszló Lotharingia fejedelmi székét elnyervén, főlovászmesterré nevezi ki 1738 április 21-én. III. Károly császár, magyar király halála. Az európai hatalmak támadása Maria Terezia ellen. A bajor választófejedelelem Károly Albert, Prága bevétele után cseh királlyá, majd 1742 elején császárrá választatik és meg is koronáztatik. Belle-Isle marsall Berchényi jövetelét sürgeti. Az osztrák támadásnak Berchényi Ráttkyval együtt sikerrel áll ellen, majd a hadsereget Pisecktől Prága alá kíséri, hol Trojánál, melynek a háborúban elpusztult kastélya ma romjaiban áll fenn, a heves csatározás alatt lova megsebesült. A hadi kocka teljesen a franciák hátrányára fordul s Belle-Isle marsallt az osztrák sereg 1742 júniusban Prágába zárja be. A huszárok dicsőséges szerepe az ostrom alatt, majd midőn Belle-Isle-nek sikerül dec. 17-én Prágából kimenekülnie, az Éger alá visszavonuló agyongyötört sereget Berchényi kíséri. A következő évben június 26-án Dettingenbe vonul be, hol 27-én a franciák Maria Terezia és II. György angol király seregei ellen vereséget szenvednek. A király

Berchényit 1743 márc. 21-én a Sz. Lajos-rend középkeresztésévé, majd a huszárság felügyelőjévé és 1744 máj. 2-án lieutenant-général-lá lépteti elő. Ugyanazon évben a Szász Mórle marsall által vezetett flandriai sereghez osztatik be. Midőn Lotharingiai Károly beüt Elzászba és XV. Lajos ide siet, Berchényi kíséri őt. Hadi tettei 1745-ben a rajnai, majd 1746-ban a flandriai seregnél. Bruxelles febr. 17-én elesik s az oda bevonuló XV. Lajost Berchényi kíséri. A rocoux-i győzelem. Berchényi levelei Magyarország állapotáról és az annak határán kinevezett katonai diversióról. A Magyarországból érkező Nagy Sándor előadása. Berchényi kieszközli alezredessé kineveztetését. Csalódik benne s cassaltatását kívánja. A király Berchényit újra a flandriai sereghez osztja be 1747 márciusban. Szász Mórle marsall lawfeldi győzelme 1747 júl. 2. A rocoux-i és a lawfeldi csatákban a huszárok fényes fegyvertényei. Berchényi levele július 4-én a hadügyérhez a lawfeldi csatáról. Ligne herceg leírása Berchényinek a rocoux-i csatában kiváló szerepéről. Berchényi törekvése családja anyagi sorsának javítására. A hadügyérhez 1747 aug. 18-án kelt levelében leírja Franciaországba jövetelének történetét. Elégedetlensége. A Bourbon hercegek levelei. Harc a Berchényi által kért lotharingiai kormányzóságért, melyet Voltaire barátja, du Châtelet asszony férje számára iparkodik kiérőszakolni. Berchényi kirendelése 1748-ban Belle-Isle marsallnak Dél-Franciaország védelmére szervezett hadseregéhez. A francia seregnek azonban nem volt már szerepe, mert tárgyalások folytak a Maria Terezia által 1748 novemberében elfogadott béke iránt. Berchényi 1748 októberében a déli hadseregtől visszatér Luneville-be leányához. Berchényi 1751 jan. 5-én lemond ezredéről Miklós fia javára és a király a 15 éves Miklóst ezúttal ki is nevezi, mit Berchényi jan. 25-én köszön meg. Mint Commerce vár és város kormányzójának XV. Lajos 1748 elején 8000 livre illetményt engedélyez. Berchényi 1755 aug. 14. Belle-Isle marsalltól ez év márciusában tanácsot kér ne mondjon-e le felügyelői állásáról. A huszárezredek számának leszállítására vonatkozó ügy. Berchényi a Sz. Lajos-rend nagyszalagját 1753 aug. 25-én elnyeri. Az 1748. évi aacheni béke után Berchényi nyugalomban él, mígnem kitör a 7 éves háború, melyben 1757-ben d'Estrées marsall alatt részt vesz. Ez év máj. 15-én elnyeri ő is a marsallbotot. Luyne herceg Berchényiről.

V. FEJEZET. (105—111. oldal).

Berchényi Miklós rövid ideig volt ezrede élén. Mulhouseban 1761 február 9-én himlőben hal meg. Utána öccse Antal kapja meg az ezredet. Az ezred kitünő viselkedése a 7 éves háborúban. A huszárezredek száma 1753-ban 7, köztük 9 magyar. XVI. Lajos uralkodása elején csak 4, míg annak végén 6. Az 1790. évi fête de la fédération-ra a Berchényi-ezred is képviselőket küld. Berchényi 1791-ben elhagyja Franciaországot. Búcsúzása. — Ezrede ketté válik: egyik része mint első huszárezred a köztársaság szolgálatában marad, másik része Berchényi utódja: Georger ezredes vezérlete alatt harcol a királyság mellett. Mindkét ezred hősies viselkedése. A Berchényi-huszárokról — a közékük álló önkéntes, a fiatal Césac Ferenc — közöl adatokat. Choppin sajnálkozása afölött, hogy Berchényi ezredének különvált két része egymás ellen harcol. Br. Maricourt nyilatkozata. A Magyarországra visszatérő Berchényi-huszárokat az 1798 ápr. 25-én kelt rendelet a 13-as könnyű dragonyos-ezredbe osztja a Saxe-ezred franciá huszárokkal és a Coburg- és Latour-dragonysokkal. Ezen dragonyos-ezredből 1850-ben a 16. huszárezred szerveztetik.

VI. FEJEZET. (111—125. oldal).

XV. Lajos 1744 február 1-én kiadott rendelete megszünteti a tábornoktisztek tetszésszerű ruházkodását és egyöntetű öltözetet állapít meg. Berchényi előterjesztésére a király megengedi a huszároknál a tábornoktisztek magyar ruházatát. Az 1744 okt. 26-án kelt királyi rendelet a huszárság öltözetét égszínkében határozza meg. Változtatások az öltözetben. Az ezredzászlók. Berchényi 1746. évi leveleiben visszautasítja a huszárok ellen a fegyelem szempontjából tett kifogásokat. Berchényi terve 1747 aug. 27-én magyar gyalogság szervezése iránt. Az ezredek adósságai. A tisztek és legénység fizetése. Létszáma. A huszárok mellékhaszna: a douceur. A loálmányt a betegség pusztítja. Totte (Tóth) ezredes kiküldetése Konstantinápolyba rekruták toborzására. Berchényi utolsó levele 1756 ápr. 10-éről ez ügyben. Magyarország súlyos helyzetéről, visszatérő tisztjei előadása után, 1775 aug. 23-án beterjesztett memoire-ja, mert Mária Terézia a nemzet iránt a gyengéd anyából mostohává vált.

VII. FEJEZET. (125—142. oldal).

Magyar tisztek a francia huszárezredekben. Tóth (Totte, Tott) András († 1757) Berchényi legkedveltebb tisztje. Egyik fia, Ferenc, később Douai várparancsnoka, majd Konstantinápoly erődítményeinek újjáalakítója. Tóth András francia bárósága. A többi magyar tisztek névsora. Choppin kapitány és Reinach-Foussemagne grófnőtől közlött adatok a tisztekről. Berchényi a huszárság ellen intézett támadásokat az ellenük való féltékenységnek tulajdonítja. Az 1743. évi háborúban Berchényi kifogása Mária Terézia ezredesének, Mentzelnek Zweibrückenben tartózkodása ellen. A hesseni, a nassau-saarbrückeni, a zweibrückeni, a Bourbon-Penthièvre-i hercegek panaszai. Berchényi gondjai a tisztek kártyázása miatt.

VIII. FEJEZET. (142—150. oldal).

Berchényi III. Károly magyar király halála után közvetlenül 1740 november 1-én gr. Pálffy Jánoshoz intézett levéllel kísérletet tesz a száműzetés alól feloldása iránt. Pálffy a levelet felbontatlanul juttatja Mária Teréziához. Az osztrák-francia szövetség megkötése és Berchényinek marsallá kineveztetése után, melyhez neki Mária királyné kineveztetése napján, 1757 máj. 15-én melegen gratulál, kedvezőre vált a helyzet. XV. Lajos és Szaniszló királyok közbenjárnak Berchényi újabb kérvényének kedvező elintézése iránt. A magyar kancellária nem fogadja örömmel a kérvényt. Pálffy előterjesztése 1758 dec. 12. 1759 febr. 14-ről a királynőhöz, ki a kegyelemlevelet 1759 febr. 19-én írja alá s Berchényi a hűségi esküt 1760 okt. 9-én teszi le. Berchényi kísérlete az anyai ági birtokok visszaszerzése iránt. Az ungvári uradalom. A kamara jogi bizottságának véleménye. A bécsi udvari kamara figyelmeztetése a kancelláriához 1773-ban, a kisvárdai Homonnay-birtok miatt a marsall ellen indítandó eljárás iránt. A francia királyi család szeretete Berchényi iránt. Őt küldik Bécsbe József főherceg és Pármai Izabella esküvője alkalmából Mária Terézia és a fiatal pár üdvözlésére. Mária királyné levele Berchényihez. Mária Terézia, József, Izabella válaszlai az üdvözlésekre.

IX. FEJEZET. (150—158. oldal).

Berchényi kieszközli Miklós fiának a Szent Sír lovagjává kinevezését és az egyházi tonzurát, hogy könnyebben kaphasson egyházi javadalmat. A nancy-i primatialis székesegyházra Szaniszló 1500 livre javadalmat adományoz neki és engedélyt nyer, hogy a javadalmat megtarthassa, ha katonává is lesz és megházasodik. Berchényi 1751 jan. 22-én Szaniszló pártfogását kéri Ferenc fiának a máltai rendbe fölvétele iránt, hogy ez úton neki idővel kenyér biztosíttassék. Az ügy hosszú tárgyalása. Atyai részről könnyű a nemesi leszármazás bizonyítása, de az anya részére Berchényi a nemesség kimutatásának elengedését kéri. Ezt mondja Szaniszló király is a nagymesterhez intézett levelében: „az anya részére, ki nem nemes származású, „bref“-re (engedélyre) van szükség. Az ügy kedvező elintézése, mely végleg Aubert szerint 1754 márc. 2-án következett be.

X. FEJEZET. (158—176. oldal).

Berchényi sorsára döntő befolyással volt Szaniszló király barátsága és ragaszkodása. Lotharingia Eris almája a fejedelmek közt. Utolsó fejedelme III. Ferenc, később Mária Terézia férje, mert országát a bécsi béke (1738) a lengyel trónra 1734-ben újra megválasztott, de ismét kiűzött Szaniszló királynak engedte át, míg Lotharingiai Ferenc kárpótlásul Toscanát kapta. Szaniszló udvartartása Lunéville-ben. Szaniszló, a tudományok, művészetek pártfogója. Nagyarányú építkezései. Berchényi 1725-ben megismeri a szegénysorsú Girard Annát, ki őt Frouet-be, hol Berchényi ez időben kis birtokot szerzett, követi. László névre keresztelt fia születik 1726 május 11-én s negyednapra, 14-én, anyjával megkötö a házasságot. Berchényi megszerzi a luzancy-i birtokot s Szaniszló 1729 márc. 25-én örömét fejezi neki ki. Az újból lengyel királlyá választott Szaniszló 1733-ban felutazik a trón elfoglalására. Vállalkozása nem sikerül. Frigyes porosz király ad neki menedéket Königsbergben, honnan Szaniszló 1736 májusban tért vissza Franciaországba. Unokája, a Dauphin 1765 dec. 22-én meghal. Két hó múlva követi őt 1766 februárban Szaniszló is. A Nancyban általa építtetett Bon Secours-templom sírboltjában felesége, a királyné mellé temetik külön ezüst

szelencébe tett szívével együtt és két év multán a halálba követi őt leánya, Mária királyné, kinek szívét is atyjáé mellé helyezik, mígnem a forradalom által megvadult nép megbecsteleníti a sírokat és szétszórja a tetemeket.

Szaniszló király végrendeletében megemlékezik Berchényiről, ki a király halála után végleg Luzancyba vonul. Még megéri Ferenc fiának 1777 dec. 1-én Párizsban kötött második házasságát. Az öreg Berchényi és Ferenc fiának lakásai Párizsban. Gourmez J. építész és neje Verneuil-utcai 58. számú házukat 1923-ban Berchényinek címeres emléktáblájával jelölik meg.

XI. FEJEZET. (177—202. oldal).

Luzancy, Berchényi otthona. A korábbi birtokok. Az utolsó, kitől Berchényi azt vette, Gomer Madeleine († 1736). Reinach-Foussemagne grófnő alaptalanul állítja Torchet plébános elbeszélését Berchényi házasságáról, mely szerint Thionville vendéglőjében ismerte meg 1725-ben az ott alkalmazott Girard Annát, akivel az első gyermek születése után a házasságot azonnal megkötötte. Berchényi szépíti és nagyobbítja a Luzancy-i kastélyt, melyben Szaniszló évente kétszer száll meg, midőn Versailles-ba megy látogatásra és onnan visszatér. Mária királyné is meglátogatja Berchényit családjá körében. Mikes Kelemen Esterházy Antaltól és rodostói házasságáról. Fiát, Bálintot Berchényi László viszi magával s ezredében ad neki tiszti állást. Esterházy házassága, melyből egy fiú és egy leány származik. Halála 1743-ban Dillingennél. Fiát, Bálint Lászlót Berchényi hetedik gyermekül fogadja családjába, míg a leány a St. Cyr-i intézetben nyer helyet. Esterházy Bálintnak Emlékirataiban foglalt közlései Berchényi családi viszonyairól és felesége családjáról. Torchet plébános adatai. Berchényi jövedelme. Felesége halála 1766 aug. 24-én. Ferenc fia első házassága 1769 jan. 30-án Pange Anna-Máriával. Berchényi kedves kapitányának, a lengyel Dankszának esküvője 1767-ben. Berchényi halála 1778 jan. 9-én. Torchet plébános Berchényi alakjáról. Fiának, Lászlónak második házassága, melyből két gyermek származott: Magdolna-Valentine, kit gróf Hennezel vett el és László. A forradalom következtében Ferenc elhagyja Franciaországot és fiával

és két nővérével Bécsbe megy. A Luzancyt ért pusztítások. A marsall lovasszobrának szétrombolása. Berchényi felesége Luzancyban nehéz viszonyok közé kerül. Veje 1808-ban meghal. Berchényiné 1810-ben Michaud tábornoknak eladja Luzancyt s így 80 év után Berchényi kastélya és jöszága idegen kézre kerül. Michaud halála után (1835) legidősb leányára, Larabit Dénes feleségére, majd Léonie leányukra, ki Lagarenne préfet neje volt, szállott a birtok, aki azt gyermekek hiányában két unokafivérére, de Bonnières Robert és André-ra hagyta (1889). A kastélyt 1901-ben a párizsi XVIII. kerület laikus iskoláinak pénztára vette meg az iskolás gyermekek számára üdülőhelyül, melybe 1902-ben vonultak be.

XII. FEJEZET. (202—215. oldal).

A marsall gyermekeinek száma. Aubert, Esterházy Bálint és Torchét plébános eltérő adatokat közölnek. A hiteles anyakönyvi kivonatok szerint a marsallnak következő gyermekei voltak: 1. László, sz. 1726. 2. Magdolna-Katalin, sz. 1730., valószínűleg ez nevezett Mlle de Lusancy-nak. 3. Katalin-Franciska-Zsófia, sz. 1731., Flines-ben apátnő. 4. Mária-Zsófia, sz. 1732. 5. Mária-Anna, sz. 1733, ki Mlle de Courcelles néven szerepel. 6. Zsuzsanna-Felicitas, sz. 1734. 7. László-János, sz. 1735. 8. Miklós-Ferenc, sz. 1736. 9. Erzsébet-Felicitas, sz. 1738. 10. Szaniszló-Katalin, sz. 1739. 11. Katalin-Erzsébet, sz. 1742. 12. Ferenc-Antal, sz. 1744.

A marsall fiának, Ferencnek gyermekei: 1. Madeleine-Valentine-Clementine, sz. 1778., szept. 26. Férje gróf Hennezel. 2. László-János-Fülöp, sz. 1781., okt. 13. Párizsban. Az utolsó Berchényi. Meghalt Kassán 1835 nov. 28-án.

XIII. FEJEZET. (215—219. oldal).

Rákóczi és hívei hamvainak hazahozatala Konstantinápolyból. A kiküldött ötös bizottság 1906. október 27-én Orsován adja át azokat a kormánynak. Megérkezés és fogadás Budapesten okt. 28-án. Hálaadó ünnepélyes isteni tisztelet a lipótvárosi Szent István-bazilikában. Megérkezés Kassára okt. 29-én reggel. Gyászmise a székesegyházban, melynek sírboltjában Rákóczi, fia Rá-

kóczi József és Zrínyi Ilona, Bercsényi Miklós és felesége, Csáky Krisztina, Esterházy Antal, Sibrik Miklós földi maradványait tartalmazó rézkoporsók díszes kőszárkofágokban helyeztettek el. Kassáról a Thököly hamvait szállító vonat okt. 30-án reggel érkezett Késmárcra s egykori várának udvarán tartott ünnepély után földi maradványai az új evangélikus templomban, egyelőre ideiglenesen, majd az ahhoz épített sírkápolnában 1909 okt. 30-án véglegesen nyertek elhelyezést. Berchényi marsall nem érte meg, hogy atyjai hamvait a száműzetésből hazahozhassa és a magyar kormány sem vihette ki azt a szándékát, hogy az ő hamvait atyjáé mellé helyezze. A kassai székesegyház sírboltjában az ő kőszárkofágja üresen maradt. Amde míg az ő királyi pártfogóinak sírjait a forradalom dűhe St. Denis-ben, Nancy-ban, Lunéville-ban széthányta, a marsall sírja és síremléke sértetlenül őrzik az ő földi maradványait és az ő emlékezetét, melyet a magyar kormány kegyelele emelt ki a homályból.

I.

Már Cicero is megerősítette egyik beszédében, hogy a történelem az élet mestere. Igazolják-e ezt az események? Vagy éppen az a tény, hogy a világ leghatalmasabb birodalmai és népei elpusztultak, bizonyítja azt, hogy a történelem az élet mestere? Ez vitte őket romlásba? És igaza lenne az orosz hatalom által letiport lengyel nemzet megsemmisítését, mint természetes folyamatot ridegen szemlélő esztergomi követnek, Andrásy Józsefnek, ki az 1833. évi országgyűlésen a lengyelek védelme iránt indítványt tevő barsi követ, Balogh János ellenében a „történeti igazságra“ hivatkozik, mely szerint „nemzetek lesznek, nemzetek vesznek“, hogy mások jöjjenek helyükbe?, mely nyilatkozatát azonban Deák Ferenc súlyos szavakkal utasította vissza?

Hiszen ha a történelem az élet mestere, akkor ennek a mesternek kellett volna ezeket a hatalmas nemzeteket és világbirodalmakat a bukástól, a megsemmisüléstől megmenteni.

És mégis igaznak kell lennie, hogy a história a *magistra vitae*, de csak akkor, ha egyszersmind, mint Cicero mondja, *lux veritatis* és ha a népek és azok sorsának intézői tudják a történelem tanulságait levonni: *fontes rerum videre* és képesek megítélni, hogy a körülmények, az adott helyzet szerint a tanulságok mikor, hol és miként alkalmaztassanak.

Méltán lehet ezt a kérdést felvetni történetünk egyik nagy alakjának, az önzetlenség, az önfeláldozás mintaképének, II. Rákóczi Ferenc és híveinek életsorsára nézve. A történelem tanulságai szerint lehetett-e nekik elkerülni a tragikumot és megmenekülniök attól, hogy országos törvény ne mondja ki reá, ki hazájáért mindent feláldozott, fővezérére Berchényi Miklósról és többi híveire mint árulókra, a haza ellenségeire, a sza-

badság felforgatóira a számkivetést, az üldözést, a rabságravetést, a birtokaiktól való megfosztást?

És a lux veritatis, a magistra vitae szerint mi lett volna az az út, melyet a Berchényieknek követniök kellett? Miklósnak, a fővezérnek, ki az ország szabadságainak védelmére Rákóczihoz csatlakozott és unokájának Ferencnek, Franciaország marsallja fiának, a Bercheny-nevet 1791. évig viselő francia huszárezred utolsó ezredesének, ki hű maradt királyi hadurának tett esküjéhez?

Az elsőt számkivetették, mert nemzete, hazája mellé állott; unokáját száműzték, mert a forradalom ellen királya védelmére kelt.

A marsall életét kívánjuk a megszerzett adatok alapján ismertetni. Atyja után ő a kimagasló alak a család történetében. Mellette Ferenc fia, ki a Berchényiezredből hozzácsatlakozó huszáraival a hazába visszatér, egészen elhalaványul, míg ennek fiára, Lászlóra, ki dicsőségesen szolgált a napoleóni harcokban az osztrák hadseregben, a nyugalmazott alezredesre a feledés homálya borult a kassai temetőben, hol többé sírjának sincs nyoma, mert már a temető sem létezik.

A történelem tanúságainak útmutatása mellett nem lehetett-e előbb, mint majdnem kétszáz év multán szolgáltatni a száműzötteknek azt az elégtételt, hogy az ő emléküket megbélyegző 1715 : 49. t.-c. az ország törvénytarából kitöröltessék?

Bizony, ezen hosszú idő története igazolja, hogy bőven lett volna méltó alkalom az ő emlékezetüknek tiszta fénybe helyezésére.

Az 1867. évi koronázás után néhány évvel, Szlávy József miniszterelnöksége idején erősen nyilatkozott meg a nemzet óhajta Rákóczi és hívei hamvainak a hazába visszahozatala iránt. A kormány nem tudott kitérni az uralkodóházzal szemben — állítólag — rendkívül kényes ügygel való foglalkozás elől. Erdemleges válasz és intézkedés mellőzhetése végett szükségesnek találta elsősorban annak a kérdésnek tisztázását, vajjon megvannak-e még csakugyan és ha igen, hol, Rákóczinak és híveinek idegen földbe temetett hamvai. A magyar kormány kívánságára Konstantinápolyban elrendelt kutatásokról ottani nagykövetségünk akkori vezetője, gróf Ludolf Emanuel 1874-ben jelentette, hogy Rákóczi feliratos sírköve a konstantinápolyi galatai templomban megvan és

így igen természetesnek mutatkozik, hogy az ugyanazon templomban nyugalomra helyezett anyja mellett van ő maga is eltemetve, mint erre különben rodostói konzuli ügyvivőnk, A. Cadet határozottan reá mutatott.

A kormány a hozzá intézett sürgetésekre a képviselőházban azt a választ adta 1876-ban, hogy a síremlék megvan, de koporsó, holttest nincs. Az ügy ezután hosszú időn át nyugodott, mígnem három évtized leteltével közvetlen királyi intézkedésre következett be a multnak kiengesztelése és az 1715 : 49. t.-c. eltörlése.

Boldogult királyunk fejedelmi nemes érzésének megnyilvánításáról tanuskodva, Tisza Istvánhoz 1904 ápr. 18-án intézett kéziratával, majd ennek alapján a törvényhozás az 1906 : XX. t.-cikkel a király és a nemzet kölcsönös bizalmának újabb zálogául elrendelte Rákóczi és hívei földi maradványainak a hazába visszahozatalát. Ekkor azonban nem került szóba, hogy Berchényi Miklós fiának, a száműzetéskor alig 22 éves, de a háborúban bátorságával máris kitűnt Lászlónak, a későbbi francia marsallnak hamvai is a hazában helyeztessenek végső nyugalomra.

Thaly Kálmán, Rákóczinak és híveinek nagynevű rajongó történetírója utóbb azon kívánságát terjesztette elő, hogy a marsall se hagyassék ki azok közül, kiket haló poraikban fogad vissza a hazai föld. Mielőtt azonban a kormány eziránt intézkedett, meg kellett állapítani, hogy Franciaország mely városában vagy községében van a marsall és hitvese eltemetve és hol vannak sírjaik. Ez a feladat reám hárult.

Thaly a Berchényiekről írt művében a marsall temetési helyéül Lunéville-t jelölte meg. Utóbb úgy vélte, hogy Luzancy-ban halt meg, de egyik helyen Berchényi birtokát Luzance-nak nevezi. Közelebbi adat hiányában a belga határon fekvő Luzancy-ra gondoltam, annál inkább, mert itt baronia létezett. Kutatásom eredménytelen volt. Ekkor Lunéville-be, hol télen át a marsall Szaniszló király udvarában szokott tartózkodni, továbbá Commercy-be, melynek kormányzója volt, fordultam. Lunéville-ből a sz. Jakabról nevezett és Berchényi idejében a St.-Rémy-i szab. kanonokokhoz tartozó plébánia-templom archi-prêtre-plébánosa, Fruminet P. kanonok megállapította ugyan, hogy az ő anyakönyvében több adat fordul elő a Bercheny-családról, melyeket alább közlünk, de haláláról nincs feljegyzés. Commercy-ben a

kutatás eredménytelen volt. Az archi-prêtre-plébános Humbert I. arról értesített, hogy az anyakönyvekben mi adatot sem talált, a létező temető pedig már később, a forradalom alatt 1790-ben keletkezett. Ámde mégis Commerc-y-ből kaptam a plébánostól azt az értesítést, hogy a katonai pályától öreg korában megvált Berchényi falusi birtokára, Luzancy-en-Brie-be vonult végleg vissza. Ekként megnyerve a biztos irányítást, Jaquelin Emil luzancy-i plébánoshoz fordultam, ki csakhamar a legteljesebb felvilágosítást adta, hogy a marsall Luzancy-ban lakott, ott halt meg és írásbeli érintkezésünk fonalán részletes tájékoztatást nyújtott addig is, míg a helyszínére kimehetek.

Kétségtelenné válván, hogy hol nyugsznak a marsall és hitvese tetemei, a miniszterelnök intézkedését kellett elsősorban is kéri, hogy azoknak a kassai székesegyházban örök nyugalomra helyezése végett a francia kormánynál, a fennforgó körülmények méltánylásával, eszközölje ki az engedélyt a hamvoknak az országba visszahozatalára.

Am ez időben az országban a legnagyobb politikai krízis dült, mely megfelelő intézkedések tételét teljesen kizárta és így az ügy függőben maradt. Midőn mégis báró Fejérváry a miniszterelnöki állást elfoglalta, Thaly Kálmán, ki a Rákóczi-hamvak hazahozatala iránt ezúttal sikeresen megindított mozgalom élén állott, a marsall hamvainak visszahozatalára nézve is sürgette a döntést. Azonban a létező politikai viszonyok közt éppen azok, kik leginkább buzgólkodtak a királyi engedély kieszközlésében, nem óhajtottak az új kormányelnökkel érintkezésbe lépni és Thaly kívánságára reám hárult a közvetítés, mint ki a Műemlékek Orsz. Bizottsága elnöki minőségében a Rákóczi és hívei földi maradványainak a hazába visszahozatalára vonatkozó előmunkálatok végzésénél szintén megbízatást nyert. Szó- és írásbeli jelentésemmel a miniszterelnökhöz fordultam, ki Goluchowski külügyminiszterünket a szükséges diplomáciai lépések megtételére megkérte, melyek csakhamar sikerrel is jártak, mert a francia kormány Rouvier külügyminiszternek már 1905 aug. 28-án kelt jegyzékiratával beleegyezését a legkészségesebben megadta, hogy a luzancy-i templomban eltemetett marsall és hitvese tetemeit két koporsóban, a síremléssel és két sírkövel együtt Magyarországra áthozzák.

A miniszterelnök ekkor 1905 okt. 31-én kelt megbízó iratával a tetemek exhumáltatása és a kassai székes-egyházba leendő átszállítása céljából kiküldött, majd 1906 jan. 13-án megkereste Goluchowskit, hogy megbízatásomat francia képviselőtünkkel és ennek útján a fran-

*Luzancy templomának Mária-kápolnája
Berchényi síremlékével.*

cia hatóságokkal tudatni és őket felkérni szíveskedjék, hogy kiküldetésemben kellő támogatásban részesülhessek.

Magam már előbb Luzancy plébánosához, ki a kellő felvilágosítást annak idején a francia illetékes hatóságokhoz eljuttatta, illetőleg a plébánia vagyonkezelő taná-

csához, a conseil de fabrique-hoz fordultam az exhumálás megengedése iránt, mely azt 1905 dec. 2-án készséggel szintén megadta. Nous accordons cette même autorisation, bien qu'il nous soit pénible de nous séparer de ces tombeaux historiques. Nous comprenons toutefois les nobles sentiments qui ont guidé le gouvernement hongrois dans cette demande. Az engedélyirat egyúttal kijelentette, hogy „a síremlékek elvitele következtében szükséges helyreállítások Magyarország Műemléki Bizottságának terhére lesznek“, mi önként volt érthető.

Goluchowski külügyminiszter 1906 febr. 26-án újabb átíratot küldött Fejérváry miniszterelnöknek s közölte vele Khevenhüller párizsi nagykövetünknek jegyzékét, mely szerint a francia kormányt Luzancy-ba az exhumálás foganatosítása végett történt kiküldetéséről értesítette és a francia kormány Rouvier útján tudatta vele, hogy készséggel teljesíti a magyar kormány kívánságát és utasította a Seine és Marne département préfet-jét ezirányban szükséges mindennemű intézkedéseknek mielőbbi megtételére. A belügyminiszter, Dubief azonban megemlítendőnek találja, hogy miután a koporsók fából és ki nem falazott sírban vannak, kétségtelenül rossz állapotban kell lenniök, minél fogva a magyar kormány gondoskodni fog arról, hogy a tetemeknek Francia- és a többi országokon való átszállítása akként történjék, hogy abból esetleges kellemetlenségek ne keletkezzenek.

A francia hadügyminiszter, Étienne, midőn az exhumálás megengedése tudomására jutott, közölte Rouvier miniszterelnökkel azt az elhatározását, hogy hálával adózva a marsall emlékének, ki parancsnoka volt az első francia huszárezredek egyikének, katonai pompával fogja az ő földi maradványainak az utolsó tiszteletet megadni és a Meaux-ban állomásozó huszárezred egy századát fogja e célból kirendelni.

Khevenhüller, ki egyidejűleg jelentette Goluchowski-nak, hogy Rouvier miniszterelnök a magyar kormány mielőbbi elhatározását kéri a megtartandó ünnepély napja és órájának meghatározására nézve, kérdést tesz aziránt, kiküldje-e az ünnepélyre Luzancy-ba a nagykövetség egyik tagját, mely megbízásra a legalkalmasabb személynek Herberstein H. grófot, a nagykövetség katonai attachéját találja.

Mindezek közlése után Goluchowski a magyar

miniszterelnöktől értesítést kér a francia kormány ajánlatának elfogadására és az ünnepélyen a nagykövetségnek képviseltetésére nézve egyik tagja, esetleg a katonai attaché által.

A francia kormánynak ezen ügyben tanúsított végtelen előzékenységre hivatkozva, jelentést tettem ekkor a miniszterelnöknek és előadtam, hogy valamint Meauxban a francia Berchény-ezred utódja, azonképen Budapesten is éppen a 16-ik, az a huszárezred van állomáson, mely utódja a francia Berchény-ezred azon részének, melyet a marsall fia, Ferenc a francia forradalom következtében a hazába vezényelt, méltó tehát, hogy ha a francia Berchény-ezred utódja a végtisztességet a marsall hamvainak Magyarországra visszahozatalánál megadja, ezt a magyar Berchény-ezred utódja sem mulaszthatja el akkor, midőn a marsall földi maradványai a hazába visszaérkeznek.

A miniszterelnök ezt nagyon is indokoltnak találta és kijelentette, hogy királyunk ő felségének haladéktalanul jelentést tesz és engedélyét kikéri, hogy a magyar ezred is katonai pompával adja meg a végtisztességet.

Az országban ezalatt a politikai helyzet mind komorabbá vált és az a felfogás jutott érvényre, hogy oly szomorú viszonyok között a nemzeti ünnepélyt megtartani nem lehet. Thaly azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a marsall hamvai függetlenül a Rákóczi és híveinek földi maradványai iránt teendő törvényhozási intézkedéstől, a belpolitikai viszály alatt is már előzetesen hozassanak haza, mert ő, mint a Mária Terézia által a számkivetés alól feloldott francia marsall, más tekintet alá esik.

A miniszterelnökhöz márc. 18-án intézett jelentésemben magam is két körülményre hivatkoztam, melyeknél fogva Berchényi hamvainak Franciaországból hazahozatala a Rákóczi és híveitől elválasztható. Egyik, hogy Berchényi marsall a hűségi esküt Mária Teréziának 1760-ban letette és magyar mágnási jogait visszanyerte, a másik pedig, hogy az ő esetében az ünnepélyesség katonai keretben fog véghez menni. Egyúttal azt is javaslatba hoztam, hogy a marsall hamvainak Luzancy-ban leendő kiemelésénél és a francia huszárszázad búcsúisztelgésénél a magyar huszárezred is küldöttségileg vegyen részt és viszont majd a kassai temetésre a meaux-i huszárezred

küldöttsége is meghívassék a marsall francia utódaival együtt.

Időközben azonban az ügy elintézésének folytatása ellen akadály merült fel, midőn a marsallnak egyik francia dédunokája a hamvaknak exhumálása és Magyarországba hozatala ellen tiltakozást jelentett be. Erről márc. 6-án táviratilag értesítette Khevenhüller Goluchowskit, arra kérvén őt egyidejűleg, hogy az ügy tisztázásáig, illetőleg azon percig, míg abban a helyzetben lesz, hogy neki a felmerült nehézség elhárításáról jelentést tehet, én Luzancy-ba való utazásomat az exhumálás céljából halasszam el. Március 10-én Khevenhüller írásban is küldött jelentést, és ezt Goluchowski 16-án tette át korábbi, 7-én kelt átirata kapcsán a miniszterelnökhöz. A jelentésből kitűnt, hogy vicomtesse de la Rupelle az a Berchényi-unoka, aki tiltakozott. Az ügyet a francia kormány a bel- és igazságügyi minisztériumok elhatározása alá bocsátotta, hogy vizsgálják meg a vicomtené rokonsági fokát a marsallhoz és a tiltakozásra vonatkozó jogait. A határozattól fog függni, hogy a francia kormány fenntarthatja-e az általa adott engedélyt vagy pedig kénytelen lesz azt, a rokonok tiltakozása jogosultságának esetén, visszavonni.

De la Rupellenének Rouvier miniszterelnökhöz benyújtott tiltakozására az *Eclair* című párizsi lapban február 23-án megjelent következő közlemény szolgáltatott alkalmat: „A magyar kormány kérésére a francia kormány megengedte gróf Bercheny, Franciaország marsallja, Rákóczi fejedelem fegyvertársa tetemeinek exhumálását, melyek legközelebb át fognak szállíttatni Magyarországba, eredeti hazájába“.

A vicomtené Orleansból, hol ezidőben lovastiszt férje szolgált, 1906 márc. 1-én jelentette be az exhumálás ellen tiltakozását a francia kormánynál: Tiltakozom, mert nem ismerem el a magyar kormány jogát nagyatyám hamvaival rendelkezni. Tiltakozom ezenkívül, mert Berchényi marsall egyik nemzeti dicsőségünk; francia marsall, a mi huszárezredeink megteremtője... Másrésztől bátor vagyok hozzátenni, hogy az említett közlemény reám, mint francia nőre fájdalmas benyomást tett. De la Rupellené egyúttal előadta, hogy a marsall ivadékai kizárólag franciák és a következőkből állanak: Revel grófné sz. Puysegur és gyermekei, gróf Feligonde Rogerné sz. Puysegur és gyermekei, vicomte de la Rupelle

Ferencné sz. Puysegur és gyermekei, vicomte Boisdulier
Gerardné sz. Puysegur és gyermekei, Mlle de Puysegur,
gróf Mailly Châlon és gyermekei, gróf Maleissye Kon-
rádné sz. Mailly és gyermekei, gróf Gontaut Biron Sza-
nislóné sz. Mailly és gyermekei, gróf Gontaut Biron
Jakabné sz. Mailly.*

A francia kormány az ügyet, mint említettük, a bel-
és az igazságügyminisztériumok elhatározása alá bocsá-
totta, hogy megvizsgálják a vicomtesse rokonsági fokát
a marsallhoz és a tiltakozásra vonatkozó jogait. A hatá-
rozat igazat adott De la Rupellenének. Fejérváry
miniszterelnök április 1-én közölte velem párizsi nagy-
követünknek márc. 24-én, és külügyminiszterünknek
29-én kelt átiratait, melyek szerint a francia külügy-

* Később jutott kezemhez a „Turul” 1889. évfolyamá-
ban közzétett az a leszármazási tábla, melyet a Thaly
Kálmán által megkért gr. Széchen Miklós, akkor párizsi
nagykövetségi titkár közvetítésére, ki ez ügyben Puysegur
marquis, a 9. dragonyos ezred ezredesének, Berchényi mar-
sall egyik dédunokájának özvegyéhez, Saint Arnaud marsall
leányához, Saint Arnaud Louise-hoz fordult, maga a család
állított egybe. E szerint a Berchényi-ezred utolsó ezredesé-
nek, Berchényi Ferencnek leányától, Valentine Madeleine-
től és férjétől, gróf d’Hennezel Emanueltól származnak az
összes Berchényi leányivadékok. Idősb leányuk, Antoinette
Gasparine, 1821-ben férjhez ment Chastenay Pál, Puysegur
marquis-hoz, a 4. huszárezred alezredeséhez. Fiuk volt
Chastenay Mórle marquis de Puysegur, a 9. dragonyos ezred
ezredese († 1879), ki 1857-ben vette el Saint Arnaud marsall
leányát, Lujzát. Egyik leányuk, Eugénia, 1875-ben Pelissier
de Feligonde Rogerhez ment férjhez, másik leányukat,
Madeleine-t pedig 1879-ben gróf Lorgery Olivier vette nőül.

Chastenay Pál, marquis Puysegurnek Mórle fián kívül
Mária leánya is volt, ki gróf Revel (du Perron) Arnaud-
hoz ment férjhez. Gróf d’Hennezel Emmanuelnek második
leányát, Adelaïde-Clémence-t, 1827-ben gróf Maupeou Sza-
nisló vette el. Tőle származnak a következő unokák leánya
Valéria által, kit 1852-ben gróf Mailly-Châlon vett el. Fiuk
gr. Mailly-Châlon Humbert, ki 1886-ban kötött házasságot
Morell Renével. Mailly Humbert egyik nővére, Jeanne,
1874-ben gróf Maleissye Konrádhoz, másik nővére, Jaqueline
1883-ban gróf Gontaut Biron Szanislóhoz ment nőül, míg a
harmadikat, Amicie-t, 1888-ban gróf Gontaut Biron Jakab
vette el.

A tiltakozók közt ezen nemzedékrendből még nem tűnik
ki vicomtesse Francois de Rupelle, továbbá vicomtesse
Gerard de Boisduler és Mlle Puysegur unokáknak a Puy-
segur-ágon való közvetlen leszármazása. Maupeou helyett
a Thaly által közölt nemzedékrend és Torchet is tévesen írják
a nevet Maupeon és Maupoux-nak.

miniszter tudatta, hogy közigazgatási határozat exhumálás iránt csak akkor áll fenn, ha az exhumálandó személy örökösei vagy egyenes leszármazói részéről kifogás nem tétetik. Mivel pedig a marsall leszármazói az ő és felesége tetemeinek exhumálása ellen óvást emeltek és ezen óvásnak a bel- és igazságügyminisztérium helyt adott, a francia kormány többé nincs abban a helyzetben, hogy az annak idején hozott határozatát kivitelre juttassa.

Az ügy ezen állásában az én megbízatásom, melyet a magyar kormánytól vettem, véget ért, mert a kormány nem indíthatott és nem is akarhatott tárgyalást indítani aziránt, hogy vicomtesse de la Rupellet — bár nézetem szerint ő tájékozatlanul járt el — határozatának megváltoztatására bírja. Sem a magyar, sem a francia kormánynak nem volt tudomása arról, hogy a marsallnak Franciaországban leányunokái vannak; nem volt tudomása, hogy vannak-e, vagy nincsenek a marsallnak Magyarországon utódai a hazába visszajutott fia, két leánya és fiúunokája után. Sőt a francia leányunokákban marsall-elődük emlékét csak a magyar kormány idézte fel akkor, midőn őt a hazájából száműzött atyjának az országba visszahozandó tetemei mellé akarta a kassai székesegyházban nyugalomra helyezni. Mióta a marsall fia elhagyta Luzancy-t és huszárezredének egy része a forradalom után Magyarországra jött, majd a luzancy-i birtok Bercheny-kézről idegen birtokoséra jutott, teljes homály borult Luzancy-ra. A francia unokákban kialakult annak emlékezete, hogy marsall-ösük és felesége az ottani templomban vannak eltemetve. Luzancy egyik derék plébánosa, Torchet megírta annak és az ott élt birtokos családoknak történetét 1860-ban (*Notice historique sur le village de Luzancy. Coulommiers*). Az érdekes kis műnek előfizetői közt csakis Luzancy lakóit találjuk, de a marsall unokái közül egyet sem, pedig a mű közli a Bercheny-család történetét is és azt az adatot, hogy a marsallnak ezredes unokája Magyarországon megházasodott.

A francia unokák tiltakozása következtében megszűnt ugyan a magyar kormánytól nyert megbízatásom, azonban ezzel nem ért véget annak a feladatnak teljesítése, melyet megbízatásom következtében a marsall hamvai hazahozatalának előkészítésére és az élettörténetére vonatkozó adatok kutatására és lehető összeállítására nézve magamra vállaltam.

A munka azonban szükségképen hiányos, mert a forradalom Luzancy-ban is nagy pusztítást okozott és azok a tárgyak, melyek később a meaux-i városi múzeumba jutottak, csak töredékei azoknak, miket a kastély tartalmazott. Nem lehet tudni, hogy kótya-vetve útján mik és hová kerültek, a forradalom után megmaradt tárgyak közül mik jutottak Luzancy utolsó tulajdonosának, a marsall fiának, Berchényi Ferencnek leányára és miket vihettek magukkal Magyarországra ő maga és leánytestvérei. Bizonyára az akkori viszonyok közt vajmi keveset.

Kutattam Commercy-ban, Lunéville-ben, Luzancy-ban, Párizsban, Londonban, Bécsben, a pozsonymegyei Vedrődön, hol állítólag a marsall fia egy ideig lakott, sőt meg is halt volna, a plébániai anyakönyvekben. De csak Luzancy-ban és Lunéville-ben nyújtottak felvilágosításokat az anyakönyvek, melyekért köszönettel tartozom a nagy szívességet tanúsító plébánosoknak, különösen Jaquelin Emil luzancy-i plébánosnak, kivel sűrű érintkezésbe jutottam.

Jaquelin plébánosnak megírtam, hogy miután vicomte de la Rupellené ellentmondott a marsall hamvainak a kassai székesegyházba átvitele ellen, a magyar kormány nem érzi magát indítatva, hogy határozatának megváltoztatása iránt lépéseket tegyen.

Jaquelin április 25-én válaszolt és tudatta velem, hogy a napokban értesítette őt a vicomtené is ellentmondásáról. — Jaquelin megjegyzi: Il a fallu l'annonce des journaux pour ressusciter cette famille que nous croyions éteinte eu, depuis plus de 50 ans, elle n'avait pas donné signe de vie. Je regrette autant que vous ce contretemps; nous ne pouvions qu'approuver le noble sentiment qui conduisait le peuple hongrois à demander les cendres du Maréchal Bercheny pour les placer à côté de celles de son père.

Május első napjaiban Luzancy-ba utaztam. A falu a Nancy—Párizs vasúti fővonal két állomásától 4 és 5 km-re és Meaux-tól, a püspöki székhelytől, — melynek püspökei közt a nagynevű Bossuet, l'aigle de Meaux foglalt helyet, kinek éppen Luzancy akkori úrnőjéhez, Mlle Luzancy-hez intézett leveleit Bossuet műveinek egyik kötete tartalmazza, — 25 km-re esik. Nevének eredete némelyek szerint a „luz“ szó, mely vizet, mások szerint a „lus“, mely füvet jelent. Vannak, kik azt

állítják, hogy lucus = erdő az a gyökér, melyből a falu elnevezése származott. Nehéz lenne elhatározni, hogy melyiket illeti az elsőség.

Akár egyik, akár másik vasúti állomás felől indulunk Luzancy felé, a Marne kies és szelid hegyek által környezett mosolygó völgyében a kanyargó úton csak a célhoz érve tűnik fel előttünk Luzancy, az ő régi templomával és annak közelében fekvő kis barátságos lelkészlakával. Pusztulást, romlást és nagy változást szenvedett és új részletekkel toldott templomának eredete a XII. századra vihető vissza. Három hajója van, melyek közül a főhajó szentélyében a templom és a plébánia védszentjének, a párizsi Szent Germainnek, az északi mellékhajóban Szent Leunek és a déliben Sz. Máriának oltára áll.

Meghatottan léptem be a templomba. Érthető volt megindulásom, megértette, sőt maga is érezte Jaquelin plébános is.

Az volt Luzancy-ban az általános vélemény, hogy a marsallnak már nincsenek utódai, mert mióta fia és a tőle származó unokák Luzancy-t elhagyták, senki sem jelent meg ott, hogy az ő emlékének kegyelettel áldozzon. Pedig voltak, ámde a feledés árnya borult a hősre és síremlékére. A magyar kormány kegyeletlen intézkedése ébresztette fel az unokákat és hozta emlékeztükbe, hogy ősük, a francia marsall hamvait és síremlékét Luzancy temploma őrzi.

És a nagy francia forradalom és a Berchényi-esalád elköltözése után először Magyarországból, hová annak idején nem is jutott el annak híre, hogy Berchényi Miklós marsallfiának Luzancy-ban van síremléke, — jön az első zarándok.

A déli kápolna, a Chapelle de la Vierge a Luzancy-kastély urainak kápolnája volt. Ezért nyerte a Chapelle du Château vagy Seigneuriale nevet. Az oltár előtt, a kápolna közepén van a marsall kis sírboltja, ettől balra Charlotte de Marle-é († 1611) és jobbra Magdeleine de Gomer-é († 1736). Berchényi sírboltjába Madame d'Anthonisnak, Charles de Gomer, Luzancy egykori ura feleségének († 1640) a kápolna bejáratánál elhelyezett sírköve alatt levő lépcsőn lehet jutni. A sírbolt 8 nap alatt, midőn a marsall már a halálhoz közeledett, készült. A kriptá boltozott ugyan, de csak félig volt még vakolva. A marsall holttestemét befogadó koporsó

körülbelül 3 láb mélységre közvetlenül a földbe helyeztetett. Más felírás nem volt található a sír felett, mint

Berchényi síremléke és ettől oldalt nejének sírfelirata.

az arra hamarosan elhelyezett kőre rajzónnal írt e szavak: Ici repose le Maréchal de Berchény. A kápolnában Berchényi fekete márvány síremléke a déli falhoz van

illesztve. Síremlékkészítőnek, mint a francia mondja: marbriernek egyszerű műve. Talapzatán fehér márványtáblán kapitalis szép betűkkel a következő felírás:

Il quitta sa patrie apres en avoir deffendu longtemps la liberté avec Nicolas Comte Bercheny son pere grand général du Royaume de Hongrie. Il vint s'établir en France sous le regne de Louis XIV. L'An MDCCXII.

A talapzat fölött obeliszksz emelkedik, melyet szarkofág formájára alakított középső része ketté oszt. Az alsó rész, melyet két oldalról a szokásos díszítéssel ellátott egy-egy lizéna határol, a szarkofág hordozására szolgál.

A két lizéna közt a sírirat a következő szöveggel: Cy gist très-haut et très illustre Seigneur, Monseigneur Ladislas-Ignace Comte de Bercheny, Magnat de Hongrie, Maréchal de France, Grand croix de l'ordre royal et militaire de Saint-Louis, Seigneur de Luzancy, Messy, Courcelles-sur-Marne et autres lieux. Ci-devant Grand ecuyer de Lorraine, Conseiller, Chevalier d'honneur de la Cour souveraine de Lorraine et Barrois, Gouverneur des ville et château de Commercy, Grand bailli d'épée et Capitaine de la capitainerie royale des chasses de ladite ville de Commercy; décédé le 9 janvier de l'année de grâce mil sept cent soixante-dixhuit et de son âge la quatrevingtsixième et inhumé a côté de très-haute et très-illustre dame, Madame Anne-Catherine de Wiette-Gezard, son épouse.

Ez alatt a következő szép dicsőítő vers:

Dux ingens, atavis clarus, se clarior ipso,
Armis sustinuit jura paterna suis:
At semel adversa plecta est Hungaria coelo,
Haud potuit miserae ferre salutis opem.
Flens flentem Patriam reliquit; sic fata jubebant
Ut Gallorum esset gloria, spes et amor.

Ez alatt ismét a következő vers:

Ci gist un Bercheny, la Renommée en deuil,
Elle-même a gravé son nom sur ce cercueil.
Guerriers! Vous devez tous des pleurs à sa mémoire:
Il fut votre soutien, votre amour, votre gloire.
La mort en l'astreignant à la fatalité
A tari de vertus une source féconde.
Ah! que ne pouvait-il, pour le bonheur du monde,
Jouir, comme son nom, de l'immortalité.

Valószínű, hogy a marsall és felesége koporsóit együtt óhajtották volna a majdan építendő sírkamrában elhelyezni. Erre utal a marsall sírfelirata, mely azt mondja, hogy felesége mellett nyugszik. Ez azonban tévedés vagy tágabb értelemben veendő, mert Berchényiné a hajóban a szentély lábánál, a csillár alatt temetettet el és sírja és koporsója ma is a régi helyen van. A sírt vastag fekete márványtábla takarja a következő felírással:

Cy git le corps de très-haute et très-puissante dame Anne-Catherine de Wiet, maréchale, Comtesse de Berchény, dame de Luzancy, décédée dans la soixante-quatrième année de son âge, le 25 août 1766.

Requiescat in pace.

A márványtáblán a felírás fölött a marsall és felesége kettős címere van kivésve a marsallbottal és Szt. Lajos rendjelével. A sírkő hossza 175, szélessége 98 cm.

Midőn 1854-ben a choris burkolata a talaj bizonyos rendezését tette szükségessé, a földben három lábnnyira felfedezték a marsallné koporsóját. Az 1814 szeptember 11-én felvett jegyzőkönyv szerint, melyet zárt üvegben a szentély lépcsőfoka alatt a sírkő végén helyeztek el, a marsallné tetemét gyapot halotti lepel takarja. Gazdag szőke, selymes, befont hajjal borított fején bojtokkal díszített kis selyemfőkötő van. Mondják, hogy Berchényiné igen szép asszony volt. A csontváz méretei, a derék arányai, a fej alakja is ezt bizonyítják.

Ugyancsak a marsallnéra vonatkozik egy másik fehér márványtáblára vésett felírás, mely férje síremlékének bololdala mellett van a Mária-kápolnában a falba erősítve. A felírás fölött szintén a kettős címer van a marsallbottal és a Szent Lajos-rend keresztjével és jelmondatával: *Bellicae Virtutis Praemium*.

A felírás szövege a következő:

Cy git
Très haute et très puissante Dame
Madame Anne Catherine de Wiet
Mareschale Comtesse de Bercheny,
Dame de Luzancy.

Dont le character doux et toujours égal, la grandeur d'ame, l'eminente pieté, l'amour conjugale, la tendresse pour ses enfans, qu'elle traita moins en

mere qu'en amie; les vertus signalées qui Luy avoient attiré l'estime et le respect de la Cour où elle vécut, furent autant D'exemples d'humanité que de religion. Longue maladie où son courage, sa patience et Sa résignation aveugle aux decrets de L'Éternel, eurent un nouvel éclat. Passa dans la 64-me Année de son âge, le 24 aoust 1766 de cette vie a l'éternité.

Requiescat in pace.

Ezen sírfeliratos tábla hossza 95, szélessége 68 cm. Szűz Mária kápolnájában, a szent Szűz régi oltárán egykor a tabernaculum mögött boiserie volt alkalmazva. Ez egyik oldalán az egyesített Berchényi- és Homonnay-címet, a másik oldalán a magyar konföderáltak zászlóit díszítő országos címet mutatja, mely utóbbit Rákóczi és Berchényi címerei mint címertartók veszik körül. A két címer között egymást átszelő mondatszalag húzódik a következő szavakkal: Insignia Domus Berchenyanae et Homonayane. Insignia regni Hungariae in vexillis Confederatorum.

A két mondatszalag átvágása által képzett térben:

BERCHENY

1689—1778.

Ez alatt keresztbe tett két marsall-bot.

Midőn a tabernaculum mögötti boiserie korhadás által megromlott és az oltár különben is az 1860 utáni időben megújított, a régi oltárról származó boiserie-nek jobb állapotban megmaradt címeres részét megtisztítva és berámázva felfüggesztették az oltárral szemben levő falra.

A templom Saint Leu-kápolnájának közepén látható továbbá a marsall Ferenc fia leányának, Madeleine-Valentine-Clementine-nek férjére, d'Hennezel-re vonatkozó sírkő is ily felírással:

Ci gît Monsieur Emmanuel-Marie-Joseph d'Hennezel, décédé le 15 août l'an 1808, âgé de 36 ans.

Priez Dieu pour son âme.

Ő azonban tényleg nem a templomban, hanem a temetőben elhelyezett nyugalomra. Sírkövét a templomba azért hozták be, mert d'Hennezelnek a temetőben nem volt sírhelyre engedélye.

Ez a Hennezel az, kitől a tiltakozó Vicomtené

leszármazik. A marsall fia: Ferenc Antalnak második feleségétől, özv. Santo Domingoné leányától két gyermeke volt. Egy fiú: László János Fülöp és egy leány, Magdolna-Valentine-Clementine. A leány alig volt 12 éves, midőn eljegyezték és férjhez ment 1790 nov. 16-án d'Hennezel Maria Józsefhez, gróf d'Hennezel Antal Károly fiához, ki maga is csak 14 éves volt. A házasság megkötése után a fiatal asszony visszament a zárdába, a férj pedig a Bercheny-huszárezredhez, melyben atyja kapitány volt, sőt Luzancy-ban is lakott.

D'Hennezel a francia forradalom alatt szintén emigrált, de a nagy vihar elmúltával visszajött Luzancy-ba, hol, mint sírköve is mutatja, 1808-ban halt meg. Házasságából két leány származott. Az egyik, az idősbik, Gasparine-Antoinette, férjhez ment Puysegur-höz és ennek, unokái közé tartozik de la Rupelle vicomtené, a másik, Adélaïde-Clemence, Maupeou-hoz. Puysegur-nak két fia volt: egyiknek felesége Saint-Arnaud, a másiké Brandoy kisasszony volt, kinek három leánya született, mint ezt Torchet plébános írja.

*

Ezek után megtekintettem Berchényi kastélyát, mely 1901-ben a párizsi XVIII. kerület iskolai pénztárának tulajdonába jutott és azóta az iskolásgyermeknek nyári szünidei üdülőtelepül szolgál.

Luzancy-ban létem kedvező alkalmat adott megszerezni a marsall és hitvese arcképét, melyeket Luzancy-nak 1810 augusztus körül való eladásakor a szomszéd Saacy-ból Colmont Fülöp vett meg, ki 1861 táján az ugyanott lakó Viet-nek — neve után talán abból a családból, melyből a marsallné is származott — adta el. A plébános szíves közvetítése útján Viet-nétől jutottak birtokomba a képek.

A La-Ferté-sous-Jouarre-i ügyes fényképésszel, Brindelet-vel fényképeket vettettem föl a templom belsejéről, külsejéről, a síremlékről, a kastélyról és az ehhez a faluból vezető bejárati házról, a közelében álló és IV. Henrikről nevezett százados gesztenyefáról, melyek együttvéve hangulatos szép képet adnak.

Meaux-ba nem mehettem be, pedig a forradalom pusztításától Luzancy-ban megmenekült némely tárgyak, jelesen a marsall könyvei és levelezései a városi múzeumban őriztetnek. Megengedték azonban a levelek-

nek lemásoltatását, melyet Jaquelin plébános úr volt szíves elvállalni, hogy azokat a Nemzeti Múzeumban helyezhessem el és kiegészítsék a marsallhoz intézett leveleknek azt a gyűjteményét, melyet a Nemzeti Múzeum régebben Lipcséből szerzett meg. Megjegyzendő, hogy Berchényinek a meaux-i városi könyvtárban őrzött és 1746 november 14-től 1756 április 19-ig terjedő levelezései nem eredeti fogalmazványok, hanem ezek másolatai. Életének változatos folyásáról tehát nemcsak a részben eddig is felsorolt és az alább közlendő, jelesen a gyámfia, gr. Esterházy Bálint emlékirataiban is foglalt adatok nyújtanak felvilágosítást, hanem főleg ez a levelezés, melyet ő mind hivatalos pályájáról, mind magánéletéről pontosan vezetett, továbbá a hozzá intézett leveleknek a Nemzeti Múzeumban őrzött gyűjteménye. Sajnálatos, hogy egyik sem teljes. A meaux-i gyűjtemény,* mint ezt most előrebocsátjuk, csak 1746 november 14-én Bethune marquis útján Belle Isle marsallhoz küldött levelével kezdődik, kit parancsnokságra történt kinevezése alkalmából áradozó szavakkal üdvözl. „Megelégedettségem nem lehet teljesebb és örömem oly határtalan volt, hogy azt alig bírtam visszatartani. Osztottam abban mindazokkal, kik Önhöz ragaszkodnak és merem mondani, senki sem mult ebben felül. Kiül az arcomra és minden mozdulatomat irányítja. Még futárom is, ki jelen soraimat viszi, észrevette azt és kivel remélem meg lesz elégedve.“

Ami a Nemzeti múzeumi leveleket illeti, ezeket borjúbőrből készített, de viszontagságokat mutató kötés tartalmazza, hátán a következő aranynyomású felirattal: *Lettres du Roy de la Reine de Pologne et autres Princes.*

A kötési tábla belseje a N. Múzeum 39
jelzésén kívül a következő feljegyzéseket tartalmazza: „quart. Gall.“

* A folio formájú és egyszerű kötésben 421 oldalt szám-láló gyűjtemény könyvtári száma, mint ezt 1925. évi látogatásom alkalmával megállapítottam 104. A kötet első üres lapjára ragasztott kis oktáv lap a Berchényi által élvezett vagy kért kedvezmények kivonatát tartalmazza, melyben azonban a gyűjtemény tanulmányozója a tárgyilagosságot sajnálatosan és rosszakaratólag mellőzi, midőn Berchényiről nem tud mást mondani, mint „Bercheny est un vieil intrigant. Il ne cesse d'invoquer ses 35 ans de services, pour obtenir toute sorte de faveur pour la famille et pour lui.“

„Tekintetes Szalay Zsigmond törvényszéki ülnök ur szíveségéből Pesten Mart. 10/1854. Nagy Istváné.“

Továbbá dr. Csontos János n. múzeumi tisztviselő írásával: „XVIII-ik századbéli kézirat.“ „A Magyar nemzeti Múzeum könyvtárába List és Francke lipcei könyvkereskedő cégtől könyvesere útján érkezett 1876 jul. 10-én.“

Tartalma a N. Múzeum irónnal jegyzett számozása szerint: „fol. 1—108.“ lap, de nem számítva azokat a lapokat, melyek címezésre a levelek borítékául szolgálnak, kivéve mégis a 108-ik lapot, mely a maltai rend nagymesterének levelén szintén csak a borítékul szolgáló második lapot képezi.

A kötet azonban nagyobb gyűjteménynek része, melynek tintával való számozása bizonyára az első rendezés idejéből származik, míg a bélyegző útján arabszámokkal megjelölése (1—161) későbbi. Amde az első lapon ugyanazon bélyegzővel nemcsak az 1. szám kezdődik, hanem más, korábbi számozás a 161. számmal végződik a kötetben az első levélen, melyet Szaniszló király írt még 1722 augusztus 5-én, és melynek hátuljára gyakorlatlan betűkkel valószínűleg valamelyik családtag írta: erster zweiter dritter Brief f.

A tintával való számozás 351-el, Szaniszló király említett első levelével kezdődik s tart 408-ig, azután jő 164—6, 140, 142, 141, 143—150, 167, 151—4, 157—9, 155, 160, 213, 219, ezután két levél jelzés nélkül, majd következik 217 és 218 szám, de ekkor a tintával megjelölés az utolsó 18 levélen megszűnik. A levelek közül azonban ezen gyűjteményben is hiányzik a 379 (Szaniszló királyé), 405 (Katalin királynéé). A levelek közül 47 a királyé, 8 a királynéé, 1 Ossolinski hercegé (Berchényi komájáé, kit cher kumeczku-nak, Berchényinét ma char-mante kumeczka-nak nevezi). A levél 1750 jan. 12-én kelt és Szaniszló király utóiratot csatol hozzá. A levelek közt továbbá 3 Mária francia királynéé (XV. Lajos hitveséé), 1—1 Mária Teréziáé, fiáé II. Józsefé, feleségeé Izabelláé. Orleans Lajos Fülöptől 3, Louis A. de Bourbon (Prince de Conti) 16, L. J. M. Bourbon-tól (duc de Penthièvre) 4, Louis de Bourbon-tól (Comte majd Prince de Clermont) 5, Ferdinand főhercegtől 1. Egy levél van még 1721 október 13-áról Párizsból a Hesseni landgrave-tól. Továbbá egy a Comte de Lusace-tól kelet nélkül, melyről még alább lesz szó.

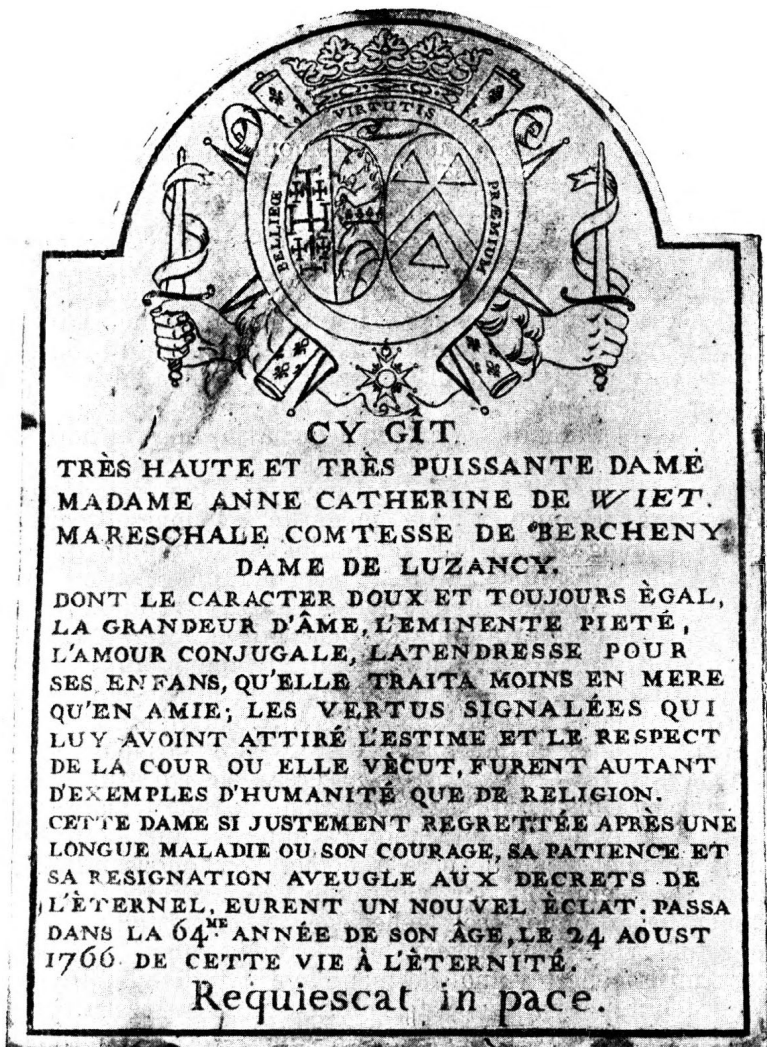
Megemlítjük a levelek közt gróf Széchenyi(i) Antal tábornok levelét 1757 augusztus 17-éről Egerből, kinek felesége, gróf Barkóczy Zsuzsánna, gróf Zichy Juliannának leánya. Zichy Juliannának pedig fivére gróf Zichy Péter, kinek — írja a tábornok — „méltóságos urambátyám egy testvére férnél vala“.

Gróf Szécheny Antal, ki az 1757. évi háborúban — midőn Ausztria és Franciaország már szövetségesek voltak — mint a nevéől nevezett huszárezred ezredese is Erfurtban, Soubise herceg parancsnoksága alá volt rendelve, azt írja ezen levelében Berchényinek, hogy: „Eset értesemre az királyi francia Armadához én tülem elküldtetet és már vissza is tért regimentembéli ka., pitány Gombos Umtúl, mely szives Indúlattal méltósz,, tatott Mélgos Uram Batyam, hozzam bocsájtott Levelé,, ben említett Kapitánynak, rúlam ésméretlen atyafiárul emlékezni és saját keze-irásu köszöntetéssel meg tisztelni. Ezen Levél jól lehet valahol meg gatoltattván, mindeddig kezemhez nem érkezett, mindazonáltal.... úgy fogadom, mind.... kegyességének valóságos jelét.“

Széchenyi személyesen óhajtotta kifejezni háláját, mire nem volt alkalmá, „minthogy... nagy fájdalom, mamra... megváltoztattván orderem, azon különös be,, csülettül, királyi Francia Armadánál Commendom alatt lévő két magyar lovas Regementtel, Uram Fő Szolgala,, tattyát folytatnom, véletlenül megfosztattván... az Im,, periumbeli Armadával való öszve kapcsolatasra tudni,, illik érkezvén új Parancsolatom. Azert kivántam Tisz,, teletire fölgerjedet Indulatomnak kötelességét, ha csak ezen alázatos írasommal is contestálnom.... mint Mél,, gos Uri Atyamfiamban nagy dicsősegem vagyón, Mélgos Uram Batyamat alázatossan kérem, hogy további Atyafiui kegyességében szenvedni méltosztasson, mivel szerencsémnek tartandom, ha szűnés nélkül megmarad,, hatok Méltóságos Gróff, és Lieutinant Général Nékem Nagy Jó Urambátyámnak alázatos engedelmes szolgálja Atyafia Groff Szécseny Antal generalis.

Érdekes Ferdinánd főhercegnek, Mária Terézia fiának francia levele Vinal tábornokhoz, melyet Turinba menő biztos embere által küld. Mintha írásánál a főherceg arra az ismert közmondásra gondolt volna, hogy Ausztria „est toujours en retard d'une idée, d'une armée, d'une année“. Vinal türelmetlenkedik s várja nyugtalanul Bécsből a határozatokat. Leveléből látom, írja neki a főherceg,

hogy türelmetlenül várja a határozatokat Bécsből; ezek még nem oly kedvezők, mint reméltem és ő Felsége java — beismerem — követelné, de sajnálom, Ön ismeri a mi eljárásainkat és a mi haditanácsunkat és ki abban be-

Berchényiné sírfelirata.

folyással bir, a jót soha sem teszik egyszerre, hanem csak fokozatonként; ez okozza valósággal sokszor a drága idő elvesztését és sok levelezésbe kerül, de végre is mit tegyünk! senki sem ismeri jobban, mint Ön ezen gépezet és az azt mozgató szerkezet megváltoztatásának akadályait. Nem beszélve a rúgókról, melyek Bécsben és Milanóban működhettek és melyeket Ön éppen olyan jól ismer, mint én, egy küldönc útján közlött eredmény az, hogy a haditanács rendelete szerint egyelőre ő Felségének későbbi rendeletéig Gyulai frey Corps-jának még csak egy részét küldik Piemontba, hogy ön azt használhassa az előőrsök őrizetére és ezt ugyanazon a lábon, mint a segély csapat maradó részét. Ő Felsége mégis levelében megjegyzi hogy tekintve a Németországban elért sikereket és más támadásokat, melyek a franciákat minden oldalról érik és nem hiszi, hogy képesek legyenek Piemontot megtámadni, minek következtében ez idő szerint nincs más tennivaló, mint a frey Corps egy részét küldeni Önhöz, a csapatok többi részét pedig tartsam indulásra készen azon esetre, ha Piemont valóban megtámadtnék; ebből ön látja, hogy a hó elején önnek egy pár frey corps-t küldve, ez nem marad lármá nélkül és öltözetük által megijeszti a franciákat. A hadihajók annyira várt megérkezése megváltoztathatja a dolog állását és a hadihajókkal kombinált támadási tervek ösztönözhetnek fognak bennünket a mi részünkről is azokhoz eredményesen hozzájárulnunk. Csak két szót mondok arra vonatkozólag, mit Ön Stein-t illetőleg említ, lévén vele mindennap dolgom, van naponként türelmem, de azon végtelen kellemetlenségek ellenére is, melyeket neki tennem kell, nem hiszem, hogy — legalább is szándékosan — legyen képes elmulasztani azt, mi a szolgálatra és a seregre nézve szükséges. Mondtam Önnek, mit ezerszer mondok, hogy magamat a türelemre buzdítsam Stein karaktere iránt, „qui est déjà comme cela“, de erre a német közmondás mindig a válasz, wenn nur der Narr nicht mein wäre. Kedves generalisom önnek sok tehetsége és tapasztalata van, hogy ne ismerné el nekem, hogy a világ soha sem ment úgy mint kellett volna, de ment amint tudott; iparkodjunk tehát, hogy azt a cél felé mozgassuk; egyenesen vagy sántán, ime itt van a frey corps, mely megkezdí . . .

Máj. 21. 1793. Ferdinand.

U. i. Értesítem, hogy már több mint egy hónapja biz-

tosan tudom, hogy *Casabianca* generalis etait de mauvaise humeur et degouté; talán készakarva fogatta el magát, hogy megkimélje magát a szökés fáradságától. Miután ő Kellermann bizalmát birta és ezzel a jó dispositióval bizonyos vagyok, hogy melleje adván valakit, könnyen lehet őt közlékenységre és titkai elmondására birni (amiben azonban a főherceg teljesen csalódott).

Berchényi könyvtárát a forradalom alatt a hatóság foglalta le és mint említők, ma a meaux-i múzeum birtokában van, mely a vallásos intézményeknek és az emigránsoknak könyvtárait, továbbá a művészi és tudományos tárgyakat tartalmazza. A múzeum eredetileg a püspökségen volt és innen vitték át a városházára. A forradalom alatt lefoglalt könyvek számát 40.000-re teszik. Jaquelin tudósítása szerint, ki reáakadt Berchényi könyvtárának lajstromára, melyet Lefèvre plébános a respublica III. évében készített, a könyvtár 952 kötetet tartalmazott, melyek azonban össze-vissza, rendetlenül voltak és mint Lebert Ferdinánd titkár és másodkönyvtárnok mondta, nincsenek katalogizálva. És nincsenek ma sem (1925). A könyvek közt Jaquelinnek szemébe tűnt: *Testament politique et moral du Prince Rakotzy*. Ez az első kétkötetes hágai kiadás 12-ed rétbén. Egyébiránt a forradalom alatt bizonyos könyvek el is vitettek, de Lebert értesítése szerint nem tudni, hová?

Egyik Puysegur, a 9. dragonyosezred ezredese 1876-ban azon a címen, hogy Berchényi az ő nagyatyja volt, igényt támasztott a könyvtárra, azonban a városi tanács azt visszautasította, mi ellen az ezredes további kifogást nem tett.

A múzeum középszekrényében 1-56 m hosszú kard van, melyre vonatkozólag egész legenda keletkezett. A *Statistique du département de Seine et Marne* című kiadvány a múzeum tárgyait felsorolva a következőket mondja: „Ezt az igen hosszú kardot a hagyomány Ogier le Danois kardjának állítja... Saint Faron apátság kincstára a forradalomig őrizte a híres paladin kardját, kinek halandó maradványai az apátság kebelében nyugodtak; ez ugyanaz a kard, melyet ezen érdekes hagyomány által megnemesítve mutatnak még ma a meaux-i könyvtárban.“ A hagyomány teljesen téves. A kard bizony nem származik Nagy Károly paladinjetől: Ogier-től, hanem szintén Berchényi luzancy-i kastélyából. A huszárok régi fegyverzetéhez tartozott ugyanis,

mondja maga Lebert, a kardon kívül az öt láb hosszú pallas, melyet a támadásnál használtak. Ezt a fegyvert pansereteche-nek (azaz Panzerstechernek), vagy palasnak hívták és ha nem használták, a ló oldalához szügyétől egészen a hátuljáig volt erősítve. Egy Berchényi-huszárnak ezt a hegyes tör-kardját, mely teljesen jó karban van, csak hüvelyéből a vége hiányzik, mutatják a meauxi múzeumban. Pengéjén ez a felírás olvasható: „Vivat Franciscus Szalai“ és nem mint Lebert és Jaquelin olvasták, Szafai.

Óhajtottam volna a könyvtár tartalmát is ismerni, de nem lévén rendezve, ez iránt tájékozást éppenséggel nem tudtam szerezni. Annál kevésbbé, hogy mennyi kallódott, mennyi veszett el és jutott kótyavetyére a luzancy-i kastélyban felhalmozott emlékek közül!* Párizsban a Szajna partján öreg könyveket áruló bouquinistától került vissza Magyarországra a Rákóczi-confederáltak szerződése. Az ezrede egy részét Magyarországra visszavezénylő Berchényi Ferenc is vitt talán magával fontos okmányokat, ha csak nem gondolt arra, hogy a vihar alatt felesége képes azokra gondot viselni. Talán hitt is eleinte, mint a francia forradalom ellen küzdő fejedelmek, vagy mint Dumouriez, a republica ellen forduló francia vezér, a monarchikus ügy jobbra fordulásában. Nem lehetetlen, hogy a család grófi diplomája Berchényi Ferenc által jutott vissza Magyarországra, ha mint Thaly Kálmán írta, az egyik felsőmagyarországi család birtokában van. Ha ez tény, akkor ez a diploma az utolsó Berchényinek, az 1835-ben Kas-

* Mint 1925 októberi látogatásomkor Lebert, ez idő szerint könyvtárnok, ki a legnagyobb szívességgel fogadott, kijelentette, a könyvek nem osztattak szét (én használtam e kifejezést), hanem — sajnos — „dispersés“.

Egy kis 8-adrét írott és 105 számmal jelzett könyvecske került ez alkalommal kezembe Berchényi könyveiből: Livre des campagnes d'hanovre détaillé suivant les Bultins des quartiers généraux. Lequel appartient à Mr. de Sondeiller officier au regiment d'Infanterie du Roy. A leírás az 1762. évvel végződik. Érdekes könyv azért is, mert kötési táblájának első oldalát egészében elfoglalja Berchényi exlibrise, mely a Berchényi-címert mutatja.

A városházán levő gyűjtemények egyébiránt most rendezés alatt vannak és át fogják azokat vinni a régi püspöki palotába, melyet az állam és egyház szétválasztását rendelő törvény meghozatala után az állam 1905-ben az egyháztól a város számára elvett.

sán meghalt Lászlónak, a marsall unokájának hagyatékából származhatott.

Luzancy-ból Párizsba mentem, hol már másodnapon, május 4-én levelet kaptam Jaquelin plébános-tól, melyben tudatta velem, hogy vicomtesse de la Rupelle-nek még távozásom napján írt, értesítvén őt arról az általános sajnálatról, melyet tiltakozása okozott. Tudatta a vicomte-néval azt is, hogy szándékom nála és Touchet-nál, Orleans nagynevű püspökénél tiszteletemet tenni, amely alkalmat fel fogom használni arra, hogy a luzancy-i emlékeket a marsall dédunokájával megismertessem.

Azonban csak júliusban jutottam Orleánsba. Mint Jaquelin plébánosnak előre is megmondtam, nem volt szándékom a vicomtenéval távolról sem tárgyalni az ő tiltakozása kérdését és csak annyit említettem, hogy sem a francia, sem a magyar kormánynak, sem a luzancy-i hitközségnek sejtelve sem volt arról, hogy a marsallnak Franciaországban leányágon leszármazói léteznek, mert ha ezt tudják, akkor nem mulasztották volna el első sorban hozzájuk fordulni beleegyezésük elnyerése végett. A vicomtené kijelentette, hogy a család igen hálás a magyar kormány kegyeleléért őse iránt, ámde a francia kormány előbb informálhatta volna magát és az engedélyt csak a család meghallgatása után kellett volna megadnia. Az ügyről tovább mit sem szóltam, annak megemlékezésén kívül, hogy a leányági francia unokák előtt ismeretesnek kellett volna lenni annak a ténynek, hogy a marsall fia, Ferenc, az ő nagyatyjuk az ő huszárezrede egy részével a francia forradalom alatt Magyarországra tért vissza, hol fia nemsokára a hadseregbe lépett és kitüntetéssel harcolt, sőt Torchet luzancy-i plébános műve szerint meg is házasodott, továbbá, hogy a marsall két leánya is, úgy mint fivérük, Ferenc, Bécsbe költöztek. Így tehát a francia leányági unokák részéről is helyén lett volna a tiltakozás előtt tudomást szerezni arról, hogy nincsenek-e a marsallnak Magyarországon is unokái?

A vicomtenének ezután átadtam a luzancy-i templomról, kastélyról, síremlékekről készített fényképeket, hogy a dédunokák is legalább ábrázolatban ismerjék meg a dédatyjuk által oly nagy szeretettel ápolt lakóhelyet, az ő kastélyát és síremlékét, akinek emlékezetét a magyar kormány kegyeletes intézkedése idézte fel

előttük és nekem alkalmat nyújtott azoknak velük való megismertetésére.

Ezután még néhányszor érintkeztem levélileg a vicomtenével és óhajítására a Berchenyi-család történetére vonatkozó adatokat is közöltem vele.

A Rákóczi és hívei hamvainak 1906 október végén a hazába visszahozatalakor a konstantinápolyi és rodostói exhumációkról is értesítettem őt, majd az országos ünnepélynek a késmárki temetéssel lezárása után elküldtem neki Lobry Ferencnek, a lazaristák nagyérdemű konstantinápolyi provinciálisának az ünnepély egész lefolyását ismertető emlékiratát.

Ezzel le is záródott levélbeli érintkezésünk. Meggyőződése, hogy ha a vicomtené előbb tájékozást szerzett volna és tudta volna a tényállást, akkor készséggel beleegyezett volna a család által elfeledett és hamvainak a kassai székesegyházban a számkivetésből Magyarországba visszahozott atyja mellé leendő eltemetésébe.

A török földből haló poraikban a hazába visszatérő hősök emlékének szentelt ünnepélyre a kormány meghívta az ő unokáikat. Helyesnek tartottam volna, hogy meghívást kapjanak a Berchényi-unokák, jelesen a tiltakozó vicomtené is.

A hozzá intézett levélben nem mulasztottam el hivatkozni a marsallnak Mikeshez 1748 jan. 6-án írt levelére, melyben sóvárogva fejezi ki reményét, hogy szerencsés lehessen atyja hamvait egykoron a hazába még visszahoznia. *Cette reflexion émeut mes entrailles et me semble remuer les cendres de mon Père dans cette église des Grecs, où elles reposent. Je les revère et j'espère après le bonheur de pouvoir un jour transporter ses os dans la terre de mes pères.*

Nous devons tout esperer de la Providence, puisque dans ce bas monde, tout est sujet à des vicissitudes. Quel souverain contentement pour moi si je pouvais satisfaire à un devoir si sacré.

A miniszterelnököt hidegen hagyták a szép szavak és — tekintve a vicomtenének tiltakozását — nem találta indokoltnak az ő meghívását.

Azonban a hamvak visszahozatalára Konstantinápolyba Thaly Kálmán elnöklete alatt kiküldött ötös bizottsággal eljött Konstantinápolyból, az egész ügy elintézésénél kiváló érdemeket szerzett Lobry Ferenc,

a lazarista rend tartományi főnöke, melynek galatai templomában nyugodtak Rákóczi és anyjának földi maradványai, továbbá rodostói konzuli ügynökünk, Aslan Péter, Berchényi Miklós harmadik felesége, Kőszeghy Zsuzsanna fivérének unokája. Kérésre eljött Luzancy plébánosa Jacquelin Emil is, hogy mint a francia marsall hamvainak és síremlékének őre fejezhesse ki hódolatát a számkivetésből haló poraiban visszatérő atyjának koporsójánál.

A számkivetettek hazahozatalának díszmeneténél és örök nyugalomra helyezésük ünnepélyénél a kíséretből és az ötösbizottság tagjai sorából ennek éppen az a feledhetetlen emlékű tagja hiányzott, ki a kormány megbízásából az előzetes tárgyalásokat sikerre vezetvén, a hamvoknak a konstantinápolyi, rodostói és ismidti sírjaikból kiemelését foganatósította és a hazába visszahozatalát teljesen előkészítette. Thallóczy Lajost ugyanis némely hátralékos ügyek elintézése még visszatartotta. Erőtől duzzadó életét 10 év multán az 1916 december 17-én a Herceghalomnál történt szerencsétlen vasúti összeütközés oltotta ki, mely véget vetett az ő sokoldalú páratlan munkásságának.

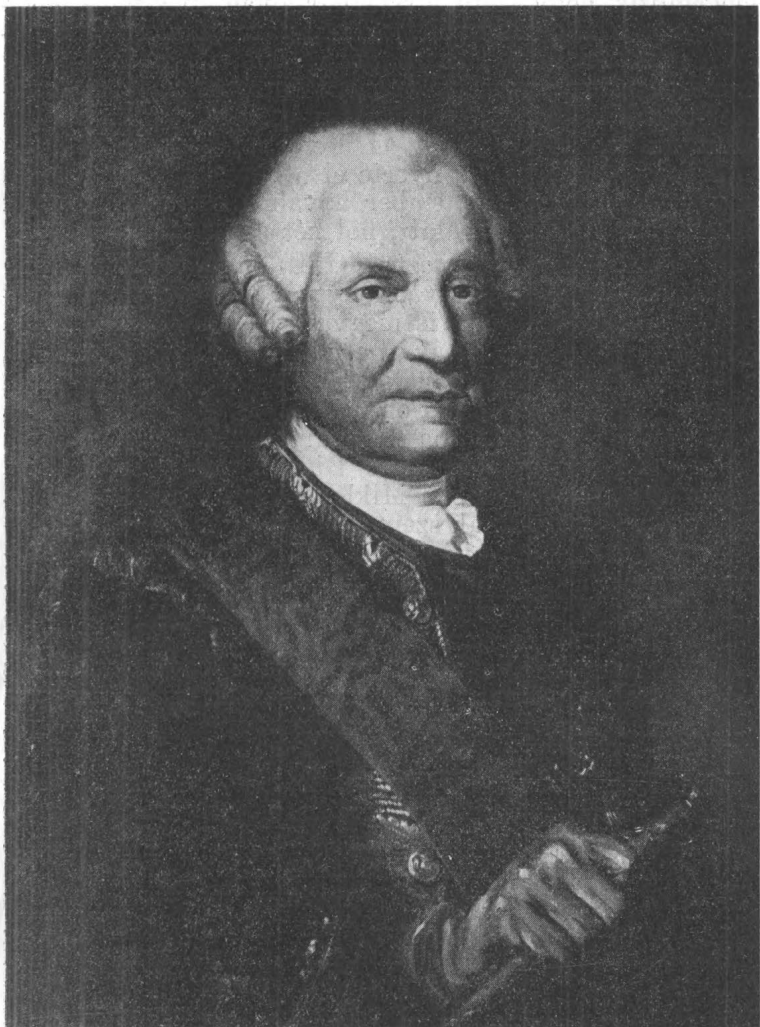
II.

Azok között a hazafiak között, kiket Rákóczi szabadságharcának szomorú kimenetele idegen földre, számkivetésbe juttatott, egyedül a fiatal gróf Bercsényi Lászlóra derült fel hontalanságában a szerencse napja, mert második hazájában, Franciaországban a katonai pályán a legmagasabb rangra emelkedve Franciaország marsallja lett, sőt megérte azt is, hogy hazáját, ha csak rövid időre is, visszontláthatta s 1760-ban Mária Teréziától a száműzetés alól felmentetvén a hűségi esküt letette és újra helyet foglalt Magyarország főrendei között.

A Bercsényi-család László gróf atyjával, Miklóssal jut — mint Thaly Kálmán a Rákócziak és Bercsényiek nagynevű történetírója mondja — rohamos emelkedésben a legfőbb csúcsra Magyarországon. A dicsőség fény-sugarát veti vissza Franciaországból is a családra László, mint francia marsall, ámde velük egyrészt Magyarországon, másrészt Franciaországban letűnik a család nagy fénye és dicsősége.

A Bercsényi-család eredete, Thaly szerint, Magyarország ősi családaira vezethető vissza, mert Bercsény falu vagy puszta előfordul az ország három megyéjében is. Veszprém megyében a Berhida mellett fekvő s ma csak dülő néven ismert Bercsény-pusztá, melyet már László király 1082-ik évi oklevele is említ. Továbbá előfordul Somogy megyében, végre Pozsegában, hol mint pusztá ma is létezik, sőt az egykoron ebben a helységben élt Bercsényi Miklós nemesről megemlékezik Guthi Ország Mihály nádornak a Pozsega Szentpéteri káptalanhoz 1470-ben intézett megbízólevele. Thaly lehetségesnek tartja, hogy a család az ősiek közé tartozik, mert ugyanabban az országrészben: a Dunántúl három helységet alapított. Thaly reménylette, hogy sikerülnie fog az összeköttetést újabb kutatások útján a most nevezett Miklóssal megtalálni és a család többi tagjaira nézve az adatokat megállapítani. A Rákóczi-kor fáradatlan buzgóságú történetírója kutatásaiban nem juthatott feltevésének okmányszerű bebizonyításáig.

Az első Bercsényi, kiről Thalynak a családról írt nagy műve alapján közelebbit tudunk, Bercsényi László († 1549 előtt) kir. udvarnok (aulae regiae familiaris), ki Hont és Bars megyékben birtokos. Ennek fia I. Imre, ki Báthory István és Kristóf erdélyi fejedelmek szolgálatában állott és 1584 előtt halt meg, Báthory Kristóftól kapta birtokadományba Székest, melytől a család előnevét vette, továbbá Kendeőt. Fia (II.) László a szörényi bán, kinek 1590-ben született mozgalmas életű fia (II.) Imre. A Szentföldre zarándokolt, hol a Szentsír lovagjának jelvényeit nyerte és ezekkel családi címerét kibővítette. A címerpajzs hosszában két mezőre osztott. A jobbik, ezüstmezőben a jeruzsálemi nagy aranykereszt és ennek ágai közt négy kiskereszt, míg a bal, vörösmezőben a régi címer: koronás hármás bérből kiemelkedő egyszarvú. A Berchényi-család nemzedékrendére nézve igen sok adatot tartalmaz a francia Dictionnaire de la Noblesse (II., III. kiadás 1771, 1843) és pedig azzal a megjegyzéssel, hogy annak alapjául „egy beküldött mémoire“ és részben az 1759. évi Moréri kiadvány (t. i. Dictionnaire Historique-ja) szolgálnak. Kétségtelen tehát, hogy az adatok a marsall és fiai hozzájárulásával jutottak az említett kiadványokba épen úgy, mint azok az adatok, melyeket Aubert „Le Politique Vertueux“ című (1762, Nancy)

Gróf Berchényi László (1689—1778).

*Az eredeti kép a Versailles-i múzeumban és másolata gr. Széchenyi Béla
ajándékából a történelmi arcképesarnokban.*

és Berchényi marsallnak ajánlott művében róla és családjá tagjairól közöl. Az említett francia almanachok megemlítik, hogy Imre, a Szentsír lovagján kívül Chevalier de la clef d'or is volt, mi tehát aranykulcsosnak, kamarásnak felel meg. Bizonyára lehetett, mint Thaly mondja, aranysarkantyús is, mi latinban az „eques auratus“-nak felel meg, magyarban pedig mint „szentelt vitéz“ is előkerül. Imre, ki II Ferdinándnak követe volt I. Rákóczy Györgynél, nyerte el a báróságot 1639 július havában és ez év szeptember havában esett el a svédek elleni harcban Prága alatt, hol két sebet kapott.

Gyermekei közé tartoznak (III.) Imre, továbbá (III.) László, Damásd kapitánya, mely vár Szob felett az Ipoly partján romjaiban ma is megvan, leánya Zsuzsanna, a pozsonyi orsolyita apácák apátnője, továbbá (I.) Miklós, a család fenntartója, kinek neje Rechberg-Rothenlöwen Mária Erzsébet, gróf Forgách György özvegye volt. Miklós 1686 augusztusban huszártábornok s 2000 főnyi huszárdandárával vesz részt Buda ostrománál a hadi műveletekben, melyekben Miklós fia is kitüntette magát. Az ország fővárosának szeptember 2-án történt felszabadítása után egy évre Lipót király, 1687 szept. 14-én Berchenyit a grófi méltóságra emelte. Sokáig már nem élt. Belgrád felé való vonulásában Buda alatti táborában, 1689 jún. első felében érte őt a halál. Thaly szerint aranysarkantyús vitéz, kamarás, belső titkos tanácsos volt. Ő maga azonban így írja: Szentelt vitéz, császári és koronás királyunk ő Felseje komornyikja s Tanácsa, a király pedig így „noster Camerarius et Consiliarius“. Fia, (II.) Miklós 1655 szeptember vagy október havában született Temetvény várában. II. Rákóczi Ferenc fővezére és fejedelmi helytartója a szabadságharcban, ki urát a számkivetésbe követte. Első felesége Homonnai gróf Drugeth Krisztina, ki gróf Forgách András († 1683), majd gróf Pálffy Ferenc († 1687) özvegye volt. Ettől született László fia és Zsuzsanna leánya. Anyjuk Tavarnokon, 1691 március 17-én halt meg. Második felesége gróf Csáky Krisztina, kivel 1695-ben kelt össze (Aubert szerint 1697-ben) és ki őt a számkivetésbe követte Rodostóba, hol 1723 ápr. 25-én halt meg. Bercsényi 1716. évig Lengyelországban várta a viszonyok alakulását, majd a porta meghívására és vele szövetkezve 20.000 törökkel Orsovánál betört, de Facsetnél tovább nem tudott előrenyomulni és visszavonulván Rodostóba köl-

tözött, hol Csáky Krisztinának halála után harmadszor is megházasodott és elvette 1723 okt. 15-én Kőszeghy Zsuzsannát, kivel csak két éven át élt, mert 1725 nov. 26-án életének és száműzetésének véget vetett a halál.

Berchényi László-Ignác 1689 aug. 3-án Eperjesen jött a világra. Nem áll az, hogy születése anyja halálát okozta. Lehetséges azonban, hogy — mint Aubert is írja — a Lászlónál egy évvel fiatalabb nővére, Zsuzsanna születése után gyermekágyban halt meg. A fiatal László nevelője 1696 óta Bunkóczy Márton volt, kivel az ungvári várban lakott s a jezsuiták ottani gimnáziumába járt, míg hugát Zsuzsannát Pozsonyba, az orsolyita apácákhoz adták nevelésbe. Aubert a fiatal Lászlónak „Potgiesser nevű érdemtelen német nevelőjé“-t említi, ki vele atyjának Brunócról menekülését tudatta.

Lászlónak már gyermekkorában kell tapasztalnia az élet keserveit és csapásait, melyeket a bécsi hatalom mér atyjára, ki a nemzet jogainak védelmére síkra száll.

Lipót király elfogatási parancsot ad ki Rákóczi, Berchényi és a többi urak ellen. Bercsényi 1701 április 21-én reggel Brunócról indul feleségével Bécsbe. De éppen útjában, midőn Nagyszombatban néhány órai pihenőt tartanak, értesítik őt Rákóczi elfogatásáról. Feleségét megbízza, hogy csak menjen Bécsbe, ő maga pedig Brunóera siet vissza és innen Lengyelországba menekül. Birtokait azonban lefoglalják. Ungvárt és pedig a várat és a hozzátartozó jószágokat a király parancsára már 1701 július 27-én és következő napjain vették zár alá és összeírták az összes ingóságokat és ingatlanokat.

A vendéglő palotában „a falakra fel voltak függesztve Magyarország királyainak és fejedelmeinek (Regum et ducum) régi képei: számra 36.“

A levéltárba fel van véve az adományozó oklevél Bercheny Imre részére 1638-ból a báróságról és id. Bercheny Miklós részére 1687-ből a grófságról. Hol vannak most a képek? Talán ezekből is jutottak azok közé a festmények közé, melyek a család tagjait is ábrázolták s melyek Budán a katonai hatóságnál őriztettek, mígnem Thaly Kálmántól vett értesítés szerint Kassára küldve az ottani hadtestparancsnokság valamelyik raktárába vagy padlására jutottak? Midőn a Rákóczi-hamvak hazahozataláról volt szó, lépéseket tettem 1905-ben a tényállás megállapítása iránt. A kassai hadtestparancs-

nek bizalmas levélben azonban azt írta, Kozora Endre kassai kanonok-plébánosnak, kit ez ügyben a levelezés közvetítésére megkértem, hogy hagyjuk békében nyugodni a hősöket (Recken). Ne bolygassuk a kereséssel nyugalmodukat. Kozora aug. 10-én kelt levelében írja: „Sajnos, mint a Rákóczi- emlékek igen nagy része, az érdekelt hatalmi körök szándékos negligentiája folytán, a munkácsi képek is el lettek tüntetve.“

Egyideig a kis Lászlót Ungvárt hagyják, de mivel félnek, hogy a tüzes fiú atyjához talál menekülni s az ungvári háztartást — bármennyire szűkre vonták is a kiadásokat — még soknak találják, báró Thavonat Lajos bányagróf, és szepesi kamarai elnök 1702 év őszén a kis Lászlót beadja a jezsuiták kassai convictusába.

Ám a kurucok Kassa körül táboroznak s László 1703-ban nem bírja türtőztetni vágyát, megszökik a convictusból és sikerül neki a városból kijutni. Hiába! Nem jut a kurucokhoz, hanem a német katonák és a vezér Montecucoli kezébe, ki visszahelyezi őt a convictusba, hol katonákkal őrizteti.

Nemsokára változott a katonai helyzet. Megfordult a kocka. Atyja 1705 febr. végén maga mellé vette őt a táborba, hol sokáig még sem tarthatta, hanem elküldte Rákóczihoz, hogy a francia tisztektől is sűrűn látogatott fejedelmi udvarban mivelődjek. Rákóczi valóban gondjaiba fogadta a serdülő ifjút. Sokáig azonban itt sem maradhatott. Ugyanis midőn Rákóczi Szécsényből a rendeknek, őt 1705-ben, vezérlőfejedelemmé megválasztó gyűléséből az *erdélyi táborba indult*, Bercsényi maga mellé vette fiát még az év őszén, hogy télen a nagyszombati egyetemen az előadásokat hallgathassa.

A fiatal Berchényit Rákóczi Egerben 1708 június 3-án nemes testőrségében az ú. n. Nemesi Társaságba felvétette főhadnagyi, majd nemsokára századosi ranggal. Bátran küzdött Morvában Strazsnicánál (1708 júl. 28), majd Trencsén alatt Turnánál (aug. 3) Rombánynál (1710 jan. 22) vívott csatákban. Trencsénél különösen kitüntette magát hősi viseletével és a veszedelemben forgó fejedelem iránt tanusított haláltmegtető, önfeláldozó ragaszkodásával. (Hadtört. Közl. III. 408. l. 1890). Rombánynál úgy berohant a harcba, hogy Bagothay István nevű testőrtársát mellette lőtték keresztül és vágták össze.

Az 1710. évet újévtől késő őszig a táborban töltötte

a fejedelem oldalán, ki ekkor a betegeskedő Berchényi Miklós helyett személyesen parancsnokolt. László gyakran levelezett atyjával. Így 1710 márc. 14-én a jászberényi főhadiszállásról, majd Jászkiserről márc 25-én küld levelet és írja: Folyamodom azonban az Ngd atyai kegyes, tapasztalt kegyelmességéhez: minthogy már az egész angariam kitölt, — egy pénznek ura nem vagyok, mert ha kölesön nem vettem volna 10—20 forintot, egy itcze bort sem lett volna min innom; az ki penig volt az Ngd atyai gratiajából, az magamra s cselédimre úgy lovaimra is elkölt. Ha volna valamely módon az oeconomában, vagy valahonnan várhatnék: nem busítanám Ngodat, de nincs Ngodon kívül senkihez folyamodnom. Kérem ezért alázatosan Ngd mutassa atyai kegyességét hozzám; az kiben is midőn alázatos fiúi engedelmességgel ajánlom magamat, maradok Ngdnak alázatos szolgálja s érdemetlen fia Bercsényi László m. k. (U. o. III.)

Midőn a hadikocka egyideig Rákóczi javára fordult, a fiatal Berchényi szerephez jutott Ungvárt is.

Atyja helyett az 1709—10. években sokszor járt el az unghi főispáni tisztn. Utolsó működése volt, midőn Rákóczi és atyja megbízásából 1711 január első felében Ungvárt a bekövetkezhető új zárlat és ostrom esetére védelmi állapotba helyezte.

Jelentést tesz Rákóczinak. Január 8-án tudatja Palocsay György generálissal, hogy „ő Felsége méltatlan személyemet az idevaló praesidiumnak rendben való vételére ide expediál“-ta. Január 12-én Nemzetes és vitélő Berzeviczy Boldizsár Cassirer uramnak intímálja, hogy a „cassa állapotjában, accommodálja magát Méltóságos Uramatyám parancsolatjához“.

De csakhamar megszűnt minden működése, mert a menekülő fejedelemmel 1711-ben ő is Lengyelországba megy, honnan őt Rákóczi 1712-ben Franciaországba küldve XIV. Lajos kegyébe ajánlja, ki őt szept. 1-én testőrgránátosai közé fogadja, majd már december 31-én a Ráttky Györgytől vezetett huszárezred alezredésévé nevezte ki. A következő 1713. évben már a rajnai seregnél van s kitünteti magát, a 11 év alatt négyszer bevett és urat váltott, de a franciák által 1713-ban visszahódított Landau ostrománál, majd a vidék kikémlelésére kiküldetvén, Wormsnál lovasszázadok elé kerül s közibük rontva szétszórja és megfutamtítja őket.

Az utrechti béke (1713) véget vetett a spanyol

örökösödési háborúnak. Ez azonban nem akadályozta meg, hogy néhány év multán újra ki ne törjön az ellenségeskedés XIV. Lajos unokája, V. Fülöp spanyol király második feleségének Pármai Erzsébetnek és miniszterének, Alberoni kardinálisnak merész tervei miatt, melyek célja egyrészt V. Fülöp számára XV. Lajos kiskorúsága alatt a kormányzóság, sőt a francia trón elnyerése, továbbá Pármai Erzsébetnek Fülöppel való házasságából származó két fia, Don Carlos és Don Philippe részére Itáliában fejedelmi trón szerzése volt. Franciaország Berwick marsallt küldte a spanyolok ellen Biscayába. Vele ment Berchényi is, ki már 1718 aug. 1-én elnyerte, anélkül, hogy kérte volna, a Ráttky-ezredben az ezredesi fokot „en commission“. Berchényi részt vett 1719-ben Fontarabie, Saint Sebastien, Urgel bevételénél. Kitünően viselkedett Rosas erődítményeinek — bár sikertelen — ostrománál is, hol a marsall különösen nehéz feladattal bízta meg. A béke azonban 1720 február hóban megkötetett és ebben állapítottatott meg XV. Lajosnak egyik spanyol infánsnővel való házassága, kit 1722-ben Franciaországba vittek nevelésre.

A béke megszakította Berchényi katonai szereplését, kinek kétségtelenül nagy előnyére volt katonai kiváló tulajdonságai mellett különösen Rákóczi és édesatyja nagy neve. De az érvényesüléshez ezred is szükséges. Ebben édesatyja segítélyezte, midőn XV. Lajostól engedélyt nyervén huszárezred toborzására, Konstantinápolyba és Rodostóba ment Rákóczi és atyja látogatására, ki mint Thaly írja, a toborzásra felhasználta annak a 100.000 livre értékű drága ezüstkészletnek eladását, melyet egykoron XIV. Lajostól kapott ajándékba. A toborzásról Mikes Kelemen is ír 1720 nov. 18-án nénjéhez intézett levelében, melyben megemlíti Esterházy tábor-szernagy fiát, a „kis Esterházyt“ is, kit Bercsényi magával vitt Franciaországba.

„Nem elég azt írni kédnék, hogy Berchenyi úrfi ideérkezett még szeptemberben, mert azt már régen tudgya kéd, hanem azt kell megírni, hogy miért jött ide. A francia király megengedvén, hogy egy magyar regyimentet állítson fel, azért ide jött, hogy magyar katonákat gyűjtessen Moldauban és Havasalföldiben.“ Majd 1821 szept. 9-én ezt írja: „Édes néném, azt már régen tudgya ked, hogy Bercsényi úrfi innét el repült hajón még júliusban. Viszen magával mintegy 300 katonát, annak a

fele magyar, de a más fele, Isten tudgya, hányféle nemzet; talám magok sem tudnák meg mondani. Elég a, hogy már neki regimentye van. Akinek pedig ott regimentye vagyon, a már az elő menetelteknek az első gradicsára lépett, főképen az idegenek közül.“

Ezzel a huszárezreddel tért vissza Berchényi Franciaországba és Marseillesben már várta őt a Szent Lajos-rend lovágkeresztjével való kitüntetése. A rend tagjai, kik a rendi fokozat szerint járadékot élveztek, esküvel kötelezték magukat a római katolikus apostoli vallásban élni és halni, a király szolgálatát soha el nem hagyni és idegen fejedelemébe csakis írásban adott királyi engedéllyel és jóváhagyással lépni. Ezenkívül az 1750 novemberében kiadott edictum (X. p.) kimondta, hogy minden tiszt jog szerint nemessé válik a rend lovagjává kinevezés által. XV. Lajos 1720 jún. 12-én kelt pátensével kinevezte Berchényt az ezred ezredesévé, mely a francia huszárságban rövid idő alatt első lesz a sorban és az egyedüli ezred, mely felállítását óta 70 éven át megtartotta — a forradalomig — a Berchény nevet; „... jusqu'à la Revolution, a glorieusement porté le nom Bercheny que revendique hautement le 1er de hussards“.

Arról, hogy kikkel kívánta ezredét szervezni, felvilágosítást ad 1720 júniusában Le Blanc hadügyminiszterhez intézett levele, melyben tervét bemutatja s előterjeszti, hogy alezredesül Bonnairét, ki a Verseilles-(utóbb Ráttky-)ezredben 15 évig működött, őrnagyul Kisfaludyt, első kapitányul Ráttky mellől Dávidot, továbbá Sulyokot, Csepregyt, kiket rendkívül dicsér, azonkívül segédőrnagyául Ráttky kapitányát, Hofsteint kívánja alkalmazni. A rekruták fogadására Marseillesben Bonnaire alezredes, továbbá az őrnagyot és hadnagy gyanánt lovag Bonnairét, kit erre igen alkalmasnak talál, kívánta hagyni. Az új ezrednek első szereplése az volt, hogy a Cévennes hegységben Langue-doc felől katonai kordonnal zárta el a határt a Provence-ban dúló pestis tovább terjedése ellen.

Tényleg azt mondhatni, hogy Berchényi ezrede az első, mely szabályszerűen megállapított szervezés szerint állíttatott fel, mert előzőleg bizony a századok nem voltak egymással oly megfelelő kapcsolatban, mely az ezred keretében szükséges. Berchényt illeti a francia huszárság szervezésének érdeme.

Berchényi 1722 jan. 17-én már panaszkodik, hogy ezrede még nem működhetik megfelelőleg, mert huszárai még mindig gyalog szolgálnak, „mit a huszárok utálnak, kik nincsenek ily szolgálathoz szokva“.

Énnek azonban magyarázata főleg az, hogy nem volt miből felszerelni őket, mihez járult tisztjeinek is rossz anyagi helyzete. Ezért le Blanc hadügyminisztertől minden huszárra 300 livrenak és saját maga számára 5000 livre pensiónak, mennyivel Ráttky is bír, engedélyezését kérte, tekintettel arra, hogy nincs egyebe, mint fizetése, mert Magyarországon minden vagyonát, mely után több volt jövedelme, mint 200.000 livre, elvesztette. Ezt írja Dubois kardinálisnak, a hatalmas külügyminiszternek is. Berchényi kapott ezután minden huszárra 300 livre felszerelési költséget és 1722 májusában az atyja által élvezett pensiora 4600 livre évjáradékot, mely atyjának halála után 6100 livrere emeltetett.

XIV. Lajos Rákóczinak, kit 1713-ban kitüntetőleg fogadott, 600.000 livret engedélyezett és ezen kívül évi 60.000 livret, mely összegek azonban nem jutottak egészben kifizetésre.

Ám az ezredtulajdonosság a dicsőségen kívül igen nagy kiadásokkal járt, amelyek 1726. évtől kezdve, midőn megházasodott, családja szaporodásával folyton gyarapodtak. Érthető tehát hogy kiadásainak fedezésére új bevételi forrásokat keresett, mint erről levelei tanuskodnak. Ezek hosszú sorozatában csak egy szól Mikes Kelemenhez, kinek 1748 jan. 6-án megkötött válaszol egyik levelére, mely azonban nem maradt fenn. Berchényi francia válaszában csak néhány magyar szó fordul elő:

„Ki akarom önnek fejezni, kedves Beczike, azt az örömet, melyet éreztem, midőn a múlt október 15-éről kelt levelét vettem. Én szentül hiszem, hogy ön írt nekem, de becsületes emberként mondom önnek, hogy nem kaptam meg leveleit. Ha megkaptam volna azokat, válaszoltam volna reájuk; én, ki oly lelkiismeretes vagyok, hogy válaszolok azoknak is, kik nekem teljesen közönyösek, ön irányában, miként ne tettem volna én így, ki önt oly gyöngéden szereti. Mindazáltal a hallgatásomra vonatkozó vád reám hízog, meggyőz arról, hogy mindig ugyanazt a részt bírom az ön emlékében; az ön jó szíve ismert előttem már zsenge fiatalságunk óta; az enyém ön irányában soha sem változott és örökre hú lesz önhöz.

Gróf Berchényi László.

Krétarajz.

Luzaney-ből.

És igen, nagyon is igaz, hogy éppen Rodostóból, arról a helyről, hol ön most is lakik, emelkedtek ki kedves hazánk szabadságának, a mi igazi és méltó pártfogóink. Miért nem azok mindig? Bizonyára felhasználnák a jelen körülményeket, hogy lerázzák honfitársaik igáját. Ez a gondolat megremegteti belsőmet és úgy tetszik, hogy a görögöknek ezen templomában megmozdulni látom atyám hamvait, hol azok pihennek. Mélyen tisztelem őket és vágyom a boldogság után, hogy csontjait egy napon atyáink földjére átvihessem.

A Gondviseléstől mindent kell remélnünk, mivel ezen a földön minden alá van vetve a viszontagságoknak. Mily felséges öröm lenne számomra, ha teljesíthetnék ily szent kötelességet, viszont látnám önt, kedves barátomat és hazátlan társaimat, kik a villámszóró ottoman porta szárnyai alatt élnek. „Il alla jó az Isten“. Barátunk Tott (Berchényinek kedves ezredese, akinek fia, Ferenc Konstantinápoly új erődítményeinek híres alkotója) „szereti a sétálást“; bizonyára nem volt ellene, hogy látta őt, mindazáltal itt hiányzik nekem, ő jobb kezem, mikor küldi vissza hozzám? Ami az ön fejedelmét (Rákóczi Györgyöt érti) illeti, mit tudom, hogy hol van ő, úgy látszik valóban, hogy elhagyta önt, úgy mondják Franciaországban van, de körülbelül 20 éve, hogy nem láttam őt. Miért nem harcolt ő az én uram, a király hadseregében, jó iskolában lett volna és ezáltal képessé tette volna magát arra, hogy hasznosan szolgálja a hazát, ha valaha arra vágyat kapott volna. Dat Deus cui vult.

Jelentse, kérem önt, tiszteletemet ő nagyméltóságának Monseigneur gróf Crozy-nak és baráti érzelmeimet báró Zaynak, jöllehet — úgy látszik — megfeledezett rólam. Szeressen engem mindig és legyen ön meggyőződve, hogy sem távolság, sem semmi a világon soha sem fogja csökkenteni azt a gyöngéd és hű ragaszkodást, melyet önnek örökre szenteltem és mellyel maradok...

Kedves Barátom, levelem keltéből látja, hogy ma „Éljen a király“-t kiáltjuk, és hogy benne vagyunk még az új év hetében (t. i. a levél a Három királyok napjáról szól).

Valószínűleg csak tavasszal veszi e levelet. Mitsem tesz, fogadja mindig üdvkívánataimat, melyeket ön iránt táplálok, éljen boldogul és meglegedetten, de ne felejtessen el engem soha...

Sajnálatos, hogy Mikes leveleit Berchényi nem kapta kézhez. Pedig kétségtelenül értesítette őt a fontosabb eseményekről és különösen Rákóczi haláláról is és szívénék a Gros-bois-i zárdába küldésére vonatkozó körülményekről. Miként ne közölte volna Mikes vele mindazt, mit a „kedves néném“-nek nevezett igazi vagy költött személyhez 1735 ápr. 16-án intézett, melyben Rákóczi haláláról egyebek között ezeket mondja: „A testét másnap felbontottuk és az aprólékját egy ládába tevén a görög templomban eltemették. A testet pedig a borbélyok füvekkel be csinálták, mert még nem tudgyuk, mikor vihettyük Constanczinápolyban.“

„A borbélyok szerint nem kell csudálni halálát, mert a gyomra és vére tele volt sárral. Az egész testét elborította a sár. Az agya veleje egészséges volt, de annyi volt, mint két embernek szokott lenni — esze is volt annyi, mint 12-őnek. A szívét Franciaországban hadta, hogy küldgyük.“

Mikes az ő kézhez nem jutott leveleiben lehetetlen, hogy meg ne emlékezett volna azokról a fontosabb dolgokról, melyekről „kedves nénémet“ tudósítja.

„Rákóczi György herceg megérkezett“, írja 1727 jún. 17-én. „Nem tud magyarul. Elment Franciaországba“, 1728 márc. 24. „Kijött Bécsből Rákóczi József is“, 1734 okt. 12. „Igen messze esett alma fájától“, 1737 jan. 2.

A fejedelem halála után keserűséggel, de bizonyos megnyugvással írja 1735 május 17-én: „Eddig csak belsőképen voltam magyar vagy székely; de már külsőképen is: mert 22 esztendő múltán ma tettem le a francia köntöst“.

Lássuk azonban, hogy mit mond Mikes Berchényi László atyjának vagyoni állapotáról és súllyal bírhatott-e az fia anyagi helyzetének megalapozására Franciaországban?

Az öreg Berchényit Rodostóban is gazdagnak tartották honfitársai a számkivetésben. Mikes írja róla, midőn második hitvese, Csáky Krisztina grófnő elhalálozása után csakhamar elveszi Kőszeghi Susit, hogy „jól vannak az olyanok, akiknek elég vagyon a ládájukban; mert Berchényi úr nem annyira a szükségért házasodott meg, mint azért, hogy vagyon módgya benne. Mert ismerek én olyat (önmagát érti), hogy nagyobb szüksége volna a házaságra, mint Berchényi úrnak, de non habet pecuniam.

És nem csak a búcsút járják pénzzel, hanem a menyasszony táncát is“ (1723 okt. 15-én kelt levél).

Berchényi súlyos betegség után, melyet Mikes megrendítőleg ír le (1725 szept. 23, okt. 29, nov 6), midőn azt mondja, hogy „olylan állapotban vagyok, valamint Jób volt, csak éppen abban különbözik, hogy az ágyban fekszik és nem a gané dombon, mert nincsen olyan rész a testiben, amelyben valami kis épség volna“. 1725 nov. 6-án a halál „...a szegény Bercsényi úr bujdosásának végét szakasztván, ma reggel két órakor elhagya bennünket. Mind holtig az elméje helyén volt és egy keresztényhez való halállal mult ki e világból... Ez az úr, éltiben, való, hogy szenvedett, de sok világi jókban is volt része. Való, bujdosásban holt meg, de nem szűkségben.“ De Mikes már nov. 12. írja, hogy csalódtak vagyoni állását illetőleg. „A testamentumát felnyitották, Susinak 1000 aranyat hagyott és holmi portékát... A többi ládabeli portékája, köntösök, ezüst- és aranyműves portéka a fiára szállott, amelyek mind együtt egy asszonynak kedvére lehetnek. Mindenkiünk azt gondolta, hogy kész pénze felesen vagyon, de holtá után megesalatkoztunk benne.“

Jelentékeny nem lehetett tehát az a vagyon, melyet Rodostóból atyja halála után Bercsényi László kapott, ki azonban hamar iparkodott magának szerény otthont biztosítani. Így már elég korán szerezte meg a hajdan Brie-nek nevezett tartományka Frouet községében fekvő kis nemesi birtokot (hisz Szaniszló király már 1726 február 13-án ide ír neki levelet és vigasztalja őt atyja elhunytá alkalmából). De bizonyára ezt is atyja támogatásával szerezte és valószínű, hogy a Frouet-től nem messze eső luzancy-i birtok megvételében is (1734) az atyai örökség segítségére lehetett. E feltevésünket megerősítette Berchényinek 1755 IV/27. kelt levele, melyben ezeket írja: „le peu qu'il a hérité du débris de la fortune de son père fixant ses jours en France, il en a acheté la petite terre de Luzancy en Brie“.

III.

Mielőtt a francia huszárság rendszeres szervezésére, mely Bercsényinek műve, áttérnénk, felvetődik a kérdés, mikor is keletkezett a huszárság? Az egészen világos, hogy eredete a magyar könnyű lovasságban nyugszik. „A magyarok — mint Huszár Imre mondja (Hadtörté-

Mon Cher Comte Je me flatte que
vous estes bien persuade de la veritable
part que je prends avostre douleur et
des vœux Sinceres que j'é fait que Le
Bon Dieu vous Console Je m'estimerai
toujours heureux de contribuer a tout
ce qui vous pourra faire plaisir Au reste
Soyez Sage ne manger pas Vostre argent
a Paris revenez alchambor, car je crois
que Voila un Sejour qui vous consumera
une partie des vos bon ducats Je vous
attends avec impatience et Suis de
tout mon coeur

Votre tres Affectionne

Stanislas Roy

Chambor Le 3 de
Fevr 1726

Szaniszló kirdly levele 1726 február 3-áról Chamborból Berchényikez, melyben részvétét fejezi ki atyjá halála fölött.

A levél szövege: Mon Cher Comte Je me flatte que
vous estes bien persuade de la veritable
part que je prends avostre douleur et
des vœux Sinceres que j'é fait que Le
Bon Dieu vous Console Je m'estimerai
toujours heureux de contribuer a tout
ce qui vous pourra faire plaisir Au reste
Soyez Sage ne mangez pas vostre argent
a Paris revenez a Chambor, car je crois
que voila un sejour qui vous consumera
une partie des vos bon ducats Je vous
attends avec impatience et Suis de
tout mon coeur

votre tres affectionné
Stanislas Roy

a Chambor Le 3 de
fevr. 1726.

Quand vous Serez Sur le point de partir demandez
je vous prie Si mon Placeton n'est pas prest car je voudrois
que vous vous en serviez pour me l'annuler

Chambor Le 3 de
Fevr 1726
Sur le point de partir demandez
je vous prie Si mon Placeton n'est pas prest car je voudrois
que vous vous en serviez pour me l'annuler

nelmi Közlemények, 1892. évfolyam) — lóháton harcolva foglalták el e hazát.“ Európa-szerte való kalandozásaiknak és rablóhadjárataiknak sikerét a könnyű lovasság tette lehetségessé meglepetésszerű támadásaik által, melyek ellen csak később tanulták meg különösen a német népek a védekezést, mely jelentékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a barangolás megszüntetésével és a népnek állandó lakhelyhez kötésével Géza fejedelem megindította az ország békés szervezését, melynek feltétele a határos népek irányában való jó szomszédság volt.

Bár később, az idők folyamában királyainknak alkalmazkodniok kellett a hadviselésben az őket körülvevő népek, majd a bizánci birodalmat megdöntő törökök harcmódja ellen, a könnyű lovasság önként érthetőleg fennmaradt továbbra is. Arra nézve azonban, hogy miként alakult ki abból a huszárság intézménye, mely a könnyű lovasság élén a legmagasabb fokot képviseli — gondolom — teljesen határozott választ adni talán még nem sikerült.

Allítólag már 1403. évi oklevélben említés történik „huszár kapitányról“, sőt ugyanezen század elején előfordul már mint családnév „Huszár Imre“. Majláth János (*Geschichte der Magyaren*, II. 219.) a huszár nevet onnan származtatja, hogy Mátyás király minden hús porta után egy könnyű lovas állítását rendelte el és ez alapon a hús és ár szavak összetételéből keletkezett a huszár név, mint ezt a külföldi írók általán elfogadták. Így több francia író állítja, hogy a huszár hús sous-t jelent, mert ennyi volt a napi zsold.

A huszár szó egyébiránt már — mint mondtuk — előbb előkerül, jelesen Brankovics György despota bizonyáglevela a törökkel kötendő fegyverszünet pontjai közt 1449-ben „magyar huszárokról“ szól. (Teleki, *A Hunyadiak kora*, X. 243. l.) Item si contingerit ut aliqui predones aut Huzaryi hungari aliquam rapinam aut aliquod nephas Turcis intulerint. A huszár elnevezés mondott származtatásának azonban Pesty Frigyes és Szarvas Gábor ellentmondanak. (*Magyar Nyelvőr*, 1877.)

Huszár Imre szerint a huszárság keletkezési alapját Zsigmond 1435. évi rendeletében a hadviselésről (§ 2) kell keresni, mely szerint a közönséges felkelés alkalmával minden harminchárom jobbágy után egy jól felfegyverzett lovas (különösen legalább íjjal, karddal, buzogánnyal), továbbá minden száztól pedig három lovas fegyve-

res állítandó ki. Ezt Mátyás király a honvédelmi rendszer iránt 1458. évben tartott szegedi országgyűlésen (l. Vestigia Comitiorum) megújította azzal a változtatással, hogy minden húszt telek után állíttassék ki egy lovas.

Nem szenved — Huszár szerint — kétséget, hogy Mátyás volt az, ki a huszárság felállítása iránt határozottan intézkedett. Mátyás a következőket írja veronai Gábor egri bíbornok-püspök, nápolyi követének 1481 március 10-én Zágrárból: „tudhatja azt Atyaságod, amit gyakrabban szemével látott, hogy a katonaság nálunk három rendre osztatik: Ezek közül az első rendet a nehéz lovasok képezik... a másik rend a könnyű lovasság, kiket huszároknak nevezünk. A harmadik rendet a gyalogság képezi és pedig különféle osztályokban“. (Mátyás király levelei, II. k. 104. Hadtört. Közlemények, 1890. 265. l.) Gábor püspök már 1475-ben ment Nápolyba, világos tehát, hogy a huszárok szervezése még 1475 előtt történt és valószínűleg az 1462. évi budai országgyűlés és az erdélyi táborozás után akkor, midőn Mátyás a hadsereget szervezte, jelesen midőn 1462-ben a fekete sereget állította fel. Bizonyára a Szászváros melletti Kenyérmezőn, a Báthory István által a törökön 1479-ben megnyert véres ütközetet a Kinizsi vezérlete alatt a végső pillanatban segítségére siető könnyű lovasság, a huszárság, mely a török könnyű lovasság ellen volt szervezve, döntötte el és amely diadal emlékére hálából küldte Báthory Lorettóba Szűz Máriához ezüstből öntött páncélos képét.

Mint Tóth Zoltán a fekete seregről írt nagy művében mondja, Mátyás hadseregében a lovasság többsége mindvégig vitathatlan. A jobbára cseh zsoldosokból álló fekete sereg, mely azonban e névhez — szerinte — csak Mátyás halála után jutott, midőn nem sokára gyöngye utódja alatt fel is oszlott, részben lovaságból, és pedig nemcsak nehéz, hanem — azt hisszük — részben könnyű, huszár lovasokból is állhatott a gyalogságon kívül. A nehéz lovasságot a magyar banderisták alkották, míg a huszárságban a rác volt a főelem, úgyhogy — mint Tóth Zoltán, kitől a huszárság eredetének megállapítása bizton várható, mondja — a XV. században rác és huszár egyet jelentett.

A haderőnek a magyar, cseh és a rác elemekre tagozódásában azonban semmi szerep sem jutott a nemzetiségnek, mint ezt az akkori idők viszonyainak természete is a XVIII. század végéig kizárta.

A hadviselés igényeihez képest a nehéz lovasság mellett újra érvényre jutott a könnyű lovasság, a huszárság, mivel ez könnyebben tudott és gyorsabban előcsatározásokat végezni és messzebb eső területeket portyázásaival félelembe ejteni és fosztogatás alá venni. Így a háborúban a seha és sehol el nem kerülhető sarcolásokért a katonák közt eleinte a huszárok elsősorban jutottak a rabló címhez, nálunk pedig rác, szerb és huszár vált a régi időkben egyjelentőségűvé.

Már 1532. évi angol nyomtatványban — melyet Kropf Lajos (Történelmi Tár, 1891. 161, 163. l.) — közöl, előfordul a huszár név: and XV hundred hussayres, lyght horses, Hussayres in the nòbre of XVII hondred. Judenburg városa pedig Styriában a bambergi herceg-püspök, III. György (1505—1522), az időben ura elé a határra tizenkét polgárát, mint huszárokat küldte fogadtatására.

Nem tartott sokáig és megjelent a huszáros felszerelés alkalmazása a tornajátékoknál is. Ennek egyik példáját mutatja az Esztergom 1595. évi bevételénél egyik vezérnek, Tyroli Ferdinánd és Welser Philippina fiának: Burgau örgrófnak tornaöltözéke, dit de Hussard 1582-ből.

Nálunk a huszárságnak a változott viszonyokhoz képest újjászervezése a XVII. század végén, Buda visszavétele után indul meg. Lipót király gróf Czobor Ádám-nak ad engedélyt két huszárezred felállítására 1000—1000 huszárral. Ez időtájt történtek Franciaországban is azok az intézkedések, melyek a már korábbi időktől kezdődőleg alakított huszárcsapatoknak rendszeres alapon való szervezésére és fejlesztésére vezettek. Így Franciaországon kívül a német birodalomban különösen említendők Bajor-, Porosz-, Szászország, Württemberg, Baden, Szász-Weimar, Cassel, Hessen-Darmstadt, Hannover, Nassau, az egyházi fejedelmek, a trieri püspök-választó, a mainzi érsek-választó, a würzburgi püspök, a bambergi püspök tartományai, továbbá Németalföld, Anglia, Portugália, Olasz-Spanyolország és mindezen országok huszárainak öltözetében a jellegzetes magyar huszárvisélet mindenütt megtartatott.

Ezek után lássuk előbb, hogy mily körülmények között illesztődött be Berchényi ezrede a francia huszárságba, melynek, kivételképen, lovassági felügyelője lett, majd őt tulajdonképen mint huszárt, a huszárság szervezőjét egyedül érte az a kitüntetés, hogy a király Francia-

ország marsalljává nevezte ki. Az újkorban, különösen első századaiban, általános és sűrű gyakorlatban volt, sőt ennek nyoma az idegenlégiókban ma is megvan, hogy a fejedelmek háborúikra idegen csapatokat toboroztak. Ez a toborzás Magyarországból, melynek a török hatalom ellen kellett védekeznie, tulajdonképen csak ennek visszaszorítása után és a Rákóczi-mozgalmak alatt indult meg, de azért kezdete korábbra is visszanyúl.

XIII. Lajos és hatalmas minisztere, Richelieu bíbornok tekinthetők a francia könnyű lovasság szervezőinek, mely „pourrait se nommer — írja Richelieu a királynak — à mon avis cavalerie hongroise“. A király határozatlan. „Pour le nom — mondja — je suis bien empêché d'en trouver un; j'y penserai un jour.“ Richelieu azonban megmarad az általa javasolt név mellett és augusztus 11-én La Valette kardinálisnak, a király egyik tábornokának írja: je crois qu'on l'appellera cavalerie hongroise. Az *Abrégé du Dictionnaire militaire* egyenesen huszároknak mondja azt az öt *compagniet*, mely 1637-ben a Landrecies-t ostromló és bevező hadseregnél működött.

A XVII. századi összes tudósításokból kiténik, hogy ezeit a magyarokat „étaient fort à la mode“ és a *Mercurie Français* 1630 augusztusi számában a regensburgi bevonuláskor, június 29-én leírja a magyar huszárok érkezését.

A magyar huszárok szereplési elsőségén nem változtat az sem, hogy a Kegyetlen Iván cár meggyilkoltatása után (1584) a hatalmat bitorló (hamis) Demetrius csapatai közt legerősebb volt a 6—700 főből álló lengyel lovasesapat, kiket huszároknak vagy towarzyszoknak neveztek.

Choppin (*Les Hussards*. 1898.) Varneryt idézi. „A magyar huszárok bizonyos erősített helyeknél voltak alkalmazva (végváraknál), honnan békeidőben is tettek kirándulásokat. Amint Magyarország visszahódítása előhaladt, nem volt szüksége mindezekre a helyekre, melyek nagyjából széthányattak vagy rombadőltek. Ettől fogva ez a lovasság nem volt többé szükséges és azokból képezték a Németországba küldött ezredeket.“ Részben áll is, mit Varnery mond, általában pedig igaz az, hogy a török uralom alól felszabadulással jutnak a magyar huszárok mind előkelőbb szerepre, jelesen az augsburgi liga háborújában (1687—1697).

„Elismertetvén az az előny, melyet a huszárok a

háborúban nyujtanak, minden fejedelem akart huszárokat és néhány századot állított fel.“ Eleinte csak magyar szökevény katonákat fogadtak be, lassacskán beengedték a németeket és a lengyeleket. Ligne herceg „*Préjugés militaires*“ művében a magyar huszárok lovaglási módjáról így ír: „A magyar, állítják (a lovaglásra) született és megelőzi az összes többi nemzeteket. Én őket mindig a Numidákhoz hasonlítottam harcolási és lovaglási módjuk tekintetében.“ Beismerték, hogy háborúban nincsenek hasznosabb csapatok, mint ez a könnyű lovasság, midőn azt jól vezetik.

Ha valakinek, akkor Szász Móric marsallnak volt tapasztalata a huszárok fontos szerepéről. Ezen nagy hadvezér története kapcsolatban van a huszárokéval, kik Berchényi vezérlete alatt döntő szerepet vittek a marsallnak Raucoux-i (1746) és lawfeldi (1747) győzelmében. Maga a marsall így jellemezte a huszárságot: „Szükséges, hogy a lovasság ürge legyen; oly lovakat adjanak alája, melyeket hozzászoktattak a fáradság kibírásához; kevés legyen a felszerelése és főleg semmiképen se helyezzen súlyt arra, hogy kövér lovai legyenek, egy szóval a könnyű lovasság mestersége oly finom mesterség, melynél a gyors áttekintés és a merészség tesz mindent.“ Lassay marquis, ki az 1672. évi török hadjáratban mint az egyik Condé herceg hadsegéde önkéntes minőségben harcolt a Condé hercegekkel a török ellen Érsekújvár ostrománál, az esztergomi csatában és Egernél is, érdekes levelet ír a huszárokról 1685. évben Bellefond marsallnak.

XIII. Lajos idejében eleinte 2000, majd 3000 főre menő könnyű lovasságról szólnak a tudósítások. Ezen úgynevezett magyar lovasságot Louvois hadügyér XIV. Lajos alatt (1656) szétbocsátotta. Am azért XIII. Lajos halála óta (1643) egész a pyrenei békekötésig (1659) mégis jelentékeny számban létezett idegen lovasság. Huszárezred föllállítása tényleg mégis a török uralomnak Magyarországon megszűnése után kezdődik. Az első ezredet, mondja az *Abrégé du Dictionnaire Militaire*, Németországban br. Cronberg ezredes alatt láttuk, midőn „Monseigneur (valószínűleg a Dauphin) y alla sur le Neckar en 1693“. Úgy látszik 1692-ben állította fel XIV. Lajos a huszárságot „a moins qu'on ne veuille, que la cavalerie hongroise, qui a servi sous Louis XIII, n'ait été aussi des hussards“, mi azonban az *Abrégé* írójának kételyével szemben biztosnak mondható.

Dupuy Raoul, a 3. huszárezred kapitánya (az ezred történetében, Párizs, 1887) az *Abrégé* íróját követi előadásában. Midőn 1692-ben De Lorges marsall volt a rajnai hadsereg parancsnoka, a franciákhoz a császári csapatoktól Brignoff huszárhadnagy és Pohándy zászlós jöttek át, kikkel útközben a császári csapatoktól szintén átpártolt ügyes, magyar módra öltözött császári tiszt, báró Cronberg (Kroneberg, állítólag szintén magyar tiszt) találkozáván, vezetőjük gyanánt ajánlkozott és Strassburgban jelentkezőt, lépéseket tett a francia hadseregbe felvételük iránt. A marsall bemutatkozásra Versailles-ba küldte a huszárokat, hol oly meleg pártolásra találtak különösen az orleansi herceg, XIV. Lajos fivérének feleségénél, a pfalzi választófejedelem leányánál, hogy neki is része és érdeme van a francia huszárság megalapításában.

Midőn a szökevény huszárok, az *Annuaire Militaire Historique* szerint (1839), 1691-től kezdve mind sűrűbben kezdtek jelentkezni, de bizalmatlansággal találkoztak, egvikk bátrabb társuk útján Luxembourg (Montmorency) marsallhoz fordultak, kérve, hogy tegyen velük kísérletet. Húsz emberből álló csapattal vállalkozik arra, hogy az ellenség hátvédét zavarja s nyugtalanítsa. A marsall beleegyezett s a kis csapat oly kitűnően viselte magát és oly bátorságot tanusított, hogy XIV. Lajos erről értesülván, elrendelte annyi *compagnie* felállítását, mennyit a menekülő huszárok száma megenged. Az első huszárezred dicsősége, hogy szervezése éppen Luxembourg marsall alatt történt, kinek homlokát annyi győzelmi babér koszorúzta és az ellenségtől elvett annyi zászlóval díszítette Párizs székesegyházának oszlopait és falait, hogy a *Tapissier de Notre Dame* címet nyerte el. Báró Cronberg 1692 október 19-én nyert XIV. Lajos királytól felhatalmazást minden felszerelt huszárra 100 écu engedélyezése mellett, ezen első huszárezred felállítására. Cronberg a Kollonits- és a Pálffy-ezred szökevényeiből szervezte ezredét, mely eleinte Hussards *royaux*-nak neveztetett és a Dauphin alatt szolgált, ki azonban elégedetlen volt velük. Cronberg, bár jó katona, még sem felelt meg, mert kártyás volt, eljátszotta a pénzt és az ezredet nem egészítette ki. El is bocsátották 1693 november 16-án. De ezután is sok baj volt vele, sőt a Bastille-ba is zárták. Helyébe a württembergi herceg csapataitól átjött bajor Mortanit nevezték ki parancsnokká és ezredét, mely az 1697. évi

ryswiki békéig Flandriában volt, 1697 december 18-ig vezette, midőn az ezred feloszlattatott és legjobb elemei más csapatokba osztattak be, majd azokból 1705-ben Verseilles marquis parancsnoksága alatt a Verseilles-ezred alakíttatott. Ez azonban már 1714 óta feloszlóban volt és 1716-ban az ekkor szervezett Ráttky-ezredbe olvasztatott be. Mortani megmaradt francia szolgálatban, sőt 1720-ban lieutenant-général-lá léptették elő.

A *Verseilles-ezred* időrendben a harmadik azért, mert mielőtt még szerveztetett, közben állíttatott fel a Paul Deák huszárezred 1705-ben, ez tehát sorrendben a második volt az azelőtt a magyar csapatokban szolgáló Deák Pál ezredes parancsnoksága alatt, kit azonban már 1706-ban kasszáltak és fiával együtt visszatért Magyarországra. Helyébe a svájci Filtz lett parancsnok és ennek 1707 július 27-én bekövetkezett eleste után Monteil, ki azonban, midőn XIV. Lajos Spanyolországgal kibékült és az ezredet 1709-ben a spanyol királynak engedte át, lemondott a parancsnokságról és visszatért Franciaországba.

A Deák Pál-ezreddel egyidőtájt alakul a höchstädti csata után (1704) XIV. Lajos szövetségese, az országából kiűzött bajor választófejedelem mintegy 300 huszárából *St. Geniès* marquis parancsnoksága alatt a negyedik ezred. Fallou (*Nos Hussards*, 1902), ki 10 tisztet és 140 legényt említ, másokkal együtt helytelenül teszi az ezred alakítását 1701-re. A király azonban nemsokára felmentette Saint Geniès-t és helyébe *Ráttky Györgyöt* nevezte ki parancsnokká. Choppin szerint Ráttky, kinek nevét Georges-Bor, Baron de Rattzkynak írja, a magyar huszároktól 1707-ben jött át s mint reformált ezredes nyert kommissziót, de 1708-ban már ő vezette az ezredet, mely a háborúban rendkívül kitüntette magát Oudenarde-nál, majd Malplaquet-nál, Douai, le Quesnoy, Landau, Fribourg ostrománál. Midőn Villars marsall parancsára 1711-ben a Douai mellett levő ellenséges tábornok meglepetésszerű megrohanással a lovasság tönkretette, az egyik ezredes, Coctman elesett, Ráttky pedig megsebesült. Ráttky a sopronmegyei Salamonfán (a francia könyvekben Salamanza) született. Atyja R. György, anyja Baloghy Zsuzsánna. Nevét a franciák általában Rattzkynak, néha Raskynak írják, de még a legújabb magyar lexikon is tévesen Ráttkaynak nevezi őt. Midőn Villars marsall téli szállásaira készül, ír a miniszternek, hogy a huszárokról ne feledkezzék meg.

„Tartozom nekik azzal a bizonyossággal, hogy nincsenek csapatok, melyek nagyobb bátorsággal, nagyobb veszélyek között szolgálnának, melyeket több puskalövés érne és több veszteségük lenne emberben és megölt lóban.“ Rattzky ezredes írja, „homme de mérite, sent bien son homme de condition et s'expose beaucoup“. D'Essoffy hadnagy ezen hadjáratban (1711) kapott súlyos sebe miatt fürdőben van. Ajánlom a Verseilles-századot is, melyet egy D'Esóffy, az alezredes unokafivére vezet. Soha katonák jobban nem csinálták a háborút, mint ezek. Adja Isten, hogy a mi lovasságunk is ily szellemmel bírjon, mint ezek.“

„Nem igen tudnám megmondani, írja Douai visszavétele alkalmából Gassion (egyik tagja ezen kiténő katonacsaládnak), hogy mennyi zászlót vettünk el az ellenségtől, mert a huszárok kerítették azokat kezükbe, kiktől nem lehet elszedni, mert az aranyozást beolvasztják, illetőleg külön céljaikra használják fel a zászlókat.“

Nagy dícsérettel emlékezik meg Villars marsall a három Dessewffyról, kik között az említett alezredes 1705-ben ment ki Franciaországba a Kollonits-huszároktól. Előbb hadnagy a Verseilles-ezredben, majd ennek a Ráttky-ezredbe olasztásával kapitány Ráttky mellett. A Verseilles-század élén álló Dessewffy valószínűleg az a kapitány, ki 1707 aug. 4-én is kitüntette magát és akiről du Bourg (Marie du Maine, 1724-ben marsall) jelenti a hadügyérnek, hogy „D'Ersoffy aîné Capitaine de hussards“ által elfogattam egy huszár-patrouillet. Nem a fentnevezett alezredes Miklósnak, hanem másik Dessewffy Miklósnak kell lenni annak, ki 1742 szept. 10. a hadügyminisztertől brigadérossá kineveztetését kérte. Hivatkozik hadi tetteire. Valóban bámulatos sorozat. Hivatkozik arra, hogy a Sz. Lajos-rend lovagja és homme de condition. „Minden vagyonát — írja —, melyet Franciaországba hozott, felemésztette saját maga fenn tartására és arra, hogy mindég szép és jó csapatot tartson anélkül, hogy az udvar terhére lett volna.“ Panasolja, hogy ő a legöregebb tiszt és mégis fölötte van Balogh, kit 3 év alatt mestre-de-camp-hadnaggyá, segéd-őrnaggyá, kapitánnyá, alezredessé, a Sz. Lajos-rend lovagjává tettek. Reményli is, hogy kinevezik brigadérossá. Choppin kimutatása szerint 1740-ben Ráttky, mint maréchal et mestre de camp után csakugyan Balogh következik mint alezredes, ezt követi az őrnagy Haumont és csak ez után jó d'Essoffy mint első kapitány.

Ráttky ezrede 1716 novemberben d'Essoffy vezetésével Olaszországban van, majd 1719-ben Spanyolországban Saint-Sebastien bevételénél, 1733-ban Lotharingiában, 1734-ben Olaszországban és pedig részint Ráttky, részint Dessewffy parancsnoksága alatt. Ráttkyt, ki már 1715 januárban a francia honosságot elnyerte, 1734-ben a király maréchal de camp: dandárnokká és a Sz. Mihály-rend középkeresztesévé nevezte ki. Névleg megtartja ugyan ezredét, azonban tényleg Dessewffy a parancsnok és ezért az ezredet Dessewffyyuszároknak is hívták. Az ezred 1741-ben Csehországban viaskodik és részt vesz Prága elfoglalásában, majd annak védelmében. Itt éri utól a halál Ráttkyt 1742 szept. 5-én.

Dessewffy megtartja az ezred vezetését 1743 januárjáig, mely hóban d'Aspremont-gróf Lynden kapja meg az ezredet.

Meg kell jegyeznünk, hogy 1716-tól, a Versailles-ezred szétbocsáttatásának idejétől 1720-ig, midőn a Berchényi-ezred felállítatott, a király szolgálatában csakis a Ráttky-ezred volt, amelyet, mint most említők, sokszor Dessewffyyuszároknak is neveztek, mert Dessewffy az ezredben ezredes en second s Ráttky, majd utána Aspremont-Lynden ezredesek alatt hosszabban vezette is az ezredet.

A Dessewffyekre nézve fel kell hozni a következő adatokat. Két unokafivér ment ki Magyarországból francia szolgálatba. Egyik, mint említettük, Miklós, 1705-ben a Kollonits-huszároktól. Előbb hadnagy Villars marsall kinevezéséből a Versailles-ezredben, ennek megszüntetésével pedig a Ráttky-ezredben kapitány, majd Choppin szerint, mint fent mondtuk, ezredes és 1718-ban a Sz. Lajos-rend lovagja. Eble, ki Choppin művére ismételten hivatkozik, azt mondja, hogy Olaszországban elesett. Erre a műben adat nincs. Sőt 1734 márc. 16-án Villars marsall azt írja a királynak, hogy Ráttkynak „aide major“-ja esett el „qui s'est abandonné a poursuivre trop vivement les ennemis, a été tué“.

A parancsnokló gróf Broglie pedig márc. 23-án Villars marsallt értesíti Ráttky és Dessewffy kiküldetéséről, hogy a Mincion innen a Rivalentánál a lovasőrséget és a másik parton levő két casinet, hol két kompánia huszár volt állomáson, támadják meg. Ez alkalommal

Dessewffy több százarral és karabélyossal a köd miatt árokba buktak, de Dessewffynek itt sem lett baja.

Miklós unokafivére, Bálint, ki magát d'Ersoffynak írja, ugyanazon időben mehetett ki, mint Miklós, mert már (Eble szerint) 1706-ban kapitány Versailles ezredében, majd alezredes Ráttkynál. Ő is a Sz. Lajos-rend lovagja lett 1718-ban és mint unokafivére, ő is az olasz csatatéren, Coreggionál esett el, mint Eble mondja.

Mindketten megházasodtak. Miklós elvette Baulny-Ogier leányát, Anna Lujzát 1718-ban és Baulny-ban született fia, Jakab, Károly, Mária, vagy rövidebben Károly Mária. A Dessewffy-család csakis az ő fia útján hajtott sarjakat az új hazában. Eble adatai szerint Károly Mária nem 1712, hanem 1720 okt. 1-én született és nem a champagnei Bouy-ban, hanem Baulny-ban. A Sz. Lajos-rendnek lovagja 1745-ben és a Chamborant-ezrednek (1760 vagy 62) alezredese en second és 1780-ban dandárnok, maréchal de camp. Choppin az ő munkájában cserneki D'Essoffy Károlyt említi a maréchaux de camp dandárnokok sorozatában.

Dessewffy Károly Mária is megházasodott 1747 márc. 13-án Longueville-ben, nőül vevén Hellot de Vidame-nak és feleségének Kleinholtz Margit Florentine-nek leányát. A házasságból kilenc gyermek származott. Harmadik fia János Fülöp Ferenc volt, ki 1756 okt. 4-én született és 1784-ben házasodott. A tábornok-ezredes ezredében szolgált mint kapitány, majd az emigráció alatt a Bercsényi-ezredben. A forradalom alatt átjött ősei hazájába, de 1808-ban visszatért Franciaországba. Fia volt az 1784-ben született Károly.

Ami Miklós unokafivérét, Bálintot illeti, ő feleségül Kleinholtz Fülöp francia dandárnok Mária Lujza leányát vette 1723-ban. Így került a Dessewffy névhez a Kleinholtz családnév Reinach Foussemagne grófnő előadása szerint, ki a Revue de Hongrie 1910-ki évfolyamában Les Hussards hongrois cím alatt közölt érdekes cikkeket. A házasságból egy fia, Fülöp született 1726 szept. 16-án Longueville-ben, ki kapitány korában (1745 körül, Eble másutt 1748. évet mond) nősült, de csak egy leánygyermek volt a házasságból.

Ismételtnünk kell, hogy Eble a Dessewffy-család történetében (1903) a két unokafivérnek az olasz csatatéren történt halálára nézve bizonyító adatot nem hoz fel. Choppinre való hivatkozása is, hogy Bálint 1706-ban

már kapitány volt, magában véve alig állhatna meg, mert a létszámkimutatás, mely D'Ersoffyt és utána-következőleg a chevalier Dessoffyt említi, az 1706—15. évi időszakra vonatkozik s kérdéses is lehetne, hogy midőn az egyiket Villars marsall hadnaggyá nevezi ki, a másik azonnal kapitány legyen.

Nem lehet elhallgatni, hogy a családtagokra nézve ellentétes adatokat hoznak fel Eble Gábor és Foussemagne grófnő. Az utóbbi szerint cserneki Dessewffy Károly 1720-ban Bouy-ban született. Kadet 1728, reformált hadnagy 1729, zászlós 1733, hadnagy 1734, kapitány 1742, Sz. Lajos-rend lovagja 1745, lövéstől megsérült, alezredes en second 1750. „Ez — a Foussemagne-tól idézett adat szerint — fia annak, ki a király szolgálatában huszárezreddel bírt. Bátor és tehetséges, csinos tiszt, de sok adósságot csinált. Fogságba vételét Turpin megakadályozta. Nem valószínű, hogy adósságait rendezze, mert Metz környékén elég rosszul házasodott.“

Foussemagne grófnő ezután Dessewffy-Kleinholtz Fülöpről szól. Azt mondja, hogy Longueville-ben, Verdun mellett, 1724-ben született. Ráttkynál 1734-ben hadnagy, kapitány 1745-ben. Ez a Fülöp, a tőle idézett adat szerint „Ráttky alezredesének fia és ki brigadéros volt“, „ő is dérangé“, de nem annyira, mint unokafivére (az előbb említett Károly); neki különben vagyona van és így felelhet adósságáért. Berchényi mondja, hogy „cet officier est le seul petit maitre qu'il y est dans les hussards, qu'il a paru à Nancy avec des grands airs en habits et equipages“, de csakhamar visszaküldte őt ezredéhez, fogságba tevésével fenyegetvén.

Szembeötlők az ellenmondások, minthogy azonban a Foussemagne grófnőtól fentebb idézett adatok szerint 1. Károly annak a Dessewffynek fia, ki huszárezreddel bírt (mi annyiban áll, hogy időközileg ő vezette Ráttky és Lynden alatt az ezredet), ő lehet az, ki, mint alább közöljük, 1742-ben brigadérossá kineveztetését kéri és 2. Dessewffy Kleinholtz Fülöp „Ráttky alezredesének fia és aki brigadéros volt“ —, bizony elfogadható az, mit Eble az általa beszerzett adatok alapján állít, hogy Miklósnak Károly volt a fia és ettől származott János Fülöp Ferenc, míg Bálintnak fia Fülöp, akinek házaságából egy leány született.

Nem tudjuk azonban megállapítani, hogy melyik Dessewffy az, ki számára Berchényi 1748 december

26-áról Metzből írt levelében reformált kapitányi commissiót kér Turpin ezredében.

Megemlítjük azt is, hogy Choppin az általa közölt 1791. évi szolgálati kimutatásban a tábornok-ezredes ezredében egy Desoffy kapitányt és egy Desoffy alhadnagyot említ.

A két unokafivér: Miklós és Bálint már 1727-ben kísérletet tettek száműzetési állapotuknak megszüntetése végett, de csak annyit értek el, hogy részükre Sáros megye az ősi nemesi levelet kiadta.

Az előbb említettnek Jakab Károly Mária fia, ki magát brigadérosnak írja, és a másodiknak Fülöp fia — Berchényi marsall megkegyelmeztetése után megújították az atyáik által tett lépéseket és ők is folyamodtak kegyelemért. Mária Terézia királynő az ő kérelmüknek a magyar kancellária által 1771 júl. 12-én kelt előterjesztésre helyt is adott.

Miklós utódai közül egyik unokája: fiának, Károly Máriának fia, Ferenc (Jean Philippe François) Magyarországra hazatérhetési engedélyért folyamodott és 1798 jún. 4-én az ekkor Bécsben élő Berchényi Ferenchez, kit tábornoknak címez, fordult közbenjárásért, Berchényi júl. 17-én kelt levelében Pálffy Károly kancellárnál partolja is az ügyet és ezenfelül beköltözési engedélyt kér gróf Chabot részére is, ki, mint írja, feleségének unokafivére. (Kanc. 8357—1798.)

Sorrendben huszárezred felállítására ezután a Rodostóban elhalt gróf *Esterházy Antal*, Rákóczi tábornagynak fia, *Bálint József* 1733 dec. 21-én nyert engedélyt. Berchényi írja, hogy midőn a király 1719-ben az ő huszárezrede felállítására neki engedélyt adott és e célból Konstantinápolyba ment, a fiatal Esterházyt ki-nevezte egy *compagnie* élére és magával vitte Franciaországba. Esterházy Straszburgban szervezte az ezredet és 1735 jan. 27-én állította lábra. „*En deuxième*“ Dávid vezette az ezredet, ki előzőleg Ráttkynál, majd Berchényinél őrnagy volt. Midőn a háború Ausztria ellenében megindult, Esterházy az ő ezredével Csehországba küldetett és az 1741—1743. évi harcokban kitüntette magát, különösen Dillingennél, hol megsebesült és nemsokára meg is halt, de nem sebében, hanem napszúrásban.

Ezrede élén Esterházy is hozzájárult, hogy a magyar huszárság oly nagy hírnévre emelkedett. Az Esterházyezredre az első szereplés, mint Foussemagne grófnő írja,

Gróf Berchényi László neje Wiet-Girard Anna
† 1766 aug. 14. élete 64-ik évében.

Krétarajz.

Luzancy-ból.

Korzikában várt, mely Franciaország szövetségese, Génua ellen fellázadt. A király gróf Maillebois vezetése alatt küldött csapatokat Korzikába, velük a Ráttky és az Esterházy-ezredet 1739 áprilisban. Ráttky azonban már novemberben visszatért, míg a Bastiában maradó Esterházy 1741-ben. Mindkettő halála elé ment, mely az elsőt Prágában (1742), a másodikat Dillingennél (1743) éri utol. A magyar huszárezredek ugyanis 1741 augusztus végén mennek a Rajnán át, hogy védül szolgáljanak a Belle Isle vezérlete alatti hadseregnek, mely a bajor választófejedelem támogatására indul Mária Terézia ellen. Halála után *Dávid*, ki 1735 jan. 25. óta volt alezredes, vette át az ezredet. Előbb Rákóczi alatt szolgált. Ő is kiment Franciaországba és már 1712 okt. 22-én kapitány a Verseilles-ezredben, honnan Ráttkyhoz megy át, majd Berchényihez, kinél eleinte őrnagy.

Dávid és ezrede ismételten kitüntette magát, így Prágánál és a lawfeldi csatában. Dávid címerén a jelmondat: Memento, Domine, David. Ezredét 1747 aug. 15-én gróf Turpin, ki Berchényinél reformált ezredes: mestre de camp volt, kapja, majd 1761-ben Chamborant marquis lesz az ezredes, ki a forradalom alatt Franciaországot elhagyja és az ezredesi nevek eltöröltetvén, a Berchény-ezred az 1-ső, Chamborant a 2-ik számot kapja. Chamborant-ról meg kell említenünk, hogy elérte azt a kitüntetést, mellyel, mint alább látjuk, Berchényi bírt a huszárság élén. Herceg Choiseul hadügyér 1769 jan. 6-án értesíti őt, hogy a király „reá bízta a négy huszárezred főfelügyelőségét“.

Új huszárezredet állít fel 1743-ban *báró Beausobre*, mely azonban csak 1756 okt. 30-ig marad fenn. Majd ugyancsak 1743-ban gróf *Raugrave* ezrede szerveztetik, mely szintén csak 1756 okt. 30-ig szerepel. Az 1743. év végén, dec. 10-én még harmadik ezred is szerveztetik: *Polleretzky* *Andrásé*. Berchényi Polleretzkyről, ki mint kapitány szolgált mellette, több alkalommal dícsérőleg emlékezik meg, így 1746 dec. 10-én d'Argenson hadügy-miniszternek ír Polleretzky ezredes, valamint fivére, a lovag érdekében. Ezredét azonban 1758-ban, május 5-én a rossz magaviselet miatt megszüntették és bekebelezték a Turpin- és Berchényi-ezredbe. Kétségtelen, hogy a katonák túlságba vitték a rekvirálást, bár az meg volt engedve. II. Frigyes írja: „Le pillage avec l'autorisation et règlement était à cette époque pour ainsi dire metho-

dique... Si la troupe a pris ses quartiers d'hiver en pays ennemi le général aura 15.000 fl de gratification. A többi tisztek aránylag kevesebbet, a katonák kenyeret, húst, sört „gratis mais que tout cela en ordre et le général y tiendra la main“.

A sarcolásra nézve azonban szomorú példákat mutat az a kor is, melybe a jelen ismertetésben tárgyaltak esnek.

A könnyelmű életéről hírhedt, de bátorsága és férfiúi szépsége miatt bámult kiváló huszárezredes, az alább még említendő Conflans marquis tesz erről tanuságot, ki „pillait suivant sa condition, tout comme le maréchal de Luxembourg et le roi de Prusse“ és ő maga válaszolta a nyilatkozatán elképedő s megbotránkozó XVI. Lajosnak: „Il est vrai que j'ai pillé comme un autre; mais depuis que j'ai 200.000 livre de rentes, je suis devenu un honnête homme.“

Nem csoda tehát, hogy, midőn a hétéves háborúban az egyik monostor apátja szerzetesei élén a kirótt sarnak leszállítása végett latin kérvényt nyújtott be a sarc elengedése végett, erre Conflans egyszerűen e szavakat írta: „Si non pagatis, rasibus vostras abbatias. Conflans.“

Lehet, hogy a rekvirálással volt kapcsolatban az is, midőn Berchényi a hadügyminiszternek 1746 dec. 17-én panaszkodik, hogy a Polleretzky-ezredből négy huszár van Maubeuge-ben börtönben anélkül, hogy tudni lehetne mi okból. A foglyok nevei: Grósz János, nemes Legény János, Baur Jakab, Náder József.

Berchenyinek 1747 jan. 19-én kelt levele azonban 3 huszárról szól, kik szökési tervük miatt kerültek fogságba, de mivel nem volt ellenük elégséges bizonyíték, hat havi börtönre és ez után a hadseregből kidaszítottásra ítéltettek.

Polleretzky ezredes minden módon iparkodott magát a felhozott vádak alól tisztázni, mint ezt Bourbon Lajos herceg Belle Isle marsallnak írja. Polleretzky különböző követeléseket terjesztett elő. Azt is kívánta, hogy új ezredet állíthasson fel, mert a nyugdíjazás „nem adja vissza becsületesemet“. Hivatkozott arra, hogy mily nagy és kellemetlen visszhangot keltett az ő megvádoltatása egész Magyarországon. Fivére és többi rokonai sürgetik, hogy késedelem nélkül igazolja magát és szándékukban van átköltözni Franciaországba a király szolgálatára és

így akarják az ő ügyét védeni. Hiába! Nyugdíjazták őt 4800 livre-rel, de ehhez a király még 1800 livre járulékot adott neki.

Polleretzkyről és családjáról nem hallgathatjuk el a következőket. Polleretzky András atyja Polleretzky Mátyás volt. A család régi történetéből több adatot idéz Foussemagne grófnő. Megemlíti, hogy Nagy Lajos leányával, Hedvig királynővel, Lengyelországba költözött egyik elődjük, István, kinek ötödfokon való unokája Polleretzky András, már mint gróf, visszatért Magyarországra. Ennek dédunokájától származott Mátyás, ki Besztercebányán a nemes Vagner-családból nősült és ebből a házasságból született András Ferenc fia Besztercebányán 1700 nov. 14-én és nem Molsheimben, mint többen tévesen mondják.

A tíz éves kis András mint apród és komornok Rákóczihoz jutott, ki őt egyszersmind lovászi minőségben magával vitte Franciaországba, hol katonai szolgálatba lépven, Berchényi ezredében 1722 máj. 9-én reformált kapitány lett, majd 1733-ban századot kapott és őrnaggyá 1735-ben lépett elő. Miután az evangélikus vallásról áttért a katolikusra, elnyerte a Sz. Lajos-rend lovagkeresztjét. Du Chayla, a főfelügyelő, 1736 októberben úgy jellemzi őt, mint ki „l'un des plus remarquables capitaines propriétaires des compagnies du régiment.“ Berchényi 1746 dec. 10-én a már három év óta ezredes Polleretzkyt melegen ajánlja d'Argensonnak és ezredéről kiállítja azt a bizonyítványt, hogy egyike a legjobbaknak.

Polleretzky ezredesnek fivére is volt, kit Mátyásnak híttak, mint atyjukat. Szintén Besztercebányán született 1711-ben és Berchényi ezredébe lépett 1730-ban, hol zászlóssá 1733-ban, hadnaggyá 1735-ben, kapitánnyá 1735-ben lép elő. A legnagyobb valószínűség szerint ő az, ki a létszámkimutatásban Choppinnél a Berchényi-ezredben: le chevalier de Polleretzky 1760—1765. években mint alezredes szerepel és pedig 1765-ben ezredesi ranggal.

Berchényi fentidézett levelében írja róla, hogy igen jó tiszt és bátor ember. Foussemagne grófnő szerint „un des plus héroïques soldats qui aient servi la France“. Felebbvalói nem szűnnek meg őt dícsérni. Csehországban mint Berchényi írja, fogságba jutott és kegyetlenül bántak vele, hogy a magyar királynő szolgálatába lépésre bírják. A rossz bánásmód miatt súlyos betegségbe esett

és a gyógyítás nagy költségei adósságokba keverték, melyekből nem tud szabadulni, ha a miniszter megfelelő gratificatiót nem engedélyez neki. Midőn a hadseregtől 1768-ban visszavonult, teste tele volt sebhelyekkel. Nimbournál 12 és ezután még két sebet kapott.

A két Polleretzky közül az egyiket 1748 jan. 1-én a király brigadérossá nevezte ki. Azt hisszük, hogy ez András, az ezredtulajdonos volt, bár Choppin a dandárnokok kimutatásában fivérét, Mátyást említi.

Mindkét Polleretzky befogadtatott a francia állampolgárok közé. A honosítási okirat 1751 áprilistól az idősbet, Andrást, brigadier mestre de camp-nak, öccsét, Mátyást, alezredesnek mondja és az elsőnél 31 évi, a másodiknál 21 évi szolgálatot említ. Grófi címről nincs szó. Polleretzky András, az ezredtulajdonos, 1736-ban Hagenauban, hol állomáson volt, Hasselt Margitot vette nőül, kitől egyik fia: Ferenc András Lajos Fülöp, 1737 szept. 17-én, másika, János László, 1748 szept. 15-én született az elzászi Molsheimben.

Mindkettő huszár lett. Az idősbik, András, kapitány atyja ezredében, melynek felosztatásával 1758-ban átment Turpinhez. Ő is kitűnő és bátor katona. Valószínűleg ő az, ki 1765—1769-i kimutatásban őrnagy Chamborant-nál és 1769-ben Pistoris lovag jó helyére. Ezredesének (ekkor már Chamborant) ajánlására 1762-ben ő is megkapta a Sz. Lajos-rend lovagkeresztjét. Alezredessé 1767 aug. 25-én nevezték ki, sőt a Foussemagne grófnőtől idézett adatok szerint elérte a brigadérosi, illetőleg maréchal de camp-i fokot.

A második fiú, János László, elinte Berchényinél szolgált, majd Chamborant-nál és 1774-ben kapitány lett. Mindketten megházasodtak és egyiknek is, másiknak is fia született.

Polleretzky András 1792-ben Amerikába ment s másodszor is megnősült St.-Domingóban, honnan azonban birtokuknak a forradalmi zavarok következtében történt elvesztése kénytelenítette őket Ausztriába, majd Magyarországra költözni. A férj meg is halt és özvegye XVIII. Lajoshoz folyamodott nyugdíjért; kérvényének azonban nem adatott hely, mert férje másodszor „nyugdíjaztatása után házasodott“.

Végezetül még megjegyezzük, hogy bár az ezred fegyelmezetlenné vált és fosztogatásai által a legrosszabb hírbe jutott, Bourbon Lajos herceg, a clermonti

gróf 1758 ápr. 17-én d'Argensonnak mégis azt javasolta, hogy az ezred a következő évig kapcsolassék össze „avec Turpin ou avec M. d'Esterházy“. (Esterházy halála után már rég Turpin a tulajdonos ezredes, tehát a dícséret Esterházynál inkább az ő tisztjeire vonatkoztatható.) Il fera campagne avec l'un ou l'autre, tous deux de très bons officiers, pleins de zèle, de bravoure, d'intelligence et imbus du véritable service des hussards. A határozat azonban gyökeres volt, mert az ezredet, mint fentebb említettük, már a következő hónapban, máj. 5-én, végleg feloszlatták.

A Polleretzky-ezred után újabb ezred felállítása 1745 okt. 11-én *Ferrarinak* (d'Interiani) Genuából engedtetik meg, ki előzőleg III. Károly magyar király szolgálatában állott. Ezen ezred is rövid életű volt, mert 1756 okt. 30-án bekebelezték a Bercheny-, Turpin- és Polleretzky-ezredекbe. Ismét újabb ezred: a *Royal-Nassau* 1758 jún. 14-én állított fel Nassau herceg (majd 1772 óta Nassau-Sarrebruck herceg) parancsnoksága alatt. Azonban ez is megszűnt 1776 márc. 25-én, midőn a Bercheny-, Chamborant-, Conflans- és Esterházy-ezredекbe osztatott be.

Ezután időrendben a *Conflans*-ezred következik, mely szervezetét tulajdonképen csak 1776 márc. 25-én nyerte, de 1761 ápr. 27-i elsőséggel, tehát az Esterházy Bálint fia részére állított második Esterházy-ezred előtt. Ennek magyarázata az, hogy a Conflans-ezred a német származású Fischer Jánosnak huszáraiból, kik azonban a „chasseur“ nevet viselték, alakult. Fischer egyszerű katonából bátorságával és nagy ügyességével a brigadérosi fokra emelkedett. Chasseur-csapatját 1761-ben, bizonyára nem szívesen, átadta Constans-d'Armentièrès, marquis de Conflans-nak, de ezután csakhamar, már a következő évben elhalálozott.

A Conflans-huszárok 1789-ben a Saxe-husár nevet veszik fel, bár csak rövid időre, mert midőn a forradalmi kormány az ezredesek után való elnevezést megszüntette, a huszárezredек sorában a 4. számot kapták. Az ezred nem csatlakozott a forradalmi hadsereghez, hanem csakhamar átment a királyi csapatokhoz, azonban a republica mellé álló 4. eskadronból és más huszárokból a 7. huszárezred alakíttatott.

Sorrend szerint újabb ezred az 1764 febr. 10-én fel-

állított — és a francia huszárok történetében — 2-ik *Esterházy-ezred*.

Még francia írók is tévedést követnek el, midőn az idősb Esterházy Bálint ezredét és a fia Bálint László, Berchényi fogadott fia által 1764 febr. 10-én kelt rendelet alapján Phalsburgban ezen év október havában felállított ezredet, melynek alakításához a Berchény, Chamborant- és Nassau-ezred egy-egy százada, majd 1776-ban a Nassau-ezred 4. százada is járult, összekeverik és a ketőt egynek veszik.

Az 1740 október 22-én született Esterházy 1751-ben már hadnagy Berchény ezredében, 1756-ban reformált, majd tényleges kapitány és ugyanez év szeptemberében szolgálatra a royale-légionba helyeztetik át. Már 1761. évben ezredes eleinte a Turpin-, majd a Berchényi-ezredben és 1762-ben a Légion royale-ban, mígnem 1764-ben saját ezrede élére kerül. Hat évvel később, 1770-ben brigadérossá és a Sz. Lajos-rend lovagjává neveztetik ki. Az 1780. évben már maréchal de camp: brigadéros tábornok, a következő évben Rocroy kormányzója, nemsokára a királyi rendek (Sz. Mihály és Sz. Lélek) lovagja, végre 1787-ben a hadi tanács tagja. Saját ezredével 1769-ben Compiègne mellett a Verberie-táborban volt.

Az ezred az Esterházy nevet 1791 január 1-ig viselte, midőn a forradalmi kormány az ezrednek a 3. huszárezred nevet adta.

Conflans marquisval és Lauzun herceggel (előbb comte Gontaut-Biron, majd atyja halála után duc de Biron) Esterházy azon három huszárezredes közé tartozik, kiknek a versailles-i udvarban teljesen kivételes, előkelő állásuk volt. Ezt Esterházy a királynőnek nagy bizalmán és rokonszenvén kívül bizonyára származásának, Magyarországhban magas állásban levő rokonai nagy tekintélyének is köszönhette. Ezt az is mutatja, hogy XV. Lajos őt tüntette ki azzal a megbízással, hogy a Dauphin, a későbbi XVI. Lajos arcképét vigye Bécsbe bemutatni Mária Teréziának és a menyasszonynak, Mária Antoinettenek. Téves az az állítás, hogy ezzel az öreg Bercsényi marsall bízott meg és hogy erről a luzancy-i templomban kőbe vésett felirat szól.

Mária Terézia azonban ellenszenvvel volt Esterházy iránt, ki nem fogadta el az osztrák hadseregbe átvételére vonatkozó ajánlatot és kárhoztatta — bár tévesen — leányának hozzávaló bizalmát, mint ezt nagykövetéhez, gróf

Mercy d'Argenteauhoz intézett leveleiben erős szavakkal fejezte ki: „La correspondance de ma fille... avec ce frequet d'Esterházy est bien humiliante.“ És midőn nagykövete őt arról értesíti, hogy leánya Esterházyt kívánja Bécsbe küldetni lebetegedésének örvendetes hírével, de ez a francia udvari méltóságoknál méltó panaszra adna okot, mert ily kiküldetésre ők tartanak jogot, minélfogva Marie Antoinette arra kéri anyját, hogy ő nyilvánítsa a megbízatással Esterházynak kiküldetésére vonatkozó kívánságát, — Mária Terézia ezt bosszúsan visszautasítja (1776 aug. 23): „Esterházy ne convient nullement pour être envoyé ici avec une si grande nouvelle, sa maison n'est pas illustre et il est regardé toujours comme un réfugié.“ Alapjában teljesen igaza volt az anyának és a királynőnek, indokolása azonban éppen nem volt helytálló.

Esterházy a forradalom után szívvel-lélekkel a királyi család szolgálatába állott. Neve mint ezredes az Esterházy-ezredben utoljára 1789-ben említettik.

Esterházy a királyi család részéről különböző kiküldetésekben és megbízásokban részesült a forradalom alatt. A király fivére, Artois gróf 1791-ben Esterházyt Pétervárra küldte II. Katalinhoz, hogy neki a pilnítzi értekezletről jelentést tegyen. Ott is maradt. A cárnő rendkívül kitüntette őt és nagy jószágot tanúsított iránta. Földbirtokkal adományozta őt meg és kis fiát zászlóssá nevezte ki. A gyanúsítások nem is maradtak el...

Mária Antoinette, a szerencsétlen királyné még börtönéből is képes volt Esterházynak értesítést küldeni, ki felemlíti emlékirataiban, hogy Avillártól — ez volt a királyné titkos neve — Berchényi Ferenc Coblentzbe hozott számára levelet, melyet a pétervári couriernak adott át kézbesítés végett egy — békateknőből és aranyból készített és a következő feliratot mutató — gyűrűvel: Domine salvum fac regem et reginam. Ily gyűrűt a svéd gróf Fersen is kapott, kinek odaadó ragaszkodását a mártir királyné és a királyi család iránt oly méltatlanul magyarázták és aki saját hazájában oly szerencsétlen véget ért.

A monarchia fennállásának vége felé a *Colonel-Général*, a *tábornok-ezredes-ezred* 1779 augusztus 22-én állíttatott fel, midőn a király a chartres-i herceg, Orleáns Lajos Fülöp elhelyezésére — ki iránt a katonaság részéről bizalmatlanság nyilvánult meg — a huszárok és

könnyű lovasság tábornok-ezredesi állását — bár úgy látszik, nem szívesen — szervezte és ezen új ezreddel együtt öt ezredet alkotó huszárságot kivette a lovasság tábornok-ezredesének hatósága alól. Ezt az ötödik ezredet azonban a forradalom után azonnal megszüntették. Ebben az ezredben szolgált a francia köztársaság nagybíró katonája, Kellermann, előbb a Conflans-huszárezred alezredese, ki a huszárságból lépett előre a köztársaság hadseregében és 1804-ben Franciaország marsallja, majd Valmy hercege lett. Ugyanabban az ezredben szolgált mint alhadnagy Kellermann fia is és vele szintén alhadnagy Badda, ki valószínűleg fia annak a baddafalvi Badda őrnagynak, ki 1790-ben és 1791-ben a Lauzun-huszárezredben alezredes. Megemlítjük, hogy Clarke is, ki 1816-ban lett marsall és elnyerte a duc de Feltre címét, 1787-től 1790-ig szintén mint huszár szolgált kapitányi rangban a Colonel-général ezredben.

A XVI. Lajos uralkodásának végső éveiben létezett hat ezred között az utolsó, a hatodik, a *Lauzun-ezred*, mely 1783 szeptember 14-től 1791-ig terjedő rövid tartamot ért meg. Az ezredtulajdonos gróf Gontaut volt, ki a lauzuni hercegi címet nyerte, majd atyja halála után, mint említettük, a Biron herceg nevét örökölte. A vérpadon halt meg 1794 jan. 2-án, egy évvel királyának kivégeztése után. Emlékét azonban, mint hős katonáét Párizsban, az Arc de Triomphe-on bevésített neve örökíti meg.

IV.

Ezek után visszatérhetünk Berchényi életpályájához, melyet ott hagytunk el, midőn őt a király ezredessé nevezte ki.

Európának évszázadokon át nem volt nyugta az örökös háborúk miatt. Sajnos, ezen nagyrészen esküt és szerződést szegő háborúk indító oka nem az államok léte-célját alkotó szellemi és anyagi jólét védelme, hanem a hódítás volt. Ez is magyarázza, hogy a fejedelmek hadseregeiben idegen országokból toborzott csapatok szolgálnak, így Franciaországban az osztrák örökösödési háború végén a gyalogságnak mintegy harmada idegen volt: 25.000 német, 22.000 svájci, 4000 írlandi. Ezen annál kevésbbé csodálkozhatni, mert kiváló hadvezérek is nem saját országuk, hanem idegen fejedelmek szolgálá-

latába bocsátják kardjukat és tehetségüket. Például nem a francia connétablet, Bourbon herceget hozzuk fel, kinek mint V. Károly, a római császár fővezérének csapatai egy évvel azután, hogy a török hatalom ellen a mohácsi síkon a kereszténység védőbástyája, Magyarország elbukott, 1527-ben az örök Rómát, a kereszténység központját támadják és pusztítják el rémületesen. Nem, például nem őt, hanem a francia Soissons gróf fiát, a nagy Savoyai Eugént, ki mint korának legnagyobb hadvezére, Ausztriának szolgálatában, továbbá a német Szász Mórict és az angol Berwicket, II. Jakab fiát hozzuk fel, kik mint francia marsallok szereztek maguknak nagy nevet a haditörténetben.

Ezen háborúkban egyik jelenség, hogy míg a habsburg-házi királyok Frankfurtban el nem nyerik a császári koronát, az államok közti érintkezésben a magyar király személye lép előtérbe; Mária Terézia alatt még különösebben azért is, mert a Habsburg-Lotharingiai-ház trónját Magyarország mentette meg. A külföldi hatalmak Mária Teréziának, Magyarország királynőjének üzenték meg a háborút és ő mint magyar királynő tiltakozott a bajor választófejedelemnek, mint VII. Károlynak Frankfurtban császárrá választása és koronáztatása ellen. A nemzetközi érintkezésben a magyar király szuverenitása domborodik ki a francia forradalom idején is, midőn a republica a magyar királynak izeni meg a háborút.

Már az 1659-ben kötött pyrenei béke alkalmával szóba került a spanyol királyságnak Franciaországgal egyesítése. II. Károly halálával a spanyol trón megüresedvén (1700), csakhamar ki is tört az örökösödési háború, midőn XIV. Lajos, kinek első felesége Mária Terézia, IV. Fülöp leánya volt, unokája Anjou Fülöp számára követelte a trónt és e célját el is érte.

A spanyol örökösödési és a hétéves háború közti időszakba esik Berchényi katonai pályája, melyet a spanyol háború végén kezdett meg és azt a hétéves háború elején fejezte be, midőn véget ért a Bourbon- és a Habsburg-ház között a hatalmi versengés és XV. Lajos az 1756. évi versailles-i szövetségi szerződés alapján Mária Terézia védelmére küldte hadseregeit.

Ennek bekövetkezte előtt azonban még évtizedeken át tartottak a borzasztó áldozatokat követelő harcok

nemcsak Európában, hanem azonkívül is, hol a viaskodó ellenfeleknek hatalmi érdekeik forogtak kockán.

1714-ben véget ért a spanyol örökösödési háború. Amde új és új következett. XIV. Lajos két unokája, V. Fülöp spanyol és a kiskorú XV. Lajos francia király alatt a francia trón miatt, majd a Spanyolországból a magyar királyi és a német császári trónra jutott III., illetőleg VI. Károly által a trónutódlásra nézve megállapított és az európai hatalmasságok részéről is elismerendőnek kívánt *pragmatica sanctio* miatt. Ez után a lengyel örökösödési háború. Ezek az 1738. évi bécsi békekötéssel nyertek befejezést. Nemsokára azonban kitört az osztrák örökösödési háború, mely az 1748. évi aacheni békével és ezután a hétéves háború, mely az 1763. évi párizsi békekötéssel érte befejezését.

Berchényi, a bátor, nagytehetségű fiatal huszárezredes számára gazdag tér nyílt harci érdemeinek kifejtésére és érdemek szerzésére, melyek méltánylása nem is maradt el és melyekre buzgón irányozta a figyelmet Szaniszló, a nemsokára vejévé lett XV. Lajos kegyéből ekkor még Wissembourg-ban lakó száműzött király, ki 1725 jún. 1-én kitüntette Berchényit azzal, hogy első kamarásává nevezte ki.

Berchényi 1732-ben a Belle-Isle lieutenant-général: tábornagynagy parancsnoksága alatt a Mosel mellett, a richemonti gyakorlótáborban van és Belle-Isle azt írja a husárokról, hogy azokat teljesen fegyelmeztettek találta és látszik, hogy Berchényi őket gyakorolta vagy gyakoroltatta, mert „marchent, manoeuvrent et servent à merveille“.

A következő 1733. évben a rajnai hadseregnél van és kitünteti magát Kehl ostrománál. Berwick marsall megbízza, hogy Neckaraunál hidat verjen és azon a másik partra menjen, hogy a vidéket kikémlelje és a marsall által a rheingönheimi hídon áttett csapatok mozdulatait fedezze.

A király Berchényit, mint Aubert (*Le Politique vertueux*, 1762) idézi, 1734 február 20-án brigadérossá nevezi ki, ez évben résztvesz Philippsburg ostromában Berwick parancsnoksága alatt, kinek fejét azonban június 8-án ágyúgolyó szakítja le, míg ugyanezen hó 17-én Villars marsallt, ki minden hadjáratban oly jól ki tudta használni a husárokat, ágyban éri

utol a halál. Így vesztí el a francia hadsereg a spanyol örökösödési háború két hőst.

Philippsburg elfoglalása után Berchényi kis eszaccal Mainz kapujáig üldöz 600 ellenséges huszárt és csakis Würtemberg herceg 6000 emberből álló serege menti meg őket az elfogatástól.

A következő 1735. évben Coigny marsall parancsnoksága alatt ugyancsak Mainz előtt visszaúzi az erődítési falakig a támadó csapatokat.

„A táborban — írja Aubert — a legnagyobb biztonság uralkodott mindenkor, amint annak őrizete reá volt bízva“.

Midőn nov. 19-én a hadsereg a Moselen átvonul az ellenség elé Clausen felé, 36 compagnievel ő vezette az elővédet, melynek támadása éjjelig tartott, majd másnap a visszavonuláskor a hátvédet.

Fölötte kitünő működésért maréchal de camp: dandárnokká előléptetésre terjesztik elő és a király őt 1738 márc. 1-én (febr. 24-i elsőséggel) nevezi ki, mint ezt Aubert is Berchényi életadatai közt közli.

A lengyel örökösödési háborúnak az éveken át tartó tárgyalások után a bécsi béke (1738) vet véget, melynek értelmében a trónjától megfosztott Szaniszló lengyel király Lotharingia és Bar hercegségeket kapja oly kikötéssel, hogy azok halála után Franciaországhoz csatoltatnak.

A béke alatt Sarralbe volt Berchényi huszárjainak állomása.

Amint Szaniszló király 1737-ben bevonult Lotharingiába s most már mint újra fejedelem, királyi udvartartását berendezte, nem mulasztotta el Berchényit jóakarátának és barátságának újabb jelében részesíteni. Kinevezte őt 1738 ápr. 21. főlovászmesterének, mely minőségében a kir. udvar tanácsosa és tiszteleti lovagja lett. Ez a hivatali állás anyagi helyzetének jelentős javítására is szolgált, melyre nagy szüksége volt.

Nemsokára azonban kiüt a háború Károly császár és magyar király halála után Mária Terézia ellen. Mint Rottek írja „Von halb Europa angegriffen und in die Gefahr der völligen Beraubung gesetzt trotz alles geschriebenen und beschworenen Rechtes“.

E háborúban a Belle-Isle fivérek, különösen az 1739-ben marsallá kinevezett Károly intrikáira XV. Lajos a III. Károly egész örökségét és a császári koro-

nát követelő bajor választó fejedelem, Károly Albert pártjára áll.

Berchényi 1741-ben Bajorországban van Szawában, hol raktárakat állított fel és a tél végéig maradt, de 1742 febr. 8-án Belle-Isle sürgeti, hogy jöjjön Prága alá, bár mint ugyanekkor Séchelles-nek, a hadsereg intendánsának írja, maga is beismeri azt a hátrányt, mely bekövetkeznék, ha Berchényi elhagyván szawai állomásait, elvesznének az általa felhalmozott raktárak. A francia-bajor sereg felhatolt Linzig, hol Károly Albert a rendek hódolatát fogadta és Sanct-Pöltenig, 10 mérföldre Bécestől, melyet azonban a támadástól megkímélt, mit neki nagy hibának róttak fel. Károly Albert a főerővel ezután Csehország ellen fordult. November 20-án Prágát bevette és dec. 19-én Csehország királyává kiáltotta ki magát, majd 1742 jan. 24-én Frankfurtban császárrá választották és 12 nap múltán megkoronázták.

Az osztrákok 1742 máj. 8-án megtámadják a huszárokat Sahaynál, de Berchényi Ráttkyval együtt nagy sikerrel védekezett és visszavonult Piseckhez a hadsereghez, mely Frauenberg védelmére ment és melyet innen Prága alá kísért. Ez alkalommal történt, hogy Trójánál a csatározás alatt lova is megsebesült. Berchényi feladata volt Festetits tábornok csapatait kikémleni, melyek az Elbén az átmenetet és Moldvától jobbra a kijáráásokat őrizték. Festetits visszaszorította Prossigig, honnan azonban a megerősített ellen elől visszavonult.

Eközben a hadi kocka a franciák hátrányára teljesen megfordult. Mária Teréziával Poroszország és Anglia békét kötven, a királynő seregei győzelmesen támadták a Broglie és Belle-Isle vezérlete alatt álló francia seregeket és azokat Prágáig leszorítván abba 1742 júniusban be is zárták. XV. Lajos Maillebois marsall alatt a Rajnától harmadik sereget is küldött segítségre, ki azonban a támadást nem is merte megkísérelni és Bajorország felé vonult. Ugyanezt sikerült tennie Broglie seregének is. Belle-Isle pedig bezárva maradt.

Berchényi kitűnően működött huszáraival, valamint Ráttky is, kit, mint említettük, Prágában érte utol a halál. A huszárok bámulatos szolgálatot teljesítettek, különösen akkor is, midőn az osztrák hadsereg, Prágát

hevesen ostromolta, hogy azt visszafoglalja és az abba zárt francia sereget megadásra kényszerítse. Az ellenség ellen az ostrom alatt a központra intézett támadást Berchényi vezette a navarrai brigád élén és az augusztus 22-i kirohanás alkalmával behatolt a védőművekbe, beszegezte az ágyúkat és mozsarakat, felégette a batteriákat és a tüzérmérnökök főnökét 150 emberrel elfogta. Más alkalommal visszafoglalta az ostromlók kezébe jutott egyik erődítési művet, sőt az egyik kirohanásnál 800 ellenséges huszárt ejtett fogságba. (Ezt Aubert nem említi.)

Bármily nagy merészséggel és szerencsével is intézte kirohanásait Berchényi az ostromlók ellen, Belle-Isle mégis a legsúlyosabb helyzetbe jutott. Az ellenség, az éhség, a kegyetlen tél által szorongatva, a legnagyobb veszedelem fenyegette őt és seregét, míg nem sikerült merészen és szerencsésen (1742 dec. 17. éjjelén) kimenekülnie és kiszabadulva az ellenség gyűrűjéből, Égerhez (a franciák szerint Egra) visszavonulnia. Ámde seregének több mint felét felmorzsolták a csehországi harcok. Alig maradt 14 ezer és mily állapotban a hadsereg 60.000 emberéből!

Prágában a kitűnő katona, Chevert Ferenc maradt 1800 emberrel. Ő az, ki Prágának elfoglalásakor első volt a városban. Belle-Isle elvonulása után még oly ügyesen védekezett, hogy sikerült neki becsületes kapitulációt és a hadi tisztelgést kieszközölnie. Belle-Islenek ezt a visszavonulását némelyek Xenofon vezetése alatt a 10.000-éval hasonlították egybe. II. Frigyes azonban, ki ekkor már — csakis egyelőre, kibékült Mária Teréziával — gúnyvers idézésével üdvözölte a haditettét, melyben jelentékeny része volt Berchényinek, mert ő vezette a hátvédet és az üldöző csapatoktól huszárai védték a visszavonuló, agyongyötört sereget.

A következő 1743. évben a rajnai sereghez beosztott Berchényi egy osztállyal Speyerig hatol. Május 17-én Noailles marsall kirendeli őt a Wormstól Oppenheimig terjedő parancsnokságra. Az utóbbi helyen június 8-án átkel a Rajnán, elfoglalja Gross-Geraut, az előőrsök közt résztvesz a különböző csatározásokban és június 26-án bevonul Dettingenbe, hol másnap, június 27-én szemben állott a francia sereggel az időközben szintén Mária Terézia mellé csatlakozó angol király, II. György is, kit Noailles marsall Aschaffenburg és Dettingen közt bezárt, de a franciák Grammont, a későbbi marsall meg-

gondolatlansága miatt, az ütközetet mégis elveszítették. „A németek — írja egyik francia történetíró — behatolnak Franciaországba és Menzel (Mária Terézia egyik tábornoka) úgy bánk Elzásszal, mint Louvois bánt a Palatinatussal. Ezt a rablót Sarrebruck falai alatt Berchényi lovassága ölte meg“.

Midőn a francia hadsereg a Rajnán át visszavonul, Berchényi fedezi azt és a hátvédet képezi 300 huszárral, két compagnie gránátossal. Speyerbe, majd Sarregueminesbe megy állomásra, hol a telet tölti.

A király Berchényit érdemei elismerésül 1743. év márc. 21-én a Sz. Lajos-rend *commandeur*-jévé nevezte ki, majd még ugyanez évben — mint Luynes herceg is írja emlékirataiban, — 1743 dec. 9-én, újabb nagy kitüntetésben részesíti. Eddig a lovassági felügyelő vizsgálta a huszárezredek. Ezt XV. Lajos megszüntette és Berchényit a huszárság felügyelőjévé (ez időben 6 huszárezred) nevezte ki és többé a lovassági felügyelő nem látta a huszárezredek.

Nemsokára, 1744 máj. 2-án, a király *lieutenant général*-lá, *táborszernaggyá* nevezi ki és ezzel eléri azt a legmagasb katonai rangot, melyen fölül oly magasban van „Franciaország marsall“-jának állása, hogy arra eljutni már csak ritka kiválasztottaknak lehet szerencsájük.

Ugyanezen évben, 1744-ben, Berchényit kirendelik a Szász Móríc által vezetett Flandriai sereghez, Lille és Douai közt az összeköttetés fenntartására, Menin, Ypern és a többi erődített helyeknek maga a király vezetése alatt álló ostrománál, melyek rövid idő alatt mind a franciák kezébe estek. A győzelmes hadjáratra azonban zavarólag hatott Lotharingiai Károly hercegnek beütése Elzászba. XV. Lajos ekkor ide siet és Berchényi kíséri őt. Szaniszló király veszélyeztettnak látta Lunéville-t és már 1743-ban Nancyba ment át, honnan azonban nemsokára visszatérhetett. Nagybőbnak látszott a veszély azonban 1744-ben, midőn először szintén Nancy mellé malgrangei nyári kastélyába költözött át, sőt aggályt keltő hírekre a királyné Meudonba, míg a király Metzbe sietett.

Am Lotharingiai Károly, midőn arról értesül, hogy az újra békeszegő II. Frigyes betört Csehországba, sietve elhagyja Elzászt és a Rajnán át visszavonul, hogy a porosz király támadását visszaverje.

Berchényi kitüntette magát ezen hadjárat alatt Stufenheimnél, hol a 2000 főből álló elsáncolt csapat szenved vereséget, majd Mindennél és Mittelheimnél. Résztvesz azokban a hadi műveletekben, melyeket a breisgaui Freiburgnak a király által intézett és megadással végződő ostroma tett szükségessé.

A következő 1745. évben Berchényi a rajnai sereg-nél a Majnánál Maillebois marsall parancsnoksága alá tartozott, majd az ezt felváltó Conti herceg alá, ki őt kirendelte a Majna felé közeledő seregének fedezésére. Berchényit Wolffskehlnél 20.000 emberrel támadja meg Baranyay tábornok, azonban Berchény az ő kis csapatával, 1700 emberrel és két ágyúval oly bámulatosan védekezik és oly erős tűz alatt tartja az ellenséget, hogy szerencsésen végzi a visszavonulást. Berchényi 1746-ban visszatér a flandriai sereghez, mely Szász Móríc vezérlete alatt már 1745-ben kiváló sikereket ért el és 1745. máj. 11-én Fontenoy-nál azt a nagy győzelmet aratta, melynek következtében a franciák által ostromolt Tournai és egész Flandria Gent-tel és Ostende-dal XV. Lajos hatalma alá jutott.

Az 1746. évben Berchényi Bruxelles és Antwerpen alatt van a hadsereghez beosztva. Harminc dragonyos és 18 huszárszázad tartozik alája. Résztvesz Mons és Charleroi ostrománál. Elesik Namur is és mindenütt fogságba kerül az őrség. Így Bruxelles-ben, mely még 1746 febr. 1-én adta meg magát, 18 bataillon és 7 eskadronból álló egész sereggel, 18 osztrák és holland tábornokkal. Midőn XV. Lajos Bruxelles-be bevonulását tartja, Berchényi is kíséri a királyt.

Ez év október 11-én volt a Lüttichtől egy órára eső Rocoux-nál, Szász Mórícnak az a hírneves csatája, mely Berchényinek is dicsősége és amelyben a 10 század ellenséges lovasságot megtámadva, azt teljesen felmorzsolta. A francia marsallal szemben Lotharingai Károly volt a szövetséges csapatok vezére, melyek holtakban és sebesültekben 7000 embert, továbbá 50 ágyút és 10 zászlót veszítettek.

Berchényi, ki az 1747. év elején még nem tudta, hogy a háborúban neki is része lesz, kalandos tervet közöl febr. 25-én a hadügyérhez küldött levelében. A Porta és Perzsia közti békekötés alkalmából arra gondolt, „hogy — ha különösen a háború tartósságára kilátás lenne — Magyarország határára menne, hol atyja

neve még tiszteletben van és meri mondani, az övé is... , mért ne remélhetném, őseim nyomdokain haladhatni és Magyarországra katonai „diversiót” rendezni. Pusztán jelenlétem árnyat vetne és irigységet okozna az ausztriai háznak“. Ha a miniszter ebbe beleegyeznék, akkor kéri, hogy magával vihesse Tott alezredesét, kire szüksége lenne, mert már ott több utazást tévén „különösen ismeri az országot és a nyelveket“. Nem tudjuk, hogy d'Argenson mit válaszolt, de kétségtelen, hogy ahhoz nem járult, mert nemsokára, márc. 2-án, tudatta Berchényivel, hogy a legközelebbi hadjáratban a király a Németalföldön kívánja őt alkalmazni, mire Berchényi márc. 16-án válaszolja, hogy teljesen kész a veendő parancsokhoz alkalmazkodni. Világos tehát, hogy a kalandos diversióról szó sem lehetett.

A következő, április hó 11-éről szóló két levelében Berchényi újra magyarországi dolgokról ír a nála megjelenő Nagy Sándornak előadása után, ki Berchényi szerint elhagyta a magyar királynő hadseregében alezredesi állását. Melegen ajánlja őt saját ezredében alezredessé kineveztetni. Nagy Sándor elbeszélése szerint Mária Terézia 1745-ben felszólította Pálffy János nádort az országgyűlés egybehívására, hogy azon férje és fia József, megkoronáztassanak. Az összehívást azonban a megyék megakadályozták és a török szultán és a porosz király is titkon ebben az irányban működtek. Ennek a mozgalomnak az volt a következménye, hogy a bécsi kormány Moldva hercegét, Cantacuzent börtönbe vettette és elrendelte Magyarországon a polgárok és parasztok lefegyverzését, mi miatt zavargások törtek ki, különösen Debrecenben, hol az odarendelt három század vértest a polgárok lemészárolták. A bécsi udvar ennek folytán 30.000 főnyi német csapatot helyezett el az országban. Ekkor az országbíró Esterházy József, az alországbíró Nagy György (ki az alezredes rokona), a kancellár gróf Batthyány lemondtak, hogy ne nekik tulajdoníttathassék, ha a kívánt koronázás nem sikerül. Nagy Sándor szerint általában az a vélemény, hogy sürgősen kell Berchényinek a török szultán és a porosz király által támogatva az országba mennie, hol türelmetlenül várják őt, hogy a népet Franciaországban szerzett katonai tapasztalataival vezesse.

XV. Lajos Nagy Sándort Berchényi ezredébe ki is nevezte reformált alezredesnek s május 23-án Berchényi

megköszöni, hogy óhajtsa teljesült és Nagy Sándor „lieutenant-colonel réformé à la suite de mon régiment“ lett. A kinevezés azonban nem szült jó vért és nagy irigységet idézett fel, mint jún. 4-én Berchényi írja, Palugyay és Sárközy közt, kik alezredesi commissióval bírnak és van compagnie-jok is, míg Nagy Sándornak nincs, de mindketten ő alája vannak rendelve. A bajon segítő, Berchényi azt javasolja, hogy Sárközy csak mint alezredes tegyen szolgálatot, kiről azt írja, hogy il est le seul officier dans mon régiment en qui j'ai une entière confiance et qui est, j'ose le dire, un sujet respectable. Palugyai is, mondja Berchényi, első kapitány és Totte távollétében ő az ezred parancsnoka, tehát nem szolgál mint kapitány. Reményli, hogy Totte-t a miniszter kinevezheti ezredesnek és ekkor Palugyay fogja őt helyettesíteni és „comme il commande présentement, il ne marchera pas comme capitaine. Ezen elrendezéssel a nehézség el lesz hárítva és a szolgálat nem fog szenvedni“.

A következő évben még jobban iparkodik Berchényi megnyugtatót szerezni a sértődötteknek, midőn 1748 márc. 23-án Palugyay és Sárközy számára ezredesi commissiót kér. Az ügy azonban váratlan módon nyert gyökeres megoldást.

Nagy Sándort ugyanis Berchényi rosszul választotta, és csalódott is benne, mert már 1748 júl. 23-án Dauphine-ből Valence-ből ír és kéri a minisztertől az ő cassálását.

Ugyanakkor, midőn Nagy Sándornak a francia seregbe fogadása került szóba, más hírnök is jött, és pedig Erdélyből, hogy fontos dolgokat közöljön az ország „élegetlenségi terveiről, melyekről bár nincs is felhatalmazása, mégis világos és hasznos tájékoztatást kíván nyújtani“. A hadügyér felszólítására az ekkor már a flandriai seregnél levő Berchényi a Saint-Germainhez utasított hírnököt Louvainben hallgatta ki. Berchényi azonban 1747 április 26-án Dendermondból azt válaszolja a miniszternek, hogy a hírnök csakis annyit mondott, mit eddig is tudott, hogy t. i. Erdélyben három nép van: a magyar, a szász, az oláh, és hogy a protestánsokat elnyomják, semmi hivatalban és állásban nem alkalmazzák őket, némely templomukat el akarták venni, mi sok élegetlenséget idézett elő. „Voilà à quoi se réduisent tous ses beaux projets et les ouvertures qu'il m'a faites.“

A hírnök nevét nem említi sem a miniszter, sem Berchényi, ki őt csak egyszerű huszárnak lett volna hajlandó bevenni, míg tisztnek csak akkor, ha már tökéletesen megismerte volna őt.

De térjünk vissza Berchényi katonai szereplésére, kit 1747 elején a király ismét a flandriai sereghez rendelt és aki a hadügyminiszter levelére válaszul 1747 márc. 16-án írja neki, hogy kézhez vette azt az utasítást, mely szerint a közeli hadjáratban a király őt a Belgium határán gyülekező hadseregben fogja alkalmazni. Készséggel fogja a király rendeleteit teljesíteni. A fővezér, Szász Móric, 32 század parancsnokságát bízta reá és Dendermond-ba (Termond) rendelte. Innen Berchényi április 15-én értesíti erről a minisztert és másnap körrendeletet küld a Broglie, Clermont-Tonnerre, Saluces, Penthievre, Mestre de Camps, Harcourt, Nassau-Saarbrück és Brionne ezredek alezredekéhez. A fővezérnek pedig ezt írja: „szándékom... volt engedélyt kérni, hogy önnél udvarlásomat tehessem; de azt hittem, hogy ezt oly módon teszem a legjobban, ha kötelességem teljesítéséhez látok“.

Szász Móric ezen a franciákra nézve oly sikeres háborúban, újra nagy győzelmet arat 1747 júl. 2-án Lawfeldnél is.

A Rocoux és Lawfeldnél vívott csaták a huszárok legszebb fegyvertényei közé tartoznak. Sajnos, hogy Berchényi leveleinek gyűjteménye 1746 nov. 14-én kezdődvén, abban a rocoux-i csatáról semmi feljegyzést sem találtunk. Azonban d'Argenson miniszterhez 1747 júl. 4-én, a Commanderie-táborból intézett levelében egy csatáról ír, mely a huszárok nélkül elveszett volna. Megtámadták az angolokat és a huszárságot illeti jó része az ezen a napon nyert előnyöknek.

Berchényi levelében írja, hogy miután a csata napján a minisztert csak egy percre látta, közli vele, hogy a Berry-brigádból álló az a divízió, melyet ő (Berchényi) vezetett, mily eredménnyel működött. Őszintén biztosítja a minisztert, hogy fia (a miniszter fia), anélkül, hogy hízelegni akarna neki — az ő szemei előtt kitűnően viselte magát: avec valeur et prudence. A Berry-ezred csodákat művelt, annyira, hogy midőn az előttük levő csapatok rendetlenségben és zavarban visszavonultak, bátorságukat az által a szilárd biztosság által nyerték vissza, mellyel a Berry-brigade az ellenség ellen nyomult és azt megtámadta... A marsall (Szász Móric) látta kitűnő

viselkedését: „et peut lui rendre justice ainsi qu'à moi s'il le voulait bien“, mert kétségtelen, hogy ... nélkülünk a dolog bizonyára kedvezőtlenre fordult volna. Berchény előadása feltétlen bizonyossággal a két nap előtti lawfeldi csatára vonatkozik. Bővebb értesülésünk van azonban a rocoux-i csatáról. Erről az annak idején készített felvételeket másolatban megszereztük és hisszük, hogy azok alapján az ütközetnek avatott kézből származó szakszerű leírását is fogjuk majd olvashatni.

Az a bátorság, melyet Berchényi már mint ifjú tanúsított, fokozottabb mértékben jellemezte őt, mint a tapasztalatok és tanulmányok által edzett idősb katonát. Egyik legszebb hadi tettének látszik a rocoux-i, melyről d'Humières marsall, valamint d'Harcourt herceg után Luynes hercegtől vannak tudósítások. Az utóbbi így ír: A tényt magától d'Harcourt hercegtől tudom, ki ezen háborúról 1754-ben Plombières-ben beszélve, elmondta, hogy őnt divisiójának élén arról értesítették, hogy az ellenség kegyetlen tüze által viasszorítva, a huszárok rendetlenül visszavonulnak és erre ön azonnal megsarkantyúzva lovát, hogy frontjukat elérje, de távol arra, hogy őnt meghallják és ekként ismertesse meg magát, zsebéből fehér zsebkendőt húzott ki, mellyel nekik a megállásra adott jelt és őnt megismervén, azonnal engedelmeskedtek. Midőn ön elérte őket, szemükre hányta visszavonulásuk szégyenét, melyet csak úgy tehetnek jóvá, ha őt a csatába követik; követik is őnt mindannyian, megtették kötelességüket és ön visszatért divisiójához. Hozzátette M. d'Harcourt: ezen nagy embernek szívből vagyok híve és barátja.

*

Berchényi a csata zajában sem ejti el gondját, hogy miként biztosítsa családjá anyagi fenntartását. Különösen gondol a katonai kormányzóságra. Valóban nagyérdekű az a levele, melyet ez íránt d'Argensonnak, a hadügyminiszternek ír, ki íránta különben a legnagyobb jóakarattal és barátsággal viseltetett. Ebben a kamali táborból 1747 aug. 18-án írt levelében, melyben a péronnei kormányzóságot kéri, elmondja Franciaországba jövetelének történetét.

„Monseigneur, ön sorsomnak a mozzgatója és kegyes engedélyét kérem, hogy előadjam a tényeket, melyek Franciaországba jöveletem okozták. Úgy tetszik ne-

kem, hogy szükséges ezekkel megismertetnem, mert nincs más pártfogóm, mint ön, Monseigneur. A magyar királyság legnagyobb, legkiválóbb és leghatalmasabb családjainak egyikéből születtem. Atyám élére állott ezen országban azoknak, kik fegyvert fogtak, hogy Franciaország tanácsára katonai műveletet tegyenek szabadságuk ótalmára és kimeneküljenek az austriai ház igazságtalan elnyomatása alól. Franciaország — akkor — atyámnak és a többi uraknak megígérte veszteségeik kárpótlását, melyek őket ily veszélyes vállalkozás következtében érhetnék. Ezekre az ígéretekre támaszkodva atyám nem szűnt meg az utolsó lehelletig munkálni azon, hogy a nemzetet, amelynek élén állott, jogaiba visszaállítsa, hogy azok birtokába jusson. A szerencsétlen kimenetelű Heister-ütközet (ezalatt a trencsényi veszteség értendő) a magyarokat visszavetette rabszolgaságukba, szabadságot szerezvén az austriai háznak elnyomni azokat, kiket szabadságuk szeretete és a vágy kiváltságaikat élvezni, fegyverfogságra indított azok védelmére. Az én házam akkor többet veszített, mint egy sem, a sorsnak ezen gyászos csapása által. Atyám és én hazátlanokká tettünk, megfosztattunk birtokainktól, számkivettettünk és a leggyászosabb állapotba estünk, melybe eshetik egy a fényhez szokott ház és amely a dicsőség magaslatáról a nyomorúság mélyébe kerül. Ebben a helyzetben jöttem Franciaországba, hogy felajánljam szolgálataimat és bátorságomat — egyedüli javaimat, melyek birtokomban voltak, a bold. XIV. Lajos királynak. És én családom szerencsétlenségének köszönöm azt a dicsőséget, hogy Franciaországhoz csatolódtam. Tudtam, hogy az mindenkor a szerencsétlenek menedékhelye volt és hogy ez a hatalom méltányolva az érdemet és buzgalmat, melyet szolgálatában kifejtene, előbb vagy utóbb megjutalmazza azokat, kiknek cselekményei igazolják jóakarataikat. Új hazába érve, elfeledtem a réginek turbulens maximáit alá levén vetve oly királynak, kinek abszolút hatalma éppoly törvényes, mint annak gyakorlása könnyű és szelíd. Az ő jóságától mindent remélhetek, inkább lévén francia magam naturalisatiójával, mint magok a franciák. Fokozatosan emelkedve a lieutenant général rangjára jutottam; nem szűnt meg alkalmaztatásom a háborús műveletek minden fajtájában; méltán hízelelhetek magamnak azzal, hogy felebbvalóim dicséretére teljesítettem kötelességeimet.

Születésem és szolgálataim feljogosítanak merészség nélkül remélni kitüntetések és kegyeket.

Senkisé is hivatottabb, mint ön Monseigneur, ezt megítélni, és hogy a király meg van velem elégedve, ez teszi egyedüli feladatomat és az ön tetszését megnyerni.

Szabad remélnem, hogy nem ő Felsége szándéka, hogy a két utolsó háború alatt oly sok „dégout“-t okoztak nekem és hogy elvették tőlem a kitüntetésre szolgáló alkalmakat. A könnyű csapatok parancsnokságát, melyek természetesen engem illettek, mert azokat mindenkor bírtam. Hírnevem van ebben érdekelve, mert ez a kellemetlenség, melyet meg nem érdemeltem, még visszaverődik hazámban és e fölött unokafivérem (Esterházyt érti), kit Lüttichben láttam, csodálkozását fejezte ki; mást nem lehet képzelni, mint azt, hogy az a szerencsétlenség ért, hogy kegyvesztetté lettem. Ez a feltevés a mi tervünkkel nagyon ellenkezőnek. Vajjon nem ez okozná-e, hogy úgy szólván nem látjuk, hogy magyar nemesek jőjjenek? Talán még megakasztja a huszárok átszökését is. Az is lehetséges, hogy ez onnan keletkezik, hogy büntetlenül elveszik az ő lovaikat hat aranyért, mert oly (eljárás) nélkül sokat kaptunk volna.

Végül sorsomat ő Felsége lábai elé teszem. Tőle várok mindent és az ön pártfogásától. Mint ön, Monseigneur tudja, csak a király jótéteményeit birom életfentartásomra. Esedezem önnél, hogy a Comte de Bavière halála által megüresedett peronne-i kormányzóságot elnyerjem. Ez a kegy igazolna a közönség szeméi előtt és enyhítené keserúségeimet, mert megbizonyítaná, hogy ő Felsége kitünteti jóságával és nem hagy el.“

Berchényi kifakadása valószínűleg a fővezér, Szász Móríc ellen irányul, mert róla mondja a lawfeldi csatára vonatkozó fentebb idézett levelében, hogy igazságot szolgáltathat nekem is „s'il le voulait bien“.

Berchényi bizonyára. Mária királyné elé is eljuttatta panaszát, mert a királynénak Berchényihez írt (kelet nélküli) levele, a háborúban leendő alkalmaztatásáról (valószínűleg 1746 vagy 1747-ben) szól: Mon Papa aura la bonté mon cher Bereczyni de vous dire le Projet de Mr. de Paulmy (ez d'Argenson, a hadügyminiszter) qui doit vous en avoir écrit luy meme... vous savez mon cher Bereczyni le cas que je fait de vous et combien je suis touché de vostre attachement pour mon Papa qui j'aime a la folie comme bien vous savez ainsi vous ne devez

*Gróf Berchényi Ferenc, a Berchényi-huszárok utolsó
ezredese 1761-től 1791-ig.*

Párizsban, az Invalidusok Muzeumban.

pas douter de mon desir de vous donner des marques de ces sentimens pour vous... voyez si j'oublie vos leçons embrassez la petite femme votre fils est charmant.

Többé-kevésbbé Berchényinek a meauxi múzeum-ban levő levelei is reámutatnak az ő elégedetlenségének megmagyarázására. Némi felvilágosítást ad a M. N. Múzeumban a Bourbon-hercegektől származó egyik-másik levél is. Nem volt könnyű — mi különben érthető is — az érvényesülni kívánó főtiszteket oly állásokban helyezni el, melyek őket becsvágyuk (és a hivatottaknál érdemeik) szerint is kielégíthessék. Hiszen példák mutatják, hogy még a fővezéri állás betöltésénél is súlyos hibák követték el.

Louis François de Bourbon L'Isle-Adam-ból október 15. (az év nincs jelezve, de bizonyára 1744) örömét fejezi ki Berchényinek, hogy azon főtisztek sorába tartozik, kik az ő parancsnoksága alatt kívánnak szolgálni és 31-én a speyeri táborból tudatja vele, hogy a Nassau-Saarbruck-i herceg azt óhajtván, hogy országa közelségében a Sarre-i kerületben alkalmaztassék, közölni fogja Berchényivel, hogy mikor fog mint maréchal de camp az ő rendelkezésére állani. Louis de Bourbon (Prince de Clermont) által Berchényi részére 1744 október 4. kiállított utasítás egyebek közt azt is tartalmazta, hogy a tartománybeli főemberekkel közölje a császár, t. i. a trónt követelő VII. Károly biztosának érkezését, kinek az esküt a nép letenni tartozik, mint az ausztriai ház törvényes örökösének és utódjának.

Érdekes Louis François Bourbon levele 1745 augusztus 26-áról. Berchényi nyerte el a Sarre-vidék fölötti parancsnokságot a háborúban. Bourbon herceg írja neki, hogy látja a zavarnak bizonyos nemét, melyet Berchényi érez Laval és Creil, a nála idősb két lieutenant généraux iránt, kik közül az első Lorraine és Sarre-ban, a másik pedig a püspökségekben parancsnokol. Augusztus 31-én azonban Bourbon herceg megnyugtatta Berchényit, hogy d'Argenson miniszter már rendezte az ügyet Laval és Creil irányában és a király határozata szerint Berchényi fogja Sarre-ban a parancsnokságot vinni az ő, t. i. Bourbon herceg rendelkezése alatt.

A következő 1746. évben is merült fel nehézség, mely azonban szintén Berchényi kívánsága szerint hárítottatott el. L. J. M. de Bourbon rendkívül szíves levele május 19-éről nem magyarázza meg a nehézséget

s csakis annyit mond, hogy ezt egyedül a király szüntetheti meg; és hozzá teszi: si la decision est telle que vous le desirés je vous en feray part sur le champ. personne ne connoist mieux que moy la consideration qui vous est due a tous egards: je vous prie d'estre persuadé que je chercheray toujours avec beaucoup d'empressement les occasions de vous en donner, Monsieur, des preuves, ainsy que de la parfaite et sincere amitié que j'ay pour vous. A következő napon, május 20-án már újabb levelet ír a herceg s tudatja, hogy a „huszárcsapattestet érdeklő ügy annak előnyére intéztetett el“, j'auais voulu être le premier a vous en donner la nouvelle, mon amitié pour vous ne doit pas vous permettre de douter de la façon dont je pense sur tout ce qui vous touche. je vous prie de croire qu'elle me portera toujours à vous donner, Monsieur, dans les occasions qui s'en présenteront les temoignages les plus sinceres de la parfaite consideration que j'ay pour vous.

*

A nem fényes viszonyok közt élő Berchényi erősen sürgeti anyagi sorsa javítását és ezt kormányzósággal megbíztatás útján törekszik elérni. Előadja anyagi helyzetét 1747 március 20-i levelében és a hadügyminiszter pártfogását kéri, mert a király kegyelméből csak a 15.000 livre-re menő következő járandóságai vannak: 1. A kincstártól 8000 livre, de levonással 7000, 2. vörös szalagja után (Sz. Lajos-rend középkeresztje) 4000 l. 3. Felügyelői illetménye 8000 l., melyből levonva legalább a felét az utazási és a levelezési költségekre, marad 4000 l.; összes javadalma tehát 15.000 l. Ami az ő ezredét illeti, az e címen származó bevételről szólni nem érdemes, mert azt compagnieja és az időnkint érkező magyarok veszik igénybe. Kér tehát egy kormányzóságot, mert csak nehezen tudja magát nagy családjával fenntartani. Megismétli kérését május 4-én kelt levelében: Cette grâce ne couterait rien au Roi et elle me mettroit plus à mon aise ayant toutes les peines du monde à me tirer d'affaire. Majd a Pareq-i táborból írja d'Argensonnak: Ön az egyedüli pártfogóm, ön kezdte meg szerencsém, csak öntől függ annak befejezése és 35 évi szolgálatom érvényesítése, hogy elnyerjem a király kegyelmét és helyzetemet kellemesebbé tegyem.

A kamale-i táborból 1747 augusztus 18-án újból

küld levelet, melyben a Comte de Bavière halála után megüresedett peronne-i kormányzóság elnyerése iránt megismétli korábbi kérelmét, majd november 6-án újból kéri a hadügyért a kiráynál közbenjárásra. De csakhamar változott a helyzet. A peronne-i kormányzóság elnyerése különben is kilátástalannak látszott. Azonban gróf Lavalt (Montmorency) lieutenant généralt és Lotharingia kormányzóját marsallá nevezte ki 1747-ben a király és Berchényi most ezen parancsnokság elnyerésébe fektette reményét. Természetes, hogy ez lett volna neki minden tekintetben a legmegfelelőbb. Otthon maradt volna Szaniszló király közvetlen környezetében. November 13-án kéri a hadügyminisztert, hogy Laval grófnak marsallá kineveztetése után a lotharingiai kormányzóságot ő nyerhesse el. „Szaniszló király közölte velem, hogy köszönőlevelet írt önnek Laval kinevezetésében való közreműködéseért és hogy nem képes ellenállani Laval marsall és felesége szorgalmazásainak, hogy továbbra is megtarthassa a parancsnokságot. Ebből megértette, hogy a király szerint az új marsalli méltósággal a parancsnokság nem compatibilis és nem lenne ellenére, hogy ha ezt ő nyerné el. Kéri tehát a minisztert, hogy „biztosítsa végre sorsát egész életére, mely után áhitozik... ön ismeri, Monseigneur, szolgálataimat, születésemet, helyzetemet, állapotomat, és az engem ért kellemtelenségeket, melyek az ön által adott biztosítások nélkül, hogy nem fog elhagyni soha, a sírba döntöttek volna.“ Ezt a levelet Berchényi december 21-én elküldi Belle-Isle-nek külön irattal, melyben az ő pártfogását is kéri. „A király szerint igen lehetséges, hogy Laval nem jó vissza, mert új méltósága nem compatibilis ezen tartomány kormányzásával, melyben e tére ő (Berchényi) van alkalmazva.

Megkezdődött a harc a parancsnokságért, melyben szerepe volt du Châtelet asszonynak, a „divine“ Emiliának és barátjának, Voltaire-nek is, kiknek jelöltje a férj, du Châtelet Lomon marquis, lieutenant général volt.

Berchényit a következő 1748. évben katonai megbízatása délre szólította és távolabb esett a lotharingiai kormányzóság iránt folyó intrikák központjától, bár azért iparkodott azok ellen védekezni.

Berchényi 1748 február 17-én a hadügyminiszternek emlékeztetébe hozza, hogy mennyi kellemtelenséggel járt reá nézve a két utolsó hadjárat, pedig nines forróbb

vágya, mint a királyt szolgálni „hol Ön gondolná, hogy hasznára lehetek. Mindent az ön jószágának folytatásától várok. Sorsomat az ön akaratába teszem le nem keresvén mást, mint minden alkalommal az ön tetszését“. Ezt megírja Cremille-nek és Polignac-nak is.

Április 11-én újból ír a miniszternek és Belle-Isle-nek is. Panaszodik azon mód miatt, mellyel őt a lotharingiai parancsnokságtól megfosztani akarják. Csodálkozik, hogy de Croix gróf a miniszter megbízásából kérdezősködik Szaniszló királynál felőle, vajjon nem menne-e Olaszországba, holott tudja a miniszter és igazat ad az ő buzgóságának és akaratának, mely nem más, mint a miniszteré, kitől vár mindent, mindenkor. Őszintén bevallja, mondja Berchényi, hogy a király kérdezősködése meglepte. Ez bizonyára azért történik, hogy olaszországi táborozása alatt du Châtelet-Lomon asszony élénk szorgalmazására, ki öt hónap óta itt van (Lunéville-ben) barátjával Voltaire-rel, az ő férjének, du Châtelet lieutenant général-nak kívánják a Lotharingiai kormányzóságot juttatni. Ezért hivatkoznak arra is, hogy én kijelentettem, hogy nem akarok Szász Móríc alatt szolgálni... a lengyel királynak megmondtam, hogy csak tőle származhatik (Olaszországba) küldetésem terve, avégre, hogy du Châtelet alkalmaztassék helyembe“. Ez ellen azonban Szaniszló határozottan protestált. Bizonyos, hogy erős intrikák folytak.

Du Chayla marquis tudatta Berchényivel, hogy Szász Móríc marsall flandriai hadseregében a tábornokok listájába Berchényi csakugyan nincs bevéve és midőn ennek okát kérdezte, Szász Móríc azt válaszolta, hogy otthon, Lotharingiában Berchényi inkább alkalmaztatnék: *que je serais employé près de chez moi et plus commodement*“. Ez az indokolás azonban még kevésbbé egyeztethető össze Berchényinek az olaszországi hadsereghez beosztásával, mert ez már az előző évben szóba került és pedig a lawföldi csata után, mi arra mutat, hogy ellentét volt Szász Móríc és Berchényi közt, ki 1747 július 24-én a Commanderie-táborból kelt levelében kérte d'Argenson-t, hogy alatta, Italiában szolgálhasson ezen a télen. Maga mellé segédtisztül kapitány Miklós fiát és Váry hadnagyot már 1748 február 29-én kelt levelében kérte, míg április 11-én Belle-Isle marsallhoz szóló fent említett soraiban segédtisztül másodiknak Viard-t vagy Váry-t óhajtja.

Berchényinek április 18-án a miniszterhez intézett leveléből kitetszik, hogy végre megkapta a Belle-Isle marsall olaszországi seregéhez a beosztást, de azzal az utasítással, hogy előbb végezze el Flandriában felügyelői szemléljét. Május 17-én azt írja a miniszternek, hogy június 1-jén utazik Lyonba Belle-Isle marsall rendeleteinek átvételére, ha ugyan addig Magyarország királynőjével a béke meg nem köttetik. Ez esetre kéri a contre-ordre-t, melyet még kézhez vehet, kész lévén az ő rendeleteit mindenkor követni. Ebből a levélből az is kitetszik, hogy szó volt magának Berchényinek is Konstantinápolyba utazásáról. „Hízalgő lett volna reám, — írja — bebizonyítani ez alkalommal buzgóságomat.“ Tóth András azonban már előzőleg kiment, sőt küldetését elvégezve, mint Berchényi a minisztert tudósítja: „Várom Totte úr visszajövetelét; értesített engem, hogy nem sokára megérkezik“.

Az 1748. évben azonban Belle-Isle-re és Berchényire Franciaország védelme körül az olasz határ felől alig hárult feladat. Igaz ugyan, hogy mielőtt az osztrák örökösödési háború az aacheni békével befejezést nyert volna, a Mária Terézia részéről Olaszországban — bár változó szerencsével — folytatott hadműveletek sürgősen szükségessé tették a rendkívül veszélyeztetett Dél-Franciaország védelmét, mert az osztrák sereg 1746-ban meghódította Genuát és innen intézte Provence és Dauphiné ellen hadműveleteit. Genua azonban december hóban fellázadt a kegyetlen bitorlás ellen s az osztrák parancsnokot 1000 halott és 4000 fogoly hátrahagyásával kiűzte. Ez mentette meg Déli Franciaországot s a háború felbujtóját, Belle Isle marsallt, 1747 februárban visszaszorította az ellenséget. Az osztrák sereg, mely hiába iparkodott Genuát újra birtokába venni, 1747 másik felében fölénybe jutott ugyan, ámde a veszedelem az általunk most említett tárgyalások idején már elmúlt, mert Franciaország, Anglia, Hollandia a békét még 1748 április 30-án megkötötték és azt az október-novemberi tárgyalások alapján Ausztria is elfogadta. Berchényi szerephez Dél-Franciaországban már nem is juthatott, de bizonyára nem oly hamar felejtette el a keserűségeket, melyekkel kiküldetésének előzményei jártak.

Berchényi sokáig reménykedett. Laval marquisnak marsallá kineveztetése után időlegesen a parancsnokságot Lotharingiában Berchényi látta el. Méltán hivatko-

zik május 17-iki levelében d'Argenson előtt arra, hogy ismeri Lotharingiát, a Sarre, Moselle, Meuse folyásait és Luxemburgot, hol többször volt parancsnok. Hiszi, hogy d'Argenson neki szánta a parancsnokságot: Tout ce qui me fait la peine c'est d'avoir été leurré de la sorte. Il me paraît, Monseigneur, que vous avez senti la conséquence à mon égard puisque vous n'employez Mr. du Châtelet pour commander à ma place en Lorraine que pendant la Campagne seulement. J'ai donc lieu d'espérer, en cas de paix, que vous me ferez la grâce de me rendre ce commandement qui est la seule et unique chose qui puisse me convenir eu égard à ma situation présente. Nagyon is érthető, hogy hő vágya volt a lotharingiai kormányzás, mert egyrészt ez anyagi előnnyel járt volna, másrészt újabb kapocs fűzte volna Lotharingiához és annak fejedelméhez, Szaniszló királyhoz, kinek udvarában a télen át mint főlovászmestere tartózkodott.

Mielőtt Berchényi lemegy a hadsereghez Dél-Franciaországba, május 23-án írja d'Argensonnak, hogy Lunévilleben búcsúzáson lévén Szaniszló királynál, ez közölte vele du Châtelet-Lomon asszony levelét, melyből kitűnik az ő mesterkedése. Bejelenti ugyanis a királynak, hogy férje érdekében minden módon szorgalmazza a minisztert, kit arra akar rábírní, hogy ő kérje Szaniszló királyt arra, hogy du Châteletnek kineveztetése miatt járjon nála (a miniszternél) maga, a király közbe, ki azonban tudatta du Châtelet asszonynyal azt a választát, hogy nem tehet „neki oly szívességet, mely az én hátrányomra van és nekem igazságtalanságot okoz“.

Június 15-én Berchényi újabb levelében tudatja d'Argenson miniszterrel és Belle-Isle fővezérével Lyonba megérkezését. Leghosszabban Dauphiné-ban, Valence-ban tartózkodik és innen írja leveleit a nevezetteknek, továbbá a királynak, kedves komájának Ossolinsky hercegnek (Szaniszló főudvarmesterének) a lotharingiai parancsnokság elnyerése végett. Belle-Isle-től kérdezi, hogy ha du Châteletnek limitált parancsnoksága (ez t. i. október 1-jéig szólt) megszűnik, átmehet-e helyébe? Belle-Isle augusztus 31-én maga írja Ossolinskynak, hogy a lotharingiai parancsnokság Berchényinek lenne való.

Am a lotharingiai parancsnokságtól Berchényi, bár

elég helyes ok mellette szólt, elesett. De du Châtelet asszony intrikái sem jártak sikerrel. Berchényi Valence-ból augusztus 27-én Ossolinsky főudvarmesterhez írt levelében még reménykedik, mert Szaniszló neki óhajtja juttatni a lotharingiai parancsnokságot, Miklós fia számára pedig lekötni előre „en survivance“ Berchényi commerce-i kormányzóságát, de ez utóbbi kívánsága előterjesztését későbbre tartja fenn, nehogy mint Berchényi írja, „en courant deux lièvres à la fois, je n'en attrape aucun“. Bizony így is volt. Szaniszló Versailles-ben lévén látogatóban, főudvarmestere Ossolinsky beszélt a hadügyminiszterrel, ki azonban kijelentette neki, hogy „nem az ő hibája mindaz, mi a lotharingiai parancsnokság körül történt“, mint ezt Berchényi Ossolinsky levele alapján Belle-Isle marsallhoz intézett panaszos soraiban írja: „az udvarunknál levő asszonyok intrikái nekem nagy kárt okoztak és már elhatározott dolognak hiszi, hogy sem du Châtelet, sem én nem fogunk alkalmaztatni. Nagyon bosszantó, hogy ezen asszonyok intrigái győztek azon a jóakaraton, melyet irántam Monseigneur mutatott és az én szolgálataim buzgósága fölött“.

A csalódás vajmi fájdalmasan érintette Berchényit, ki 1848 szeptember 27-én kéri a marsallt, hogy miután a délfraanciaországi hadseregnél sem neki, sem a királynak szolgálatával nem használhat, Lunéville-be térhessen vissza. Tényleg már tavaly óta nem fenyegette az előző években győztes osztrák sereg déli Franciaországot. Az aacheni béke már véget vetett a háborúnak.

Berchényi utolsó levelét Valence-ból október 15-én Flines-be írja a kolostorba legidősb leányának és a levélgyűjteményben csak félév múltán találunk tőle 1749 április 24-én újabb értesítést Lunévilleből, mely válasz leányának április 1-én kelt azon levelére, melyben tudatta édes atyjával a zárdában a noviciatusba lépését, mely Berchényinek 1748 április 11-én d'Argensonhoz intézett levele szerint már 1748 május 1-jére volt tervezve. Ezután, az ő hivatalos elfoglaltsága mellett, melyről alább még egyetmást felsorolunk, elég egyhangúságban teltek Berchényire nézve a béke évei.

Valence-ból visszatérte után 1749-ben Metz, 1750-ben Vervier, 1751-ben Sarrelouis az állomása. Berchényi 1751 január 5-én lemond ezredéről fia javára, kinek ezredessé kineveztetését ismételten kérte, jelesen d'Ar-

gensonhoz 1747 július 14-én intézett emlékiratában, melyben elmondja ezrede felállításának történetét. Az 1719. évi spanyol háborúban — írja Berchényi — a király egy escadronnal kívánta gyarapítani a Ráttky-ezredet, mely akkor csak 200 emberből állott és az egyedüli volt Franciaországban. E célból a király tiszteket küldött Bécsbe, de alig értek oda, az udvar kiutasította őket. A terv ekként meghiúsulván, a királyt Berchényi arra kérte, hogy engedje meg neki egy ezred felállítását. Ezt elnyervén, Törökországba ment, honnan megbízottait a magyar határra küldötte. Sok fáradsággal és élete kockáztatásával sikerült az ezredet felállítania. Kétségtelen, hogy neve vonzotta a magyarokat és vonzza még mindig. Ennek tekintetbevételével és szolgálatai méltánylásául kéri a hadügyminisztert, hogy idősb fiának (Miklósnak) engedje át a király az ezredet és ő maga annak reformált ezredese maradjon addig, míg fia abba a korba jut, hogy átveheti a parancsnokságot. „Ez a kegyelem nem példa nélküli. A király nagyságához tartozik, nem hagyni el oly családot, mely a viszontagságos élet által mindent elveszített és örökre az ő szolgálatára köti le magát.“ A kérelem teljesítése késett. Hiszen Berchényi 1747 november 30-án, majd december 2-án kelt leveleiben azt kéri, hogy fia (akkor 11 éves), ki a Berchényi-ezredben 1744 óta szolgáló gróf Walmesdorf kompaniájában zászlós, kapitánnyá neveztesse ki és adassék neki saját ezredében Martinet kapitánynak százada, kinek számára alezredesi commissiót és illetményemelést kér (december 2, 21).

A fiatal Berchényi kinevezése kapitánnyá meg is történt, mint ez atyjának december 21-én kelt köszönő leveléből kitűnik. Azonban Berchényi két év múlva, 1749 december 14-én újból az ezredet kéri fiának és emlékiratot nyújt be a miniszternek, melyben előadja, hogy ez a szolgálatban semmi változást sem okozna, mert ő tovább is örködnék a fegyelem és rend megtartásán, ha a király parancsnoksági levelet ad ki számára. Megismétli kérését 1750 február 28-án d'Argensonnál és Belle-Isle marsallnál is.

A király végre helyt adott a kérelemnek s a 15 éves Miklóst ezredessé kinevezte, mit Berchényi 1751 január 25-én siet megköszönni a hadügyminiszternek, Belle-Isle marsallnak és Letourneurnek. Szaniszló király pedig a fiatal ezredet 1753-ban kamarásává nevezi

ki, miért a boldog apa március 31-én fejezi ki háláját.

A fiatal Berchényi, kit atyja megelőzőleg segéd-tisztül kineveztetni kért, a Prága 1741. évi ostrománál kitűnt Chevert Ferenc mellé, az ezredet tényleg 1755-ben vette át, mely alkalmából atyja üdvös tanácsokkal látta el 1755 augusztus 4-én kelt levelében: „Éppen nem elég, hogy elődeid nyomdokait kövessed; kötelességed törekedni, hogy túlhaladd őket „en vertu, en sentiments de valeur, d'honneur et de probité“. Fiatal vagy és tapasztalat nélkül, ne szégyeld magad tanácsokat kérni, fogadd azokat tanulékonyan azoktól, kik a fegyver alatt megőszülve abban a helyzetben vannak, hogy jó tanácsokat adhassanak“.

Nem sikerülvén Berchényinek a katonai kormányzáság elnyerésére vonatkozó kívánsága, ekkor arra törekedett, hogy más, nem kevésbé fontos óhajításainak megvalósulását nyerhesse el.

Szaniszló Berchényit — ki ezt 1748 február 7-én kelt levelében írja — több év előtt nevezte ki Commercy vár és város kormányzójává, de illetmény nélkül, mert ennek engedélyezése a francia királyra tartozott. (Aubert tévesen teszi a kinevezést 1748 márc. 11-ére.) Szaniszló király kérésére azonban XV. Lajos 8000 livre fizetést is csatolt kormányzói állásához, mi 1748 elején történt, mert febr. 7-én kelt, előbb említett levelében fejezi ki a hadügy-miniszternek, a főkormányzónak (gouverneur général) és de Croix grófnak is áradó szavakkal háláját: „Kedves de Croix, most már büszkélkedem. Csak „sous difficulté“ voltam kormányzó és íme, ami jó és imádandó urunk által lábra vagyok állítva. Igen, kedves de Croix, ön az, ki ezen fáradozott. Önnek sikerült az; mennyire kedves ön és mily boldog az ember, ha ön avatkozik valamely ügybe, mert önnél megvan a tehetség, a szellem és minden tulajdonság, melyek ehhez megkívántatnak. Az, mit értem tett, örökre szívembe lesz véve. Ezerszer köszönöm önnek, alig várom, hogy lássam és megihassuk az áldomást. Ez örömet várva, szeressen engem mindig, megérdemlem ezt őszinte, régi ragaszkodásomért, mert huszárhitemre teljes szívvel vagyok az ön szolgája.“

A következő hónapban, márc. 14-én, commercy-i kormányzósága illetményeinek királyi brevével megerősítést kéri Berchényi, kinek nem hagy nyugtot vágya, hogy újabb kormányzóságot, illetőleg katonai parancs-

nokságot nyerjen. Ennek magyarázatára szolgál az is, hogy Commercey kormányzóságát Miklós fia számára kívánta biztosítani. Szaniszló, kihez Berchényi 1755 aug. 14-én folyamodik, meg is kéri vejét, XV. Lajost, hogy a kormányzóság előre „en survivance” az ifjú Berchényinek adassék, kinek érdekében atyja 1755 okt. 2-án és nov. 28-án D'Argensonnak ír, hogy Szaniszló király csak egy szót vár tőle, hogy a brevét fiának kiállíttassa. Dec. 7-én pedig Boulongue-hoz, a controleur général-hoz is fordul támogatásért. A neki szóló levélben Berchényi előadván családja viszontagságait, megemlíti, hogy a Rákóczi-csapatok élén atyjának (grand général du Royaume d'Hongrie) „a francia hadsereghez kellett csatlakoznia a höchstädti csata előtt (1704), melyet azonban szerencsétlenül elvesztettek, mielőtt az egyesülés megtörténhetett volna”.

Berchényi kérésére a válasz az, hogy kívánsága csak akkor lehetséges, ha maga az apa lemond a kormányzóságról. Ezt Berchényi kész is megtenni, de helyébe katonai kormányzóságot kér és pedig hó vágya volt, mint láttuk, a lotharingiai, mert itt volt otthon, mint erre Szász Móríc marsall (bár úgy látszik, nem a legjobb akarral) utalt.

Ez azonban nem sikerülvén, másfelé is tett — bár hiú — kísérleteket. Saint-Simon halála után, 1755 febr. 17-én kelt levelében a senlis-i kormányzóság elnyerhete végett kérte d'Argensont és Le Tourneurt. Az elől-nevezett azonban megírja neki, hogy erről a tervéről tegyen le (d'abandonner le projet), annál inkább, mert a lunéville-i királyi kastély egy részének leégése után XV. Lajos 6000 livre segélyt engedélyezett számára. Berchényi ugyanis, ki a téli hónapokat a király udvarában, Lunéville-ben töltötte, a királyi kastély egyik szárnyában lakott. Ezt 1754-ben tűzvész pusztította el és ekkor Berchényiék nagy kárt szenvedtek.

Berchényi 1755 március 6-án azt válaszolja a miniszternek, hogy „cela me suffit et je n'y pense plus, parceque je n'aurai de ma vie d'autre vue que de vous plaire Mgr, en tout et partout”.

Berchényi 1752 július 21-én kelt levelében tanácsot kér Belle-Isle marsalltól azon szándékára nézve, hogy lemondjon-e „inspecteur-i” megbízatásáról, je sais qu'elle (cette charge) n'a été créée que pour moi. Les emoluments cependant en deviennent peu de chose par

les dépenses qu'elle entraîne et il ne m'en reste que de la peine et de l'embarras. Je pense donc à la remettre pour un bon gouvernement. A mon âge avancé, blanchi sous le harnais depuis 40 ans que je sers, ne faut-il pas item songer à mettre fin à l'ambition?

Majd már július 30-án újból is ír és mindkét levelében megpendíti a létező hét huszárezred számának három ezredre leszállítását, „puisque l'on est dans l'esprit d'economie“.

Első levelében mondja: „Háború esetén a (hét) ezred, tekintve gyöngé összeállítását, nem jutna sokáig oly karba, hogy jól szolgálhasson. Ez csak nekem okozna szomorúságot és kellemetlenséget a mi metiernkkel járó és eléggé rendes hálátlanság által“. Július 30-án újra visszatér az ügyre, Belle-Isle marsallhoz intézett levelében mondván, hogy a leszállítást nem volt gondolatában, csak tapogatózva indítványozni és az esetre, ha a miniszter hajlandó lenne az ő első szándékába beleegyezni. „Tapogatózva, mondom, tudván, hogy az nincs kedve szerint, mert már kétszer kockáztatván ezt neki szeliden megemlíteni, éreztette velem, hogy ő azt nem helyesli.“ Emlékezteti a marsallt, hogy kevésbé csapatának reformálása előtt, mely a miniszter műve, tervet készített a három ezredre leszállítás iránt, melyet, miután a marsall azt helyeselte, elküldötte az udvarnak is, hol, amint látszik, nem tetszett a dolog (il ne fut pas goûté). „Meggondolva az ügyet, az most nehézségekkel járna, mert négy ezrednek sok az adóssága. Turpin 24.389, Polleretzy 23.746, Bausobre 26.000 és különösen Lynden több mint 80.000 livre-rel adós. Ha tehát most új bekebelezések történnének, akkor az adósok száma kevesbednék és az adósságok a megmaradt ezredekre esnének és ezeket agyonsujtanák. Tehát még egy csapás; nem marad más hátra, mint várni és én megyek addig, míg tudok. Ha még valaha szerencsém lesz Monseigneur az ön rendelkezése alá jutni, ez újra erőhöz juttat, és nem lesz oly hátvéd (ez bizonyára a prágai visszavonulásra vonatkozik), hová én a legnagyobb készséggel ne repüljek azzal a kívánsággal, hogy önnek tetszését, az ön jóakarátát és pártfogását megérdemljem.“ A kormányzóságra nézve a marsall nem adott kedvező választ, mibe Berchényi július 30-án kelt levele szerint bele is nyugodott, mert „il se trouverait des concurrents à la cour qui pourraient m'être préférés“. Meg-

tartotta továbbra is felügyelői állását, melyről (Aubert szerint) 1758 május 15-én (tehát marsalli kineveztetése után) mondott le.

A kormányzóság tervét azonban nem tudta elejteni. Midőn Sallières marquis meghal, az ő kormányzóságát kéri 1756 március 15-én. De hiába.

Am vannak még egyéb nagy kérései, melyekre a legnagyobb súlyt helyezi. Egyik a kitüntetés! A Broderie, a Sz. Lajos-rend nagykeresztje.

D'Argensonnak 1751 augusztus 10-én írja, hogy a Broderie-ban üresedés van Bonace (?) halála után. „Vous m'en flattez depuis 6 ans et l'année passée, le jour de mon travail vous eûtes la bonté de me la promettre positivement et que vous ne m'oublieriez point à la première vacance.“ Augusztus 30-án ír Luynes hercegnének is mémoire beküldése mellett, hogy a királynénál pártfogolja és elnyerje „la Broderie ou une place de Grand Croix dans l'ordre de St. Louis, vacante par la mort de Mr. Brussac, ci-devant major des Gardes du Roi“. Szeptember 23-án ismét a miniszternek, majd október 16-án Szaniszló királynak ír mémoires Brussac helyéért. Szeptember 23-án Luynes hercegnét ismét kéri, kinek azonban október 2-án már köszönetet mond közbenjárásáért, bár a Broderie-t más kapta.

A minisztert 1752 október 5-én újra figyelmezteti Berchényi tett ígéretére, majd 1753 augusztus 13-án, 17-én ismét ír neki és utóbbi levelében kéri a de Creil halála által megüresedett Broderie-t. Továbbá Le Tourneur-nek augusztus 13-án és 22-én és augusztus 13-án P. Radomirskinek, a királyné gyóntatójának ír és kéri őt, hogy kézbesítse Mária királynőnek a mellékelt mémoire-t, melyet már május 7-én is beküldött.

Végre ezúttal teljesül Berchényi kívánsága. Radomirsky gyóntató a királyné utasításából tudatja vele augusztus 26-án kelt levelében, hogy megkapja a Broderie-t, mi azonban a levél megírásakor már befejezett tény volt, mert a király előtte való napon, augusztus 25-én nevezte őt ki a Sz. Lajos-rend nagykeresztjévé. Alig képzelhető el, hogy mily nagy örömet szerzett ez Berchényinek. Határtalan boldog. Hálaleveleket küld szeptember 3-án a királynénak, d'Argenson miniszternek, Le Tourneur-nek, Paulmy marquisnak, Belle-Isle herceg, marsallnak, augusztus 30-án Gesvres hercegnak, kinek írja, hogy „egy huszárnak nincs eléggé ékes tolla,

hogy háláját kifejezhesse“. A gyóntatónak is ezen a napon ír: *La Reine vous a ordonné de m'annoncer que sûrement j'aurai la Broderie. Je me mets à ses pieds. Dieu! que ne puis-je ici développer mon coeur, vous y verriez combien vivement je suis pénétré de la bonté de Sa Majesté.... Elle décore de la Broderie un de ses vieux serviteurs qui n'a jamais eu d'autre ambition que d'être son esclave... Rendkívül melegen köszöni meg a meaux-i püspök üdvözlését. Érthető Berchényi öröme. Hiszen 10 évig tartott, míg a vörös nagy szalagot elnyerhette. D'Argenson, az ő nagy pártfogója, a miniszter már 1744 márc. 11-én megígérte neki közbenjárását, mint erre 1748 április 6-án Szaniszló királyhoz és 11-én a miniszterhez intézett levelében hivatkozik. Szaniszló még április 6-án írt a miniszternek, közölvén vele azt a mémoires, melyet ez ügyben Berchényi hozzá benyújtott, ki kérte, hogy ha a Broderie-ban nincs üresedés, adják meg neki az „expectative“-t. „Nincs példa nélkül az, hogy valaki a Broderie-val feldíszíttetik és a pensióra addig vár, míg üresedés áll elő.“*

Az ő fogadott fia, Esterházy Bálint, mindenesetre könnyebben kapta a király első legnagyobb rendeit: a kék szalagos Szentlélek-rendet és az ezzel később egybekapcsolt, még régibb Szent Mihály-rendet (1783), melyek adományozása az egyesítés után együtt történt, úgyhogy a kitüntetettek mindkét rend tagjai lettek: Chevaliers des Ordres du Roi.

Könnyebben jutott a kitüntetésekhez, mert ezrede nem vehetett részt már háborúban és így nem is volt alkalma megszerezni azt a hírnevet, melynek az atyja által szervezett ezred örvendett. Berchényi számos háboruban és évtizedeken át kifejtett munkában szerzett magának érdemeket, Esterházynak úgyszólván ölébe hullottak az előléptetés előnyei. Már 1780-ban dandárnok, sőt a csapatok felügyelője, Rocroi kormányzója, továbbá Hainaut-é is „en second“ és 1787-ben a haditanács tagja! — Ami azonban Berchényire nézve a legnagyobb kitüntetés volt, a marsallbot, erre egy kis ideig még várnia kellett.

Az 1748. évi aacheni béke után Berchényi nyugalomban élhetett, mígnem kiütött a hétéves háború, melyet Frigyes király hadüzenet nélkül kezdett meg Mária Terézia ellen. Ekkor már, mint említők, XV. Lajos és Mária Terézia a versaillesi szerződés alapján

szövetségesek voltak és a francia csapatok a királynő segítségére bevonultak Westphaliába 1757-ben. A hadsereg vezére a marsallbotot az előző évben elnyert d'Estrées volt, ki Berchényire az első vonal parancsnokságát bízta, majd a hannoveriaknak Bielefeldből visszavonulásával Hessenbe küldte őt parancsnokolni. Ez évben érte el Berchényi a legmagasb katonai rangot. Annyi évi háborús szolgálata, nagy tapasztalatai, parancsnoki jeles tulajdonságai és érdemei meghozták számára 1757 május 15-én „Franciaország marsalljává” kineveztetését. Az első és egyedüli — mint mondtuk — ki mint huszár jutott ezen legmagasabb, ritka rangra.

A kinevezéshez különösen megleghangú levélben küldte jókívánatait L. J. M. de Bourbon, a penthièvre-i herceg, kiról fentebb már megemlékeztünk. Il est impossible, írja 1758 március 18-án, de s'interessier plus vivement que je fais a ce qui vous regarde. Rendés moi la justice je vous prie, Monsieur le Maréchal de n'en pas douter, non plus que de la tendre, et sincere amitié que je vous ai vouée pour ma vie.

Berchényi az 1757. évi hadjáratban befejezte katonai pályáját. És most, 68 éves korában már végleg megvált huszárjaitól is, kiknek ezrede a forradalomig oly nagy dicsőséggel viselte a Berchény nevet.

És itt emlékezhetünk meg arról, hogy Luynes herceg az ő emlékirataiban mily szépen jellemző vonást közöl Berchényről. Egyebek közt ezeket írja: Az esemény idején Berchény a rajnai hadseregnél igen előretolt állásban és legközelebb volt Soubise seregéhez, kit kor szerint rangban megelőzött. Berchény tudta, hogy Soubise nem rendelkezik elég csapattal arra, hogy a porosz király támadásától ne tarthasson. Felajánlotta tehát neki saját csapatait is és kérte, hogy tőle, bár rangidősb, fogadja el ajánlatát, mert készséggel fog neki, a fiatalabbnak engedelmeskedni, csakhogy hasznára és a király szolgálatára lehessen. Berchényi erre egyidejűleg Richelieu marsalltól is engedélyt kért, ki ugyan ezt megtagadta, de azért méltán érdemel tiszteletet Berchényi eljárása.

Ugyanezen alkalommal Luynes herceg megemlékezik Rákóczi szabadságharcáról s megemlíti, hogy míg az Esterházyak, Károlyiak az ausztriai ház szolgálatába léptek, Berchényi fia Franciaország szolgálatába állott. Az 1733. évi háborúban, minthogy a választófejedelem

semleges maradt, az osztrákok szabadon mehettek Mannheimbe. Berchényi is ott volt. Midőn Károlyi nagyszámú magyar kísérettel megérkezett, a választófejedelem palotájában találkozott. Károlyi Berchényit megismervén, tárt karokkal sietett feléje. Berchényi azonban visszautasította a barátság megnyilvánulását a következő szavakkal: „Menjetek. Ti csak sajnálatos rabszolgák vagytok, kik hazátok dicsőségét és érdekeit elhagytátok“. A Károlyi kíséretében levő magyarok pedig Berchényihez siettek s ruhája hajtókáját csókolták, hogy ragaszkodásukat és hálájukat fejezzék ki iránta.

Luynes ezt az elbeszélését azzal végzi, hogy Berchényi jogos ambícióval eltelve a fölött, hogy elnyerje azt a katonai rangot, melyet szolgálatai és rangidőssége által kiérdemelt, kérte az engedélyt, hogy az 1757. évi hadjáratban résztvehessen és hinni lehet, hogy nem fog róla a király megfélelkezni, midőn Franciaország részére marsallokat fog kinevezni. Luynes még a következőket mondja: midőn a király nemrégiben Berchényi leányának a flinesi szabályzott apátságot adományozta, Berchényi egyik barátjának ezeket írta: A király leányomnak (apáti) pálcát (crosse) adott, nekem nem hiányzik más mint egy bot (bâton). Ezt csakhamar meg is kapta Berchényi, kiről folytatólag így ír Luynes: Berchény sokáig volt huszárezredes és nagy hírnevet szerzett vitézsége, esze és tevékenysége által; néhány év óta a király szolgálatában levő összes huszárok felügyeletével volt megbízva. Ő a legjellemesebb emberek egyike, kik léteznek és ennek ismertetik el. Erre az elismerésre ő valóban méltó és az utolsó hadjárat, melyben résztvett, feljogosította őt ezt a marsallbotot remélni. A két új marsall: Berchény és Conflans — írja Luynes — letette az esküt. Eddig a szokás az volt, hogy a király adott kezükbe botot, mely mindig az éppen keze ügyébe került bot, majdnem mindig d'Argensoné (a hadügyminiszteré) volt. Belle Isle marsall azonban előterjesztette a királynak, hogy helyén lenne a marsalloknak külön botot csináltatni eskütételükre. Ez először történt Berchényvel és Conflansnal. Ezek a botok hasonlóak azokhoz, melyeket Franciaország marsalljai viselnek címerükkel. Hosszuk 18 hüvelyk két vonal és vastagságuk négy hüvelyk. Aranyliliomokkal díszített kék bársonnyal vannak bevonva s a bot mindkét végén aranyabroncs van. A bot végződését szintén hasonló bársony fedi egy-egy aranyliliommal.

V.

Berchényi idősb fia Miklós (Ferenc) nem sokáig volt az atyjáról nevezett ezred élén, mert már 1761 febr. 9-én Mulhouse-ban himlőben elhalálozott. Esterházy Bálint megtudván betegségét, sietett őt meglátogatni és — mint írja — meghalni látta őt. Megírta ezt Berchényi 1762 febr. 13-án Choiseul hercegnek, ki előbb bécsi nagykövet, majd külügyminiszter volt és d'Argenson és ez után Belle-Isles marsall utódjának a hadügyminiszteri székben: „J'ay perdu, Monsieur le Duc, mon fils aîné. Il est mort de la petite vérole. Que ne l'est-il d'un coup de canon?” Ezen levelében is elmondja Berchényi, hogy miként történt az ő huszárezredének felállítása és szervezése. A fiatal Miklós katonai szerepléséről vajmi keveset csak abból a levélből tudunk, melyet a Comte de Lusace írt nővérének, a Dauphin feleségének és melyet Mária királynő elküldött atyjának, Szaniszlónak, aki viszont Berchényinek adta azt át. A Comte de Lusace nem más, mint Xav. Ferenc szász herceg, kinek másik nővére, Mária-Krisztina a Remiremonti apátság koadjutornője volt és a már-már mindenkitől elhagyott öreg Szaniszlónak utolsó látogatói közé tartozott.

A Dauphin-néhoz írt levélben Comte de Lusace egyebek közt megemlíti a hannoveraiak fölött Cassel és Minden közt nyert győzelmet. A vezérek Chevert, Broglie, Soubise voltak. Huszonegy ágyút foglaltak el és ezek közül tizenhármat Berchény (fils) az üldözésben.

A levél kelte, mint említettük, hiányzik.

Érthető volt, hogy Miklós halála után az öreg Berchényi kérésére másik fia, Ferenc (Antal) kapta meg az ezredet, ki mellett 1762-ben második ezredes (mestre de camp en second) az ő fogadott fivére, Esterházy Bálint volt. De azonkívül mellette van még az alezredes de Ker(e)kes és pedig ezredesi rangban. Majd 1764-ben Sombreuil brigadéros van mellette mint ezredes en second és alezredesképen Polleretzy lovag ezredesi rangban, ki 1769-ben kiválik, Sombreuil helyére pedig báró Thumery jó mint parancsnokló ezredes. A beosztás megmarad, de 1777-ben Thumery, ki ekkor marquisnak címeztetik, nem parancsnokló, hanem en second ezredes és Berchényi 1779-ben tényleg mint vezénylő ezredes említettik, míg nem 1783-ban a már brigadéros Berchényi mellett Thumery ismét a parancsnok és marad 1788-ig.

mely évben Berchényi maréchal de camp = dandárnok, ezredes pedig Turpin marquis.

Igy marad 1791-ig, midőn az ezred az I-ső ezred elnevezést kapja és ezredese Turpin, majd 1792-ben Georger, kiről alább lesz még szó.

Az ezred résztvett a 7 éves háborúban és nem lehet jobban reá mutatni mintaszerű viselkedésére mint azzal, hogy Polleretzy ezredes 12 sebet kapott. Bosnyák René Ferenc kapitány Broglie marsall parancsára az ellenség háta mögé küldve Lübeckben elfogja 1761-ben báró Delfort-t 80 tiszttel és katonával és 400 lovat térdhajlatuk átvágásával használhatatlanná tesz; Székely Mihály zászlós (Hannoverben) 1762 ápril. 4-én szemlére kiküldetvén, Eychsfield vidékén egy csapatra bukkan, mely ellen 2 óráig védekezik, de visszavonulása elzáratván, az ellenség közé veti magát, sokat megöl és megsebesít, de ő is 7 sebet — ötöt fején — kap, megsérült lováról lebukik, az ellenség kifosztja, de miután holtnak vélte, a csataterén hagyta. Sebeiéből még 1778-ban sem volt kigyógyulva. Berchény alezredese, Deák is, mint Broglie marsallnak írják, különösen Putzbachnál kitüntette magát.

Berchényinek 1753 aug. 6-án Belle Isle marsallhoz intézett jelentéséből kitetszik, hogy akkor hét huszárezred volt. Három magyar: Berchény, Turpin, Polleretzy és négy német: Lynden, Bausobre, Raugrave és Ferrary, míg XVI. Lajos uralkodása elején csak 4 ezred van lábon: Berchény, Chamborant, Conflans, Esterházy, melyekhez utóbb a tábornokezredes és a Lauzun-ezred járul.

Az 1779 aug. 12-én kelt kir. rendelet ugyanis a huszároknál dec. 1-től számítottan tábornokezredesi állást és ezzel kapcsolatban hasonló nevű huszárezredet létesít. Ezzel megszűnik a lovassági tábornokezredes hatósága a huszárok fölött és átmegy, mint midőn XV. Lajos Berchényit a huszárság főfelügyelőjévé nevezte ki, a chartres-i hercegre, Orleans Lajos Fülöpre, a későbbi királyra, kit a király katonai tekinteteknél fogva, ha, mint mondtuk, nem is szívesen, huszár tábornokezredesi állásra helyez. XVI. Lajos uralkodásának vége felé az újonnan létesített huszár tábornokezredesi és az utolsónak szervezett Lauzun-ezreddel tehát hat ezred van: 1. a tábornokezredes-ezred, melyben egy Dessewffy kapitány még 1791-ben szolgál, 2. Berchény, 3. Chamborant, 4. Conflans, 5. Esterházy, 6. Lauzun. Azonban

1791-ben elvesztik régi nevüket. A Berchény-ezred ismét első lesz a sorban és Berchény I., Chamborant II., Esterházy III., Saxe-(Conflans) IV., tábornokezredes V., Lauzun VI. számmal jelölt ezred lesz. A Saxe-(Conflans)-ezrednek a respublica hadseregéből a királyi csapatokhoz átpártolása következtében a huszárezredek száma a francia hadseregben rövid időre öt maradt.

A Berchény-ezred 1790-ben Párizsban tartott fête de la fédération-on 4 tagú küldöttséggel képviseltette magát (köztük magyart nem találunk, kivéve, ha netalán Linder György alkáplár az lenne).

Az ezred, mely a zavarok elnyomására a Párizs körül szervezett 21. divízióhoz állomásától Fontenay-le-Comte-ből hivatott be, nem maradhatott ott sokáig, hanem rendeletet kapott, hogy a rajnai határra menjen, hol egy ideig állomásozott. Berchényi egy ideig hihette, hogy a monarchia a dolgok változott rendjéhez alkalmazkodva új életre fog kelni. Tovább is megtette kötelességét és megszerkesztette és átadta Duportailnak a lovasság gyakorlatai és manőverjei iránt kívánt véleményes jelentést 1791 május 9-éről.

„Le document — mondja Choppin — peut être considéré comme un adieu digne de celui dont le nom tiendra toujours une grande place dans les annales glorieuses des hussards, de la cavalerie, de l'armée“. „Ajoutons — folytatja Choppin — qu'il est toutefois pénible de voir Bercheny combattre deux ans plus tard contre la France, alors que le I-er Hussards, composé d'un grand nombre de ses anciens soldats, se couvre de gloire à Valmy et à Jemappes.“

Egy napon Berchényi riadót fuvat. A huszárok lóra ülnek díszben, élükön a zenekar és a katonai felvonulásra teljes fegyverzet- és felszereléssel. Szemlét tart fölöttük s így szól: Huszárok, én Franciaországba jöttem veletek, hogy a királyt szolgáljuk. Ma a forradalom győzedelmeskedik. Lehetetlen betöltenem megbízatásomat. Visszatérek Magyarországba. Kövessen, ki engem szeret. Ezután átlépi a határt. És most már — mondja ugyanaz az író — Franciaországban nem a Berchény, hanem az I-ső Huszárezred „va entrer dans la carrière“. A Berchényi — most már I. — huszárezredből Franciaországban maradt huszárokat beosztották a Calvados-lovasság századai közé, de ezt az intézkedést azonnal meg is változtatták és a Calvados-századokat

csatolták a továbbra is fenntartott Ancien Berchény I-ső huszárezredhez a nemzetgyűlés 1793 jún. 4-i határozata szerint. Ámde egyelőre még fennáll az ancien Berchény is, melynek pecsétjén az évszámon kívül a felírás: Hussards de Bercheny volt.

Foussemagne grófnő szerint az írók által közölt ezen búcsúzás: *cette mise en scène théâtrale* sort toute entière de l'imagination du bon abbé Staub“, kiről alább szólunk. Berchényi — mondja a grófnő — Franciaországban született és ez mutatja „une pareille harangue“ valószínűtlenségét. A grófnő bizonyos mérvig tévedésben van. Hiteles feljegyzés arról, hogy Berchényi mit mondott, vagy mit nem mondott, nincs. Lehet, hogy sem a „harangue“, sem a „mise en scène“ nem úgy történt, mint az írók előadják. Egy azonban bizonyos, és ez maga a tény, melynek a „harangue“ és a „mise en scène“ a szöveggel együtt lényegtelen mellékkörülményei. Sőt még a „harangue“ teljes szövege is megállhatna, ha a Franciaországba „jöttem“ helyébe „jöttünk“-öt teszünk, mi helyes is, mert hiszen Berchényi atyja és mindazok a magyarok, kik őt követték, a király seregébe, az ő szolgálatába jöttek. Egyszóval maga a tény — bármily formák közt is — való. Az ezred egy része kivált és elhagyta Franciaországot és továbbra is mint „Berchényiezred“ harcolt a királyért és ennek kivégeztetése után a királyságért és újabb babérokkal övezi a Berchényiezred zászlaját. Felemlítjük Fleurus-t, hol Jourdan győzött, de az ütközet előtti nap harcaiban a Berchényhuszárokat hétszer küldik támadásra és az ellent mind a hétszer visszaverik. Bercheny — írja Corbehem (Dix ans de ma vie 1827) —, au sujet d'escarmouches qui précéderent la bataille de Fleurus, se couvrit de gloire; ce régiment chargea l'ennemi jusqu'à sept fois et ne manqua pas de le repousser à chaque fois. Megemlítjük Gerpinne-t, hol 6000 emberből álló hadoszlop ellen kellett védekezniök, mellyel csak az 51. számú ezredünk és a Berchényi-huszárok állottak szemben. 1794 május 14-én volt az összeütközés, mely a franciák megfutamításával végződött. A huszárok üldözőbe vették őket és akkor a legrosszabb terrainviszonyok közt egy francia zászlóaljra bukkantak, melyet azonban oly bravurral támadtak meg, hogy a franciák nagy veszteséggel és 48 fogoly visszahagyásával menekülni siettek. Erről a győzelem-

ről, melyet a huszárok 23 vitézüik halálával fizettek, különös magasztalással emlékszik meg Kaunitz táborszer-nagy hivatalos jelentése.

Az ezredet a fiatal Césac, ki mint önkéntes lépett a forradalom után a Berchény-huszárok közé, mémoires-jaiban Guerrière-nek nevezi, ez azonban nem más, mint a már említett és alább még említendő Georger, ki 1787—1791-ben az Esterházy-huszárok alezredese, 1791 júl. 25-én pedig a Berchényi-ezred ezredese. Igazi neve pedig nem Georger, hanem Görger (Fülöp). Az 1798. évi osztrák katonai schematizmus már mint tábornokot így nevezi. (Hadtörténelmi Közlemények IV.) A neveknek oly gyakran helytelen írása miatt lehetett volna eleinte talán valamelyik Görgeyre is gondolni, ámde e nevet nem találtuk az ezredben. Az a Görgey János pedig, aki 1793 szept. 22-én Maubeuge-nél esett el, a császári seregben szolgált.

A köztársasági hadseregből kivált Berchényi-huszárokról némely adatok jutnak tudomásunkra Césac Ferenc († 1836) feljegyzéseiből is. (Souvenirs de Fr. de Césac, Hussard de Bercheny. 1909.) Césac is, mint általában a francia emigránsok, Coblenzbe követte XVI. Lajos fivéreit, a kir. hercegeket. Ott volt a királypártiak és a kir. hercegek, valamint a Condé által szervezett két seregnek központja. Césac 19 éves korában, mint önkéntes lép a francia hercegek hadseregébe, a „compagnies rouges“ csendőrei közé 1792-ben, de midőn a hercegek csapataikat ez év november 23-án feloszlatták, mely csapás őt Tongres-ben érte, már 1793-ban Hollandia szolgálatába lép, résztvesz a francia sereg által ostromolt Maestricht védelmében, melyet az osztrák hadsereg Coburg herceg vezetése alatt felment az ostrom alól. Az őrség fele, mint Césac írja, a bruxellesi kapun vonult ki, hogy a köztársasági hadsereg hátvédjét üldözze, melyet a magyar huszárok csakhamar utólértek.

Césac leírja II. Ferenc császár koronáztatása alkalmából Mainzban, 1792-ben a hercegérseknél a Favoritekertjeiben való fogadtatást, midőn különösen feltűntek szépségük és tartásuk által a Royal Allemand nehézlovasság, a Saxe- és a Bercheny-huszárok.

A Maestrichten átvonuló csapatok közt Césac megismerte „a Bercheny-huszárok szép ezredét, mind nagyfinomságú limogesi lovakon, mely ezred a hercegek seregének feloszlatása után Ausztria szolgálatába lépett“.

A huszárok közt volt Césac barátja, St.-Martin is, kinek felszólítására belépett mint önkéntes és az ezredes, Guerrière (ez Georger, kit előbb említettünk) Césacot St.-Martin századába tette, éppen Tongres-ben. Georger Thionville előtt 1792 május 8-án 22 tiszttel és 90 altiszttel és huszárral átment az osztrák hadseregbe, melyben 1799-ben is mint tábornok szolgál. Az ezredet állítólag Wellington herceg 40.000 livre-ért Anglia számára óhajtotta volna megszerezni, mibe azonban Berchényi nem egyezett bele, hanem Ferenc királynak engedte át ezredét. A Berchényi-huszárok a Coburg herceg fővezérlete alatt álló, báró Beaulieu tábornok hadtestéhez tartoztak és Dumouriez csapatai ellen harcoltak egész 1793 márc. havában. Césac a háborúban kitiintette magát, különösen Fleurus-nél (1794 jún. 26), hol 3 sebet, köztük balfülétől szájaig terjedő kardvágást kapott C-betű formájában. „Nevem kezdőbetűjét bírom — mondá a későbbi időkben — arcomon.“ Ez alkalommal a Bercheny-névnek köszönhette életét, mert a magyar huszárok által üldözött francia dragonyosok közé került Césacot, ki vérrel volt borítva, a huszárok nem ismerték meg s csak a Bercheny-névre hivatkozás mentette meg attól, hogy a magyar huszárok kardvágásai fejezzék be azt, mit a francia dragonyosok kezdtek.

Az 1796. év tavaszán Césac megválízik a Berchény-ezredtől, mert Coburg herceget és Károly főherceget a Jourdan által vezetett francia seregek sikerei visszavonulásra kényszerítik, holott ő a Condé herceg erősödő kis seregében szeretne résztvenni a nemsokára megkezdendő hadi műveletekben. Césacot be is fogadták ismét mint önkéntest a Damas-huszárok nemes századába és ott maradt mindaddig, mígnem Condé serege is szétbocsáttatott a lunéville-i békekötés után (1801 február 1) és ő 1802 áprilisában visszajutott szülői otthonába.

Kétségtelenül vajmi szomorú az a tény, mint ezt Choppin a Berchényi-ezredre nézve felméli, hogy a forradalom alatt bekövetkezett kettéválás után a Berchényi-ezred egyik része a köztársaság mellé álló másik része ellen harcol, holott egykor ugyanazért a célért küzdöttek. Ennek sajnálatos magyarázata ugyanabban az okban fekszik, mint a rettenetes polgárháborúé, melytől csak végtelen áldozatok árán volt képes Franciaország megmenekülni.

És igaza van báró Maricourt-nak, ki Césac emlékeit közzétette, azt állítván, hogy „midőn Césac Franciaországot elhagyta, senki sem látott többé világosan az eseményekben“. Rivarol kifejezése szerint „magának a szerencsétlen XVI. Lajosnak koronája szeméire csúszott“. „A becsületérzés lényegileg ingatag lett. Míg az alkotmányt védők számára ez a becsület a király mellett volt, míg a városházán a republikánusok számára“, addig az emigráció azt a royalisták számára „kizárlagos sajátja gyanánt igényelte“. „Könnyű most, midőn a multat a visszatekintésben tisztán látjuk, korholni a követett eljárást, melyre, mint Taine kimutatja, a halálra üldözött nemesség majdnem kényszerítve volt“.

Ez magyarázza meg a fegyverszünetek alatt a barátkozást és a testvéresülést a Rajna partjain Condé és a köztársaság harcosai közt, valamint Berchényi kettévált ezredének magyar és francia huszárai küzt. „Egyik oldalon a Condé-pártiak csak egy kormányrendszert vélnek támadni és ezt vitézséggel teszik, a másik oldalon a köztársasági katonák nem felelősek a guillotinért és a „Terreur“ uralmának nincs része az ő bátorságukban és akkor, midőn Párizsban fiatal nők fejei hullanak a vérpadra, Fleurus győztesei nagylelkűeknek mutatják magukat“.

„Az emigráció fölött már számtalanszor tett észrevételekbe való bocsátkozás nélkül szabad ismételni azt — mondja Maricourt —, hogy ugyanakkor, midőn Párizs az a színhely volt, melyen a legutálatosabb szenvedélyek jutottak szabad uralomra, az erény, a virtus a szó latin értelmében a hadseregek ölébe menekült, melyek bátorsággal harcoltak, egyik részük a királyért, a másik Franciaországért.“

A Berchény-husárokról később még annyit tudunk, hogy az 1798 ápr. 25-én kelt rendelet szerint a bajorországi Engfurt melletti táborban alakítottott a 13. sz. könnyű dragonyosezred és pedig a Coburg- és Latour-dragonyosokból és a Berchény és Saxe francia emigrált husárokból. Ebből a 13-ik dragonyosezredből szerveztetett 1850-ben a 16-ik huszárezred.

VI.

Mielőtt a husárok ruházatáról szólnánk, meg kell emlékezni arról, hogy a tábornok-tisztek saját tetszésük szerint ruházkodtak. Később azonban a hadügyminiszter szükségesnek találta ruházatuk egyöntetű szabályozását.

A kir. rendelet eziránt 1744 febr. 1-én ki is adatott. Berchényinek azonban aggályai voltak és márc. 16-án ezeket írja d'Argensonnak. „A szökevény magyarok, kik határainkra érkeznek, mindnyájan az én ezredemben kívánnak szolgálni; csak én vagyok egyedül az ő nemzetükből, kit ismernek és a kegyek, melyekkel ön engem elhalmozott, tekintélyt szereztek nekem. A hazaszeretet oly érzés, mely az embereket magával ragadja. Magyar mintára öltöztetett francia tábornoktisztt oly újítás, mely elbájolja egyformán a francia huszárokat és csábítólag hat az ellenség huszárjaira. Nemzetük kitüntetését látják abban és ezt megbecsülik.“ XV. Lajos engedett is Berchényi óhajlásának azzal a megszorítással, hogy ha a tábornok-tiszt nem a huszároknál teljesít szolgálatot, a rendeletben megállapított szabályszerű ruhát kell viselnie.

Berchényi már ez alkalommal felemlíti a Szent Lajos-rend nagyszalagjával való kitüntetésre vonatkozólag, hogy mily jól venné az ki magát a magyar huszáruhán: *Il est vrai, que s'il était décoré de la Broderie de l'Ordre de St. Louis, vous feriez parler de moi jusqu'aux confins de la Transylvanie. Mais c'est une grâce que j'espère et que je n'oseroi demander, quoique je vous avoue Mgr. que je renonce volontiers aux 2000 livres qui y sont attachées, en faveur de cette marque de distinction qui ne coûteroit rien au Roy et qui flatteroit infiniment toute la nation hongroise qui forme aujourd'hui un état en France.*

Berchényinek azonban, mint a könnyűlovasság főfelügyelőjének sok gondja volt a huszárság egyöntetű ruházatának megállapítása és megtartása miatt. A Freiburgi előtti táborban XV. Lajos 1744 okt. 26-án kelt rendeletével azt az utasítást adta ki, hogy az ellenséges huszárokkal való összetévesztés és az ebből származó veszély elkerülése végett huszárezredei ezentúl égszínkék mentét, dolmányt és nadrágot viseljenek és a lótakarók vörösek legyenek... „Enjoint sa Majesté au Comte de Berchini, lieutenant général de ses armées, Inspecteur général de la Cavalerie légère et Mestre de camp de l'un desdits régimens de hussards, de tenir la main à l'exécution de la présente ordonnance.“ A freiburgi táborban, mint említettük, a királlyal volt Berchényi is és az intézkedés az ő javaslatára adatott ki. A rendelet azonban kimondta, hogy „a ruházat ezen változtatása

akként történjék, amily arányban a most viselt ruházat elhasználásával az ezredek annak megújítását eszközlik.“

Egyik-másik ezredes azonban készakarva látszott késlekedni. Így Berchényi kifogást tesz az ellen, hogy gróf Lynden (d'Apremont) királykébbe kívánja öltöztetni huszárait. Lunéville-ből 1746 nov. 17-én így ír a hadügyminiszternek: Monseigneur tett azzá, ami vagyok és a királynak a huszárok öltözetét szabályozó rendelete . . . neki is tudtára adatott, mint valamennyi többi csapattestnek. Ez annyira igaz, hogy az ő ezredének is fele az utolsó háborúban égszínkébbe volt öltöztetve és a másik felének felruházását is ezen a télen kellett volna így befejezni . . . Felügyelői minőségemben ezt, az ön tekintélye nélkül nem lennék képes a megkívántató décence-szal teljesíteni, sem betölteni azt a feladatot, ami a szolgálat java, mert különben az ön huszárezredesei közül mindenik azt tenné, amit akarna . . . Kijelenti ezután Berchény, hogy gróf Lynden indokai alaptalanok, mert a Hollandia szolgálatában álló Franchipány-ezred színe a bajor öltözet színe, mely sötétebb, mint az égkékszín. Ezenkívül Flandriában még négy más ezrede volt Magyarország királynőjének: a Károlyi, Kálnoky, mely égszínkébbe, Esterházyé sötétkébbe és Nádasdyé zöldbe vannak öltöztetve. Az ellenséges huszárok legnagyobb része királykéké, több ezred zöld, vannak vörösek és sárgák is.

Mint Berchenynek később, 1747 január 30 és április 28-án kelt leveleiből kitetszik, ekkor még Bausobre ezredes sem alkalmazkodott a királyi rendelethez, de Lynden sem; kinek dolmánya és nadrágja vörös, de ígéretet tett, hogy a legelső új felruházásnál ezt megváltoztatja.

Addig azonban, míg általánossá vált az égszínkéké öltözet, majd később, midőn különösen Berchényi már megvált a hadseregtől, sok változás történt a huszárok ruházatában. Az első, a Cronberg-(Mortani)-ezredben, mely hussards royaux-nak nevezetett, a ruházatban a vörös és kék volt a főszín; kalpag, dolmány, esizna vörös, mente, nadrág kék. Verseilles ezredében a róka-mentén kívül kék dolmány és nadrág vörös salavárral, hasonlóképen Ráttkyében is; mindkettőnél a rókaszórrel körülvett kalpag vörös. Ráttkyé más adat szerint medvebőrös mente vörös béléssel, dolmány égszínkéké. Lyndené, a szabályzat végrehajtása után, egészen kék, kalpag

fehér. Berchényié nagyon természetesen égszínkék, hiszen ő követelte a huszárságban ezt a színt. A csákó és öv azonban vörös. Dobosa teljesen vörös, a kék nadrágon kívül. Az első Esterházy-ezrednek kék az alapszíne, de dolmánya és nadrágja zergeszín. Turpin alatt is kék, míg Chamborant alatt zöld mente és dolmánya, de vörös nadrág (1762), mígnem 1776-ban teljesen gesztenyeszínben. Bausobre ezrede az 1744 okt. 26-i általános rendeletnek megfelelőleg teljesen égszínkék, hasonlóképen Raugrave, Polleretzky, Ferrari. Azonban a Royal Nassau (1765) zöld mente, dolmánya, vörös nadrág. Conflans (1766) teljesen zöld, de van vörös nadrággal is ábrázolása. A második Esterházy-ezrednek 1764-ben a mentéje és dolmánya zöld, nadrágja fehér, majd később vörös. Utóbb az 1786 okt 1-i rendelet szerint az egész ruházat ezüstszerű, ámde ugyanazon rendeletre hivatkozással bemutatott más kép teljesen égszínkéket mutat. A tábornokezredesnél az 1786. évi rendelet szerint a mente vörös, a dolmánya és nadrág pedig királykék. A csákó fekete, vörössel. Ám Choppin művében ugyanezen rendeletre hivatkozással közölt szép képen a mente vörös, de a dolmánya és nadrág fekete. Lauzun ezredében az alapszín eredetileg szintén égszínkék, de utóbb a mente fehér.

A változások tehát, mint kitűnik, a ruházatban vajmi számosak voltak, minélfogva a kibocsátott rendeletek iparkodtak egyöntetűséget és e mellett könnyítéseket létesíteni és pedig az egész felszerelés tekintetében. Megemlítjük, hogy az 1752 máj. 15-i szabályzat Berchényi kívánsága szerint megtartja a ruházatban az égszínkéket, mint alapot és e mellett kardoskodik 1764-ben Chabo is, midőn az égszínkék megtartását kéri a hadügyértől egyéb okok közt azért is, mert a szökevény huszárok mind kék öltözetben érkeznek.

A rendeletek közül még felemlítjük az 1762 dec. 21-ről keltet, mely a huszárezrednek zöld ruházatot ír elő, az 1776 márc. 25, máj. 31, 1779 febr. 21, 1786 okt 1, végre az 1791 jan. 1-én kibocsátottat, mely megindítja a lovasság és nemsokára az összes fegyvernemek szervezetének átváltoztatását.

Minden változtatás mellett mégis megmarad a magyar huszárruha és sokszor előkerül a magyar kard, magyar nyereg, magyar bőr, magyar nadrág, a fejről kétoldalt lefüggő magyar hajfonat elnevezés; a tarkóról

lelógó rövidebb copfot kadogánnak nevezték (nattes, cadenettes, queue). Eleinte a trombitások francia öltözetet hordtak, a későbbi rendelet szerint ők is magyart.

A magyar huszárviselet megmarad a forradalmi korszak alatt, sőt a szabadsapatok és légiók „à la demi-hussarde“ öltözetet nyernek.

Egy-két szót mondjunk az ezredzászlókról. Ezeket az 1762 dec. 21-én kelt rendelet — mely a huszárezredek-nél a századok számát békében 6 és háborúban 12 százzal állapította meg, — szüntette meg, valamint a dobokat is, mert a huszárezredek nem szolgálnak „en lignes“ és így a zászlóhordók és a dobosok sokszor akadályt és zavart okoznak a szolgálatban. Az 1772. évi rendelet a zászlóhasználatot azonban visszaállította számuknak 4-ről 2-re leszállítása mellett, majd az 1784-i rendelet a négy század mindegyikében újra behozta a zászlót.

Ráttkynak négy zászlaja volt kék selyemből, rajta a nap és körülte három aranyliliom. Berchényinek négy zászlajából 1735-ben egy fehér és három kék, középen három liliom közt a nap a következő jelmonddal: *Nec pluribus impar*.

Choppin munkája különböző forrásokból közli a zászlókat színes másolatokban. Ráttky egyik zászlaja 1730-ban nap nélkül, de 1741-ben nappal van ábrázolva. Berchényié 1720-ban vörös és a napot mutatja és 1730-ban is vörös, míg 1741-ben kék és fehér. Az utóbbi háromról hiányzik a nap.

Az első Esterházy-ezred két zászlaja eleinte sötétsárga (*feuille-morte*) három liliommal, míg 1738-ban az egyik fehér, a másik kék és közepén van a nap a *Nec pluribus impar* jelmonddal, de a három liliom hiányzik. Choppin mind a három színű zászló színes rajzát közli, valamint 1750-ből Polleretzyét is, mely vörös, négy liliommal díszítve.

Berchényi a tongres-i táborból válaszol 1746 okt. 20-án a hadügyminiszternek két levelére, melyek közül az első szerint „vous m'ordonnez de tenir la main à la discipline de nos hussards et d'empêcher la maraude“. „Úgy látom, Szász Móric nem volt velük megelégedve, de ez azok hibája, kik őket vezették. Az én rendelkezésem alatt csak 20 napig voltak... és hiszem, senkinek sincs joga a fegyelmezetlenség vagy a szolgálat ellen panaszkodni, mert ezen idő alatt osztrák huszárokról a

mi hadseregünk környékén még csak hallani sem lehetett, mintha nem is léteznének.“ „Ami a kellemetlenségeket illeti, melyek engem érthettek, bizonyos, hogy voltak. Valóban nem lenne a helyén és nem jutna eszembe panaszkodni, midőn ő fensége a clermont-i herceg (Bourbon) vette át a parancsnokságot Sandhvenben. Természetes, hogy egy vérbeli hercegnek engedelmeskedni kell. De midőn a herceg megbetegedett, d'Estrées gróf, ki úgyszólván csak egy nappal rangidősb nálam, átvette parancsnokságomat, melyet több napon át bírtam. Midőn a sereg Liège alá jött, huszárjaim élére helyezte magát. Ez a változtatás annál inkább bántott, mert azzal híztelegtem magamnak, hogy a huszárok és a többi könnyű csapatok vezetése mintegy reám szállott.“ „J'ai demandé en rentrant en ligne, ce qui m'a été accordé. Ez okból kértem öntől a Sarre-ban vagy Lotharingiában alkalmaztatásomat és ezredemnek is oda helyezését, hogy az kellő karba állíttathassék vissza.“ Az intézkedés azonban még Berchényi levele előtt megtörtént, mert már okt. 11-én tudatta vele d'Argenson, hogy Sarre-ba fog a télre kirendeltetni, de ezrede Flandriában marad, mert a jövő évben ott fog Berchényi a hadjáratban szolgálni, ki ezt okt. 24-én kelt levelében köszöni meg.

A huszárok fegyelmezetlenségére vonatkozó ügy azonban nem aludt el. Bizonyítja Berchényi levele, kinek magának vannak kifogásai, midőn 1746 dec. 10-ről kelt levelében határozottan tiltakozik ez ellen a hadügyér előtt. „Hamis az az állítás, — mondja, — mintha a huszárezredekben elharapódzott volna az a visszaélés, hogy az ellenséggel beszédbe bocsátkoznak és ezt annyira viszik, hogy az utolsó háború alatt ölelkeztek és együtt ittak és a barátságot megújították az ütközetnek szánt percekben, sőt megegyeztek az equipages-ok kifosztására és „partis bleus“ (t. i. a szabályszerű katonai szolgálathól kiváló és utasítás nélkül működő kis különítmények) rendezésére, mely rendetlenségekből szökések és levélváltások erednek, miáltal az ellenség mindarról értesül, mi a táborban történik. Ami a levelek küldését illeti, ez nem igaz, és ha a tisztek közül valaki levelet ír, ezt nekem előbb lepecsételés nélkül mutatják be és én kézbesítetem azt egy trombitás által azon tábornok engedélyével, kinek renelkezése alatt voltam. Ha az ellenséget értesítették volna arról, ami hadseregünk-

ben történik, ezt már rég észrevettem volna.“ A vádakát Berchényi visszautasítja, megemlítvén egyebek közt azt a lehetőséget, hogy „a harc hevében egymást szitkokkal illetik, mint ez a csapatoknál mindenütt történik, de nem bocsátkoznak beszédbe, annál kevésbbé isznak együtt vagy ölelkeznek, mi nem szokás a magyaroknál. Az pedig, hogy a huszároknál szökések fordulnak elő, ez mindenkor megvolt, csakúgy egyébiránt, mint a többi csapatoknál is. Meg vagyok lepve a hamis jelentések által. Ez csak irigységből származhatik. Ha tudnák a parancsnokok és a többi tisztek, kik nem tekintenek mást, mint a buzgalmat és a becsületet, hogy mily hamis gyanúsításokat akarnak róluk a hadügyminiszterrel elhitetni, »ez bizonyára a tört döfné szívükbe«“.

1747 ápr. 26-i levelében újra panaszkodik az ellenségtől átjövő huszárok érdekében, kiktől a rendeletek ellenére elveszik fegyvereiket, lovaikat, felszerelésüket. „Ez ellen csak egyöntetű rendelettel lehet védekezni... A lehetetlent megteesszük, hogy őket Franciaországba vonzzuk; így (az ellenség) erejét gyöngítjük, a mienkét gyarapítjuk. A huszár az ő lovának, fegyverzetének, felszerelésének rabja; ha azoktól megfosztják, kedvét veszti, megállítja azok szökését, kik át akarnának jőni és gyalogezredeinkbe küldve őket, a háborúban terhünkre vannak anélkül, hogy bármi hasznót is tudnánk tőlük szerezni; ellenben ha lovon, felfegyverkezve és felszerelve küldjük őket, akkor kész huszár, ki már holnap harcol.“ Sürgeti tehát egyforma és szigorú rendeletek kibocsátását és szigorú alkalmazását, valamint ennek az ellenségnek is hírül adását. Berchényi ezen levelében hivatkozik Coigny marsall egyik rendeletére, mely tiltja a szökevény huszároktól lovuk, felszerelésük, fegyverük elvételét. Akik Magyarországból átjönnek, azok mind hozzá fordulnak és ha befogadandóknak találja, sürgeti elhelyezésüket és bántja a hosszú halogatás. Mint május 17-én kelt levele mutatja, már 1746 évi augusztus óta sürgeti a nála tartózkodó nemesek alkalmazását, kik tovább nem várhatnak, ha pedig visszamennek „il n'en viendra plus. Depuis près d'un an ils sont à ma charge“.

A kamali táborból 1747 aug. 27-én a hadügyérhez és mielőtt a hadseregtől Lunéville-be visszatérne, okt. 17-én Desprès-hez írt leveleiben a teljes létszám elérése esetén is csak 240 emberből álló horvát compagnie-nak az ő ezredéhez csatolását és 500 főre kiegészítését indít-

ványozza és javaslatot tesz ezen magyar gyalogságnak nevezendő csapat szervezése iránt. Öltözete teljesen ugyanaz lenne, mint Magyarországon. Egyszínűk, mint a Berchényi-huszároké. Kalpag (bonnet) és öv (écharpe) vörös.

Berchényinek terve kapcsolatban áll az ő ezredének 1747 március 16-án kelt levelében említett számfölötti 300 huszárával, kik részére tiszteket kér. Az ezred saját tisztjei ugyanis, mivel számuk különben sem elegendő, a szolgálatban túl vannak terhelve. Egy kompániára vagyis 50 huszárra pedig egy kapitány, egy hadnagy, egy zászlós, egy őrmester (maréchal des logis) és három káplár (brigadier) és így hat kompániára 18 tisztt, 6 őrmester és 18 káplár szükséges. A költségek kímélése végett azonban megelégszik 4 reformált kapitánnyal és 9 reformált hadnaggal, kiknek a horvát gyalogságba osztásával az ő huszárezredében az escadronok száma négyre szálna le, úgy mint a többi ezredekben.

Berchényi részletes tervet mutat be a szervezésre és felszerelésre. „Sok magyar szökevény érkezik — írja Berchényi — a háború alatt gyalog, senki sem akarván őket megfogadni, visszaküldik útlevéllel. Ezek a szökevények ösze csoportosulnak és lopnak, mely visszaélés megakadályozására el lehetne őket ezen magyar gyalogsági csapatban helyezni.“ Desprès-nek 1747. október 17-én küldött második levelében írja, hogy „tudatta vele azt a beszélgetést, melyet ez ügyben a Szász marsallal folytatott és hogy ő mennyire helyeselte ezen csapat szaporítását. Idecsatolva küldöm önnek a tervet, melyet készítettem; át fogja ön vizsgálni és csak annyiban szól róla d'Argensonnak, amennyiben a szolgálat javát találja fel benne: mert részemről őszintén bevalom, nem igen törődném vele; számomra csak terhem szaporodása lenne, ha pedig tervem jóváhagyatik, talán azt hinnék, hogy irántam ezzel nagy kegyet gyakoroltak. Ám ha ez a terv — par hasard — megvalósul, biztosíthatom Önt, hogy a királynak oly jó magyar gyalogsági csapatot szolgáltatnék, milyent még Magyarországon sem láttak“. Berchényinek október 17-én kelt levelében foglalt terve szerint a magyar gyalogság egy bataillont képezne 10 kompániából, mindegyik 50 emberrel. A kompánia egy első és egy második kapitányból, egy első és második hadnagyból, két őrmesterből,

egy fourrier-ből (t. i. élelmiszert és lakást szerző), három káplárból, három anspezzade-ből (t. i. lándzsás), 40 karabélyosból és egy dobosból szerveztetnék. A csapatnak nem lenne szüksége alezredesre, mivel egy testet képezne a Berchényi-ezreddel, azonban a szolgálat, a fegyver és a kiképzés előmozdítására szükséges lenne, hogy még egy őrnagy és két segédőrnagy is alkalmaztassék. — Berchényi november 22-én újból kéri Desprès választását az ő ezredének újjászervezése miatt is, majd december 2-án kapitánya, Martinet és Erdélyi László nyugdíjának kifizetése iránt is ismét küld levelet, de ebben mit sem szól a gyalogsági csapatról. Úgy látszik, hogy a terv elejtetett.

A huszárezredekkel gyalogosoknak is állandó összekapcsolása iránt — mi különben háborúban tényleg eddig is megvolt és Berchényi a huszárok mellett gyalog segédesapatok felett is rendelkezett — a király 1760 januári rendeletével történt intézkedés olyképp, hogy minden huszárezred mellett alezredes vezérlete alatt gyalog vadászesapat legyen, mely a huszárezred ezredesének parancsa alá tartozik. Ez a csapat öt kompániából állott, és pedig egy gránátos 60 emberrel, négy karabélyos 100—100 emberrel. Ez a rendelet azonban 1776 március hóban hatályon kívül helyeztetett.

Berchényinek sok kellemetlensége van az ezredek adósságai miatt. A Bruxelles közelében levő Grimbergh(en) apátságából, hová Dendermondból április végén vagy május elején ment át, Berchényi 1747 május 4-én ír levelet d'Argensonnak, hivatkozván a hadügyi hivatalban levő első commishoz április 29-én írt levelére, melyben részletezte a huszárezredek pénztárainak állapotát, adósságait, kiadásait, bevételeit. Kétségtelen, hogy, ha a baj nem orvosoltatik, félni lehet attól, hogy a szállítók, nem lévén semmiképpen biztosítva a fizetésről, meg fogják szakítani az összeköttetést, mi a szolgálat nagy hátrányát okozná. A helyreállítások költsége a kompániákban mindig meghaladja a bevételt, azok kiegészítésére tehát okvetlenül szükséges hitelt engedélyezni, mert az a vége az adósságok csinálásának és vissza nem fizetésének, hogy az egész veszendőbe megy.

Augusztus 27-én — a horvát kompániára vonatkozó levélen kívül másikat is intéz d'Argensonhoz. A tisztek ugyanis minden hitel és más forrás nélkül idegen országban, hol „n'ont d'autre fortune que celle que leur

procure le hasard de la guerre“, nem képesek jó karban tartani csapataikat, csakis a király jóságából engedélyezett eszközökkel. Erre pedig más mód nincs, mint hogy a teljes létszám vétessék alapul a kiadásoknál. Erre utal bizonyára Berchényi, midőn írja: „il n'y a que les petits avantages journaliers du complet qui puissent leur faciliter l'achat de toutes les choses qui sont nécessaires aux réparations de ces troupes“. Ugyanez áll a megölt vagy elveszett lovakra is. A király szolgálatának javáról van szó, hogy „elkerültessek a huszársapatok teljes megsemmisülése, melynek bekövetkezte közel van, mind óriási adósságaik, mind a tényleg eszközökre helyreállítások következtében. Szükséges, hogy egész éven át teljesen kiegészítetten legyenek az ezredek és minden megölt vagy elveszett loért 200 l.-t kapjanak. Arra, hogy legkiáltóbb adósságaikat fizethessék, Berchényi kéri, hogy mint más ezredek, a huszárok is 20.000 l. gratificatiót kapjanak.

De mi volt az ezredekben a fizetés? Az ezredbe beállításánál kapott a huszár 30 livret. Az ezredes illetménye volt napi 9 livre, 6 sous, 8 deniers. A kapitányé 6 l., a maréchal des logis, az őrmester kapott 26 soust és 8 denierst, a káplár 9 soust. A huszár télen 7, nyáron 6 soust és ebből a vasalás és a fegyverek kijavítására visszatartottak nyáron 6, télen 5 soust, maradt tehát egy sol! Lássuk azonban a létszámot és a fizetéseket a későbbi rendeletek szerint. Fentebb már említettük Berchényi panaszát, hogy ezredében a tisztek száma elégtelen. Itt pótlólag közöljük, hogy az 1762 december 21-i rendelet szerint a huszárezred törzskara: ezredes (mestre de camp). Békebeli fizetés (eltekintve kapitányi illetményétől) 6 l., 18 s., 10 d.; alezredes (eltekintve kapitányi illetményétől) 4 l., 8 s., 10 d.; őrnagy 8 l., 6 s., 8 d.; segédőrnagy kapitányi commissióval) 5 l.; segédőrnagy (kapitányi commissió nélkül) 4 l., 3 s., 4 d.; alsegédőrnagy 2 l., 15 s., 6 d.; kvártélymester (quartier-maître) 1 l., 13 s., 4 d.; pénztáros (trésorier) 5 l., 11 s., 1 d.; lelkész (háborúban) 2 l.; sebész (háborúban) 2 l.

A kompániákban: kapitány 6 l., 13 s., 4 d.; hadnagy 2 l., 10 s.; alhadnagy 1 l., 13 s., 4 d.; őrmester (maréchal des logis) 13 s.; fourrier 12 s.; őrmester (brigadier) 8 s.; huszár, trombitás 7 s.

Az 1784 július 25-i rendelet szerint:

A törzskar: Ezeredes,
 másod-ezeredes (en second),
 alezredes,
 őrnagy,
 kvártélymester-pénztáros,
 4 zászlóvivő,
 2 adjutáns,
 1 lelkész,
 1 maître-maréchal,
 nyerges,
 fegyverkovács.

Egy escadron békebeli létszáma:

parancsnok-kapitány,
 másodkapitány (en second),
 első hadnagy,
 másodhadnagy,
 két alhadnagy,
 főszállásmester,
 fourrier,
 4 szállásmester,
 8 őrmester,
 8 káplár,
 80 huszár,
 2 trombitás,
 tehát 104 lovas, 6 tiszttel.

Nem hallgathatjuk azonban el, hogy a létszám az ezredeknek escadronokra, ezeknek compagniek-re és ezeknek ismét escouade-okra felosztásában sokszoros változáson ment át éppen úgy, mint a tiszteknek és az ezred élelmezési, elszállásolási, felszerelési, fizetési s általában gazdasági ügyeivel megbízottaknak alkalmazása is.

A fizetésre nézve még megemlítjük, hogy Hunyadi Mátyás idejében a nehéz lovasság illetménye egy negyedévre 15 arany, a huszárságé pedig 10 forint volt minden ló után, mint ezt fentemlített levelében Veronai Gábor egri püspök írja.

A csekély fizetés mellett tehát vajmi szívesen vették Berchényi huszárjai, ha valami kedvezményhez — „douceur“ — juthattak a parányi zsoldon felül. Kis

mellékhasznuk volt az istállóí trágya. Azonban midőn Mecheln-(Malines-)ben voltak, az ottani őrnagy ezt megtagadta. Berchényi 1746 november 21-én kéri tehát a miniszter rendeletét, hogy mint a különböző garnisonokban a tett kifogások ellenére, eddig mindig gyakorlatban volt, a trágya a huszároknak engedtesse át: „à Malines surtout, où nos hussards n'ont aucune douceur“.

És akkor, midőn a háború anélkül is fokozott terheket hárított a huszárság felügyelőjére és az ezredtulajdonosra, Berchényinek elég gondot okozott az ezredben a szükséges lóállomány biztosítása különösen akkor, midőn betegség is pusztította a lovakat. Egyik alkalommal a takonykór okozott nagy veszteséget és Berchényi 1747 január 30-án kéri Szász Móric marsall-fővezért, hogy szétválaszthassa a kompániákat. Ugyanez alkalommal a fővezér emlékezetébe hozza hadifogoly tisztjeit, kik a szolgálatban annál inkább hiányoznak, mert hat századból álló ezredében nincs több, mint négy századra való tiszt. Ápril 27-én és 28-án kéri tehát, hogy ezrede ne hat, hanem négy századért tegyen szolgálatot. A betegség már 60 lovat elpusztított és még 17 gyanús. Már február 13-án és 14-én kelt leveleiben felhívja Berchényi a miniszter figyelmét annak szükségére, hogy a betegség miatt levágott lovak és elégetett felszerelésük pótlására a kapitányoknak gratificatio adassék, illetőleg a lovak beszerzési ára felemeltessék.

Április 27-én a miniszternek is tett jelentéséből kitűnik, hogy ez időben hat huszárezred és a Nassau-husároknál 50 mestre-ből (emberből) álló kompániája volt, melyek megvizsgálásáról betérjeszti a kimutatásokat. Az ezredek: Berchényi, Lynden, Turpin, Bausobré, Raugrave és Polleretzky.

Az utolsó levél, mely a gyűjteményben van, 1756 április 10-éről d'Argensonnak válasz március 30-án kelt levelére és Mr. de Totte-nak a magyar recruták ügyében d'Argensonhoz intézett válaszára hivatkozálag. Kétségtelen, írja Berchényi, hogy ha Totte kénytelen volt Oláhországba, Moldvába, Erdély és Magyarország határaitra küldeni megbízottakat újoncok keresése végett, áruk nagyon meghaladná a 130 livret, melyet én csak a magyarokra számítottam, kik Rodostóban vagy a környéken tartózkodnának és nem pedig oly messze keresettek. Ezen levélben Berchényi a Konstantiná-

polytól 25 mértföldre levő Rodostót, mint a magyar urak lakóhelyét ismerteti. „Még vannak, kik ott laknak és ők azok, kik minden időben oda vonzanak némely magyarokat. A Porta mind befogadja őket és a jelentkező elégedetleneknek Tahinne-t vagyis pensiot fizet állásuk szerint, mert a törökök politikájáa vonzani a nemzetet és az Ausztriai ház elleni háború esetén saját előnyükre használni fel őket. Igaz, hogy 20 év előtt, én Magyarország határain kerestettem ujoncokat. Drágák voltak, de akkor a kapitányoknak tehetős voltuk meg is engedte ezt a kiadást tenni. A téli szállások sokkal jobbak voltak. Remonte-ra 600 livre-t kaptak, ma pedig nincs meg ugyanaz az előnyük. Minden tárgynak felment az ára. Abban az időben lovaink 30—40 écu-be kerültek, ma 22—23 pistole-ba. Így a többiekben. Kapitányainknak nincs egyebük a megélésre, mint fizetésük. Ami companiájukból mint fölösleg marad, alig elég a karbantartásra. Ime ez a valóságban az ő állapotuk. Egyébiránt Monseigneur, ön tudja, hogy ezredeink még nem fizették meg az utolsó háború alatt tett adósságait. Egyebek közt Lynden azokból nem kerülhet ki az ön jósága nélkül. Ezek az okok megmagyarázzák oly drága ujoncok fogadásának lehetetlenségét, ha csak a király nem akarja kegyelmét mutatni buzgalmunk és jóakaratumknak segélyezésében. Tott úr jelenti önnek, Monseigneur, hogy Moldvába és Oláhországba küldött magyarokat kerestetni. Miután a lépés már megtörtént, azt hiszem, hogy bizonytalan levén a költségek emelése, helyén lenne, hogy ne sokat fogadjon és így megtudjuk, mennyibe fognak azok Franciaországban átadva kerülni. Ezredeink bekebelezése akkor történik meg, mikor önnek tetszik és akkor a magyar recruták költsége sokkal kevésbbé lesz terhes, mert minden kompánia részes lesz abban, holott a mai helyzetben csak a három magyar ezred viselné az egész terhet.

Feltűnhetik, hogy midőn már régebben készülöben volt az osztrák-francia szövetség és az ezt 1756 május hóban szentesítő versailles-i béke, a toborzás ily módon folyt még ez időben, sőt Berchényi alig 8 hónappal előbb 1755 augusztus 23-án Memoire-t nyujt be d'Argenson miniszternek és a külügyi hivatal első Commis-jének, Tercier-nek, melyben Magyarország helyzetét vajmi sötét színekkel adja elő Szilágyi őrnagynak és Porubszky kapitánynak a Polleretzky-ezredből és saját ezredéből

Maronyi kapitánynak, mindhárman erdélyi nemeseknek, előadása szerint.

La nation hongroise — írja Berehényi — toujours mécontent ne soupire qu'après une occasion favorable et d'un chef pour secouer le joug. Je m'estimerais toujours heureux de trouver celle de me sacrifier et les miens au service de Sa Majesté. A magyar nemesség elégedetlen. A királynő azon célból, hogy fegyvert fogjanak az ő érdekében az utolsó háborúban, megígérte, hogy az országnak visszaadja régi kiváltságait és a kereskedelem szabadságát. Több mint 80.000 embert áldoztak fel tényleg a magyarok Mária Terézia országainak megtartására az ő szolgálatában. De a béke óta, távol attól, hogy eleget tett volna csak egy ígéretének is, a nemzetet zaklatják, az adók elviselhetetlenek és az illetékek szerfölött túlságosak. A királynő a protestáns egyházaktól sok kiváltságot elvett. Egy protestáns magyar nemest sem engednek az állami hivatalokba és állásokba. A népet bántják vallása miatt és naponkint kegyetlenségeknek vannak kitéve, hogy vallásukat megváltoztassák. Ugyszólván nincs semmi kereskedelem Magyarországon. Emlékezetet meghaladó időtől kezdve az országnak szarvasmarhából volt kivitele a velencei köztársaságba. A királynő, hogy ezt tönkre tegye, 30 százalékos adót vetett rá, mi teljesen megszüntette a kivitelt. Emiatt a respublica a törökökkel kötött két évre szerződést, mely által a magyarok kárára, összes állatszükségletét Bulgáriából, Boszniából, Oláhországból, Moldvából s a. t. fedezi. Másik kereskedelem Északon volt bor- és dohányban. Erre is 30 százalékos adót vetettek. Minden kereskedés tönkretételén, ez az egész országban nagy szükségét idézett elő és az elméikben forrongást okoz. A Szlavoniában legutóbb keletkezett forradalmat az okozta, hogy megszegték a régi megállapodásokat, melyeket a török határon levő lakosokkal kötöttek, kik határőrvidéki militiát képeznek és háború esetén az országot saját költségükön tartoznak szolgálni azon kikötés ellenében, hogy minden adószolgáltatástól mentesek legyenek. A királyné a szerződések ellenére megadóztatván őket és a népek felszólalásai sikertelenek maradván, fellázadtak mintegy 40—50.000 ezeren. Neuberg tábornokot küldték ellenük. Nem lévén senki mi közülünk az ő élükön, megadták magukat és 80 főnököt kiszolgáltattak soraikból

az osztrák tábornoknak. Mi történt velük, erről nincs értesítés. Erdélyből több mint 4000 család akart kiköltözni Törökországba, de visszatartották őket. A török uralom annál inkább szelídnek látszott nekik, mert ott nem fizetnek fejadóul (capitation) többet, mint egy aranyat, míg a királynő uralma alatt azt a végtelenségig szaporítják és változtatják a nép hátrányára. A magyarok elég hangosan mondják, „hogy a királynő már nem az a gyöngéd anya, aki volt addig, míg szüksége volt a nemzetre, hanem mostohává vált és már nem ismerik többé őt“.

Ebben a jelentésben is, éppen úgy, mint a Nagy Sándoréban, melyről fentebb szoltunk, vannak bizonyos részletek, melyek a valóságnak megfelelnek, ámde nem lehetett azokból oly messzemenő következtetéseket levonni, mint azt Berchényi hihette. XV. Lajos bécsi nagykövete le is szállította azokat a megfelelő mértékre.

VII.

Természetes, hogy Berchényi az ő tisztjeinek ügyeivel nagyon sokat foglalkozik leveleiben, melyekből, valamint a létszámkimutatásokból a magyar tisztek szép sorozatát lehet megállapítani, kik a rendes huszárezredek létesítése óta — körülbelül 90 év alatt — a számban változó huszárezredekben szolgáltak. Nehézséget okoz, sokszor, a nevek francia írása, midőn nem könnyű azok kibetűzése, kivéve az oly neveket, melyeken a francia kiejtés sem igen változtathat vagy pedig azonnal reá is mutat a magyar eredetre, mint ez például a Dessewffyeknél mondható, kik maguk Magyarországon is többféleképen írták nevüket, többek közt Dersoffynek is. Így kerül azután a francia létszámkimutatásokba: D'Ersoffy, d'Eseffy, d'Esoffy. Magának Berchényinek nevét is különbözőleg írják; Szaniszló neje, Katalin királyné és leányuk Mária királyné rendszerint Berecziny-nek írják.

Azt fentebb már láttuk, hogy kik voltak azok a magyarok, kiket Berchényi az ő ezrede felállítására magával Konstantinápolyba vitt. Itt felsoroljuk leveleiből, melyeket már mint a huszárság szervezője és felügyelője írt, azokat a tiszteket, kik iránt javaslatokat terjeszt elő különösen a hadügyminiszternek, gróf d'Ar gensonnak, ki 1743—1757-ig állott a minisztérium élén.

A tisztek sorozatából azonban külön kivesszük Tóth Andrást és első helyen említjük őt meg, mert leveleiben vele foglalkozik legtöbbször és tisztjei között őt különösen fagyrabecsülte.

Mint Palóczy Edgár, Tóth fiának, Ferencnek, a Dardanellák megerősítőjének életírója 1916. évben megjelent művében mondja, Tóth András „valószínűleg” annak a Tóth Miklósnak és Anna feleségének fia, kiknek az 1793-ban kiállított keresztlevél-kivonat szerint 1698 március 26-án Nyitrán fiuk született és András névre kereszteltetett.

A kis András Forgách tábornok, majd Rákóczi nemesség apródjai közé tartozott és maga Rákóczi megemlíti őt emlékrajaiban a magyar háborúról (Ráth és Thaly 1866). Valószínűleg Forgách kíséretében érkezett Rodostóba és már 1717-ben Villeneuve francia nagykövet őt küldi a török nagyvezér levelével Párizsba.

Reinach-Foussemagne grófnő a Les Hussards Hongrois sous l'ancien Régime című tanulmányában a Berchény-ezrednek 1754. évi létszámkimutatásáról a francia hadügyi levéltárban levő iratok után Tóth születése helyéül szintén Nyitrát nevezi meg, de az évet a keresztlevélkivonattal ellentétben 1697-re teszi. Szerinte Berchényi őt 1720-ban Magyarországból hozta Franciaországba és ezrede szervezésekor hadnaggyá (en second) nevezte ki. Már 1725-ben őrnagysegéd, 1729 október 22-én reformált kapitány, 1733 november 5-én tényleges kapitány, 1737-ben a Sz. Lajos-rend lovagja, 1743 december 10-én őrnagy ezredesi ranggal, 1746 január 28-án ezredes, 1747 március 20-án brigadéros. Konstantinápolyba és Krimbe 35 kiküldetése volt és 1754-ben mint XV. Lajos ügynöke szerepelt a tatároknál.

Tóth, kiről azt mondja a hivatalos jelentés, hogy on ne peut faire trop d'éloges de cet officier qui réunit aux qualités d'un homme de guerre celles du cœur et de l'esprit (a jellemzés kétségtelenül Berchényitől úgy is mint ezredtulajdonos és parancsnoktól és mint a huszárok felügyelőjétől származik), a La-Ferté-sous-Jonarre-i kerületben (tehát nem messze Luzancy-tól, hol Berchényi birtoka és kastélya volt), Chamigny-ban (és nem Champignie-ban, mely másutt fekszik) lakott, mint az ezred tisztjei közül mások is a közeli vidéken voltak elhelyezve.

Tóth ebben a faluban talált élettársra, midőn elvette

Pesselier Máriát. Gyermekei közt kitűnt a fent említett Ferenc, ki 1733 augusztus 17-én született és leánya, ki Vergennes grófnak, a későbbi konstantinápolyi nagykövetnek lett felesége.

Atyjuk András 1757-ben Rodostóban halt meg, mint ezt a Thaly Kálmán által lemásolt anyakönyvi kivonat bizonyítja, és pedig szeptember 9-én (bizonyára leírási hiba Palóczy művében július 9-ike) gr. Csáky Mihály karjai közt, ki őt már december 9-én követte a halálba.

Tévesen állítja tehát Foussemagne grófnő, hogy Tóth András 1797-ben, 100 éves korában halt meg s így túlélte Ferenc fiát, ki Tarcsán 1793 szeptember 24-én költözött az örökkévalóságba.

Berchényi levelezésében Tóth András nevével először 1733 március 5-én találkozunk, midőn Szaniszló király leveléből, melyet válaszul Berchényinek küld, megtudjuk, hogy „Tottnak ez évben expeditiója volt Konstantinápolyba“. A király írja, hogy miután az igazságügyminiszter nem adott Tottnak semmi commissiót, ő maga mást nem kér, mint hogy adja át a konstantinápolyi francia nagykövethez intézett levelét, melyet egyidejűleg Berchényinek küld meg kézbesítés végett.

Rendkívül megleghangú levelet ír Berchényi 1747 január 30-án a hadügyminiszter d'Argensonnak Tóth érdekében. „Mr. de Totte alezredes, ki ezredemben 26 év óta szolgál kitüntetéssel. (Ez tehát annyit jelent, hogy úgyszólván az ezred felállítása óta.) Legutóbb Szász marsall szemei előtt a rocoux-i ütközetben bátorságának nagy bizonyítékait adta. Szász marsall az, ki most az udvarnál van, adhatja elő az ő érdemét. Nem tudom Önnek elhallgatni, hogy mennyire becsülöm ezt a tisztet, mert valóban megérdemli; nagyon le lennék kötelezve, ha oly jó lenne neki a brigaderosi fokot megszerezni. Bátor vagyok kijelenteni, hogy a király nem tudná kegyeit méltóbban kiárasztani, mint ő reá. Igazság az, melyet ő Felségétől annál inkább bátor remélni, mert nem tekintve az ő ritka tulajdonságait, ma a mi huszáraink csapataiban az ezredesek és alezredesek közt ő a legidősb, mert megbízatása 1737 decemberben kezdődik“. Ezt a levelet 1747 február 1-jén megírta Szász Mór marsallnak és Cremelle-nek (Maréchal Général des Logis de la Cavalerie) is és szintén február 1-jén a hadügyérnek írt újabb levelében is mondja, hogy Totte

„a la bataille de Rocoux a donné de grandes preuves de valeur“. Kinevezése a következő hóban meg is történt.

Február 25-én kelt levelében, mint ezt fõntebb már megemlítettük, a Magyarország határán javaslott „diversio“-ra, ha annak hely adatik, Tott alezredeszt óhajtotta volna magával vinni: j'aurais besoin de lui et de ses lumières, parce qu'il connaît particulièrement le pays et les langues, y ayant déjà fait plusieurs voyages. Tóthnak azonban anélkül is, vajmi számos megbízatásban volt része.

Tóth részére, ki szûkös anyagi viszonyok közt élt, Berchényi 1747 május 4-én kelt levele szerint „újból“ kéri segély engedélyezését: sa famille ayant besoin de ce secours pour subsister. Október 8-án ismét ír és Tóth, mint brigaderos alezredes számára kéri a pótlékot (relief).

Berchényi megemlékszik 1748 május 17-én kelt levelében Tóthnak számos kiküldetése közt ugyanez évi konstantinápolyi eljárásáról is, melyről Mikesnek 1748 január 6-án ír, hogy: Barátunk Tott „szereti a sétálást“, „õ jobb kezem, mikor küldi vissza hozzám“.

Szó volt Berchényinek is — mint levelébõl kitetszik — oda menetelérõl, ki azonban azt írja, hogy Tóth már nem sokára leendõ visszajövetelét bejelentette neki. A következõ, 1749 május 26-án d'Argensonhoz intézett levele szerint Tóthnak 3000 livre pensio engedélyeztetett.

Az utolsó irat, mely Berchényi meaux-i levélgyûjteményében foglaltatik, 1756 április 10-érõl szól és ez válasz d'Argenson miniszternek 1756 március 30-án kelt levelére, mellyel elküldte Berchényinek Tóth jelentését másolatban magyar rekruták toborzása ügyében, mely célból Törökországban eljárta és aki azóta, hogy vejét, gr. Vergennes-t Konstantinápolyba nevezték ki, állandóan Keleten tartózkodott, sõt 1757 július 9-én Rodostóban halt meg. Éppen ezért téves az a feltevés, hogy midõn a Berchényi-ezred tulajdonosa, a fiatal Berchényi tábornokká lépett elõ, a „huszárezred vezénylõ ezredesévé lón“, mert Berchényi Miklós (csakis róla lehet szó) csak 1755 nyarán vette át az ezredet, akkor pedig Tóth András már Keleten volt és két év után, 1757-ben ott érte õt a halál.

Fiai közt egyik nevével, de nem tudnók meghatá-

rozni, hogy ez az idősb András, vagy a fiatalabb Ferenc, először 1747 november 2-án találkozunk, midőn Berchényi d'Argensonnak javaslatot tesz az üres tiszti helyek betöltése iránt, és pedig nyugalomba menő Martinet kapitánya helyére fiát, Miklóst, ki a (gróf) Walmestorf kompániában cornette (zászlós) és a Sárközy-századból Strassbourgba vonuló Erdélyi hadnagy helyére ugyanazon kompániából lovag Tott zászlóst hadnaggyá kéri kineveztetni (ki ekkor két hó híján 14 éves volt). Ha ez a fiatalabb Ferenc, ennek élete történetét a francia hadseregben és mint a török hadsereg szervezőjéét és Konstantinápoly erődítőjéét bőven tartalmazza Palóczi műve. Itt csak azt említjük fel, hogy Franciaországban a monarchia végső éveiben a hatalmas erődítményekkel körülvett Douai várparancsnoka volt, honnan a forradalom kiütésekor menekülnie kellett és Svájcban való tartózkodása után 1792-ben Bécsben találjuk, hol Magyarországra visszatérhetése végett amnestia nyérése iránt beadott kérvényét tárgyalta a magyar kancellária. Tóth Ferencet általában bárónak nevezik és ő maga is bárónak címezi és írja magát.

Tóth megkapta a kegyelmet, azonban a báróság elismerése nélkül: in antiquum Libertatis Statum, non tamen Liberorum Baronum prout se supplicans apellat. A halál Tarcán már szeptember 24-én utólérte, mielőtt kegyelemlevelének kihirdetése iránt a helytartótanács-hoz az utasítás leérkezett volna, október 23-án.

Tóth neve Franciaországban az alkalmazásban, úgy mint például a Dessewffyeké, több változáson ment át, hiszen különféleképen írták Magyarországon is. Abból a célból, hogy kiejtése lehetőleg a magyarhoz hasonlítson, Berchényi rendszerint „Totte“-nak írta az ő főtisztje nevét és így vezették azt be a halottak rodostói anyakönyvébe is. Midőn úgy látszik, már hozzászórtak a t betű kiejtéséhez, mire különben a két tt is utalt, Berchényi sokszor elhagyta az „e“ betűt s csak Tottnak írta a nevet, mint ez Magyarországon is némelyik Tóth-családban előfordult. Ami a bárói címet illeti, ezt Berchenyi sohasem említi és alig lehet erre abból a körülményből következtetni, hogy fiát, midőn hadnaggyá kineveztetéséről van szó, „le chevaliernek“ mondja. Alig valószínű, hogy ha a francia király Tóth Andrást báróvá kinevezte volna — mit Palóczi az 1740-es évek háborúiban és a tatár khánhoz kiküldetésében szerzett érdemeinek

elismerésül történetnek állít, úgyhogy 1747 óta már bárói címezéssel fordul neve elő —, Berchényi, ki az ő előléptetése iránt oly buzgón tett lépéseket, ezt meg ne említette volna és ne kerülne egyszer sem elő bárói címe a katonai iratokban. Báróság adományozása 1600-tól kezdve a francia királyok alatt abbé Pidoux de la Maduère genealogus szíves közlése szerint alig is volt gyakorlatban. Annak, hogy XV. Lajos Tóthnak a báróságot adományozta volna, nincs is semmi nyoma, sem a Dessewffyeknél a grófi címnek vagy éppen a pair de France-i rangnak, kiknél szintén nem fogadta el a magyar kancellária a grófi rangot. Valószínű, hogy a régi nemesség alapján Franciaországban a bárói vagy grófi cím használata ellen kifogás nem tétetett, sőt mint Tóth András fiánál látható, a hivatalos okmányokba is belekerült a bárói cím. Úgy történhetett, mint ez a német birodalomban itt-ott szokásos volt, hogy régi nemeseket báróknak címeztek; Magyarországon azonban, ha ez valamely oknál fogva hatósági vizsgálat tárgyává tétetett, mint ez a múlt tizedekben Németországból átköltözött földbirtokossal történt, a bárói cím használata tőle megvonatott.

Áttérve most Tóth András után a többi tisztekre, ha betűrendben megyünk, első

1. Apponyi Gábor, kinek Beresényi 1747 március 16-án zászlósból hadnaggyá kineveztetését javasolja és 1747 július 23-án azon hadnagyok közé sorozza, kiknek pótlékot (relief) javasol.

2. Balogh számára szintén pótlékot kér.

3. Bányay, kapitány a Bausobre-ezredben, kit Berchényi 30 esztendő óta ismer a király szolgálatában, melyben megöregedett és bon gentilhomme d'Hongrie, ki részére 1080 l. nyugdíjt kér, mint azt elődei is kapták. Berchényi levele 1746 november 27-ről szól és az ügy csakhamar el is intéztetett, mert 1747 április 18-án már azt kéri, hogy Bányay, ki „un homme de condition“ Colmárban kaphassa meg nyugdíját.

4. De Béla ügyében 1749 november 9-én Belle-Isle marsallnak ír, nevét azonban a tisztek közt nem találtuk.

5. Benyoi Benyovszky Pál. Normandiában született 1697-ben. Kapitány alezredesi ranggal. Sz. Lajos-lovag. 200 livre penziója van. Az első huszáresapatot szervezte és 1704-ben a hochstädti első csatában esett el.

6. Berkes Pál alhadnagy. Kétszer is megsebesült 1758-ban.

7. Benyő számára 1747 december 1-én a reformált alezredesi commissiót kéri. Benyő és de la Rive ügyében 1754 augusztus 6-án és szeptember 6-án is ír levelet.

8. Bosnyák őrnagysegéd, ki az által, hogy Nébely hadnagy az ezredpénzekről nem tud elszámolni, szintén kellemetlenségbe jutott. Berchényi panaszkodik, hogy az ezrednek nincs pénze és nem tud egy hóra kenyeret venni. Kéri a minisztert, hogy ne engedjen és bízza reá az ügy tisztázását és aki bűnös, kapjon példás büntetést. (1747 április 26, december 11.) Erről a Bosnyákról mondja azonban Berchényi 1747 március 10-iki előterjesztésében, hogy már három éve segédőrnagy az ezredben és „excellent sujet“. Előfordul más Bosnyák is, kinek számára Berchényi 1752 december 28-án a Kertész-kompániában hadnagyságot kér a hadügyérnél és Le Tourneur-nél.

9. Dávid, Rákóczival ment Franciaországba. Kapitány lett Rátkynál. Berchényi őt is magával vitte Konstantinápolyba ezrede szervezésére. Ekkor írja róla: C'est un très brave et très valeureux officier et de la nation. Esterházy halála után ő az 1735 januárban felállított Esterházy-ezrednek — mint fent említettük — egyideig tulajdonosa és vezénylő ezredese.

10. Deák, 1760-ban a Berchényi-ezredben alezredes.

11. Dedinszky hadnagy részére a Fodor-kompániában Berchényi szintén a pótlékot kéri és ugyanazon kompániában az elesett Moritz helyére zászlóssá kineveztetését (1747 november 30).

12. Diósy számára ugyanekkor reformált hadnagyságot Dedinszky helyére.

13. Erdélyi Izsákot kapitányságra terjeszti elő (1747 március 16).

14. Erdélyi László hadnagyot a strassburgi garnisonba helyezteti át (1747 november 2).

15. Engedy vagy Enyedy hadnagy részére is a fent említett pótlékot kéri.

16. Falusy zászlóst a Diósy-kompániában hadnaggyá terjeszti elő (1747 március 16).

17. Farkas Ferenc reformált hadnagy a Fodor-kompániába helyeztessék át (ugyanekkor).

18. Farkas kadet az ezredes-kompániában ugyanott zászlóssá neveztessék ki (ugyanekkor).

19. Fehérváryt reformált hadnaggyá kéri kineveztetni ezredében a Martinet-kompániába és az ő számára is a pótlékot (ugyanakkor).

20. Berchényi 1750 ápr. 29-én Ferencet reformált hadnagyságra javasolja.

21. Fodor kapitány számára, ki már 1733 óta van ezredében és már az első ezred felállításától szolgál 1718 óta, a Sz. Lajos-rendet kéri (ugyanakkor).

22. Fogarassy számára kér ezredében à la suite hadnagyságot (ugyanakkor).

23. Frestyovszky hadnagy részére szabadságot kér 1749 már. 31-én, hogy Magyarországra mehessen.

24. Handelay ? János sz. Eperjesen 1715-ben. Szolgált Berchényinél, Ráttkynál, Turpinnél. Hadnagy 1759-ben. Sok sebet kapott 1736-ban, meggyógyulása után visszament a sereghez. Visszavonult 1768-ban.

25. Horváth reformált hadnagy részére is kéri az említett pótlékot (1747 júl. 23.) és nov. 2-án a Bilderbeck-kompániába Nándory zászlós helyébe áttételét.

26. Jeney reformált hadnagy részére is kéri a pótlékot (1747 júl. 23.).

27. Kádár Péter hadnagy 1745, 1759, 1761-ben megsebesült.

28. Kálay gentilhomme hongrois részére, ki — alkalmaztatásának bekövetkeztéig — havi 10 écut kap, a hadnagyságot sürgeti (1747 dec. 2.).

29. Kalazy, szintén magyar nemes részére hasonlóképen a hadnagyságot (1747 aug. 1.).

30. Berchényi 1750 júl. 25-én Kecskés iránt tesz javaslatot Noailles marsallnak.

31. Kis Ferenc Bausobre-ezredi zászlós részére, ki nek testét puskagolyó járta át, gratifikációt kér (1747 április 18.).

32. Kisfaludy, kapitány volt Ráttkynál, kit Berchényi ezrede szervezésére levele szerint magával vitt. Sajnos, közlebbi részleteket nem tudunk felőle, mint mit Berchényi ekkor mond róla: officier de mérite, très bon gentilhomme d'Hongrie, parlant bien français, sachant le service et le détail. C'est un homme sur et de probité.

33. Kovács Jánost hadnaggyá kéri kineveztetni (1747 márc. 16.).

34. Lakatost hasonlóképen.

35. Lang előkerül Turpin ezredében.

36. Maronyit, ki a mestre de camp kompániában

hadnagy, kapitányi commissióval, mint reformált kapitányt kívánja alkalmaztatni (1747 márc. 16). Berchényi Maronyi ügyében (de egyidejűleg Esterházy és Bosnyákéban is) 1752 dec. 28-án ír Le Tourneurnek.

37. Martzy Márton hadnagy megsebesült Flandriában Cinq-Etoiles-nál.

38. Moritz számára, ki előbb a magyar Nádasdyezredben zászlós volt, hadnagyságot 1747 máj. 6-án és pótléket júl. 23-án kér. Berchényi levele szerint egy Moritz a megelőző hadjáratban elesett. Melyik? Valószínűleg az, ki Berchényi sógorának, Hegenetnek kompániájában szolgált.

39. Nagy Sándorról, kit ápr. 11-én kelt javaslatára és sürgetésére 1747-ben Berchényi ezredébe reformált alvezredessé kineveztek, mit a grimbergi apátsági monostorból máj. 23-án kelt levelében Berchényi megköszön, fentebb szoltunk. Júl. 23-án már pótléket kért számára. Berchényi nagyon csalódott benne és már 1748 júl. 13-án cassálását kívánta.

40. Nándory kadetot cornette-é kinevezésre ajánlja (1747 márc. 16). Ugyanez évi nov. 6-i levele szerint d'Argenson hadügyér részéről kiküldetése volt, de ezt Berchényi nem magyarázza meg. A nov. 2-án kelt levél szerint „Sieur Nándory a quitté“ és helyébe a Bilderbeck-kompániába zászlóssá Horváthot terjeszti elő. Egy Nándory ügyében 1749 jan. 25-én ír a hadügyminiszternek. Reformált kapitányi commissiót kér 1749 május 26-án számára és egy évre 300 l. gratifikációt. Másutt Nándory Pál reformált kapitányt olvassuk, kit Tóth András magával vitt Konstantinápolyba utolsó útjára és ily szerepre alkalmas is lenne, de midőn utoljára járt Magyarországon, rossz házasságot kötött és felesége ott is maradt; félni lehet tehát, hogy ha oda kap kiküldetést, kibékülni találna vele, mi méltán bizalmatlansági ok lenne ő reá ott titkos megbízást ruházni.

41. Nebely és Jodossy ügyében 1750 jún. 30-án tesz jelentést Segentnak.

42. Niezky. Lemondott a magyar királynőnél kapitányi rangjáról. Berchényi jól ismeri. „Sa famille a été toujours attachée à ma Maison.“ Kéri reformált kapitánnyá en commission kineveztetni (1747 nov. 30, dec. 9, 1748 febr. 1), mire vonatkozólag az intézkedést nála fogja bevéárni.

43. Berchényi 1752 febr. 3-án jelentést tesz Nyesti (Nyeste) és Fotussy ezredbeli reformált hadnagyok iránt.

44. Onody János hadnagy megsebesült Neumarknál, Bajorországban.

45. Ora János vagy talán Arany Jánost, ki az ő Hegenet-kompániájában zászlós, hadnagynak terjeszti elő a Fodor-kompániába (1747 júl. 23).

46. Palugyay első kapitányt, régi tisztet, gratifikációra ajánlja (1747 márc. 15). Róla Nagy Sándor ki-neveztetésénél már megemlékeztünk. Palugyay a Szt. Lajos-rend lovagja, 1740. Alezredes, 1744.

47. Palugyay fia szintén Gábor. Ensisheimben, Elzászban, 1741-ben született (volna). Ez mindenestre téves, mert nem lehet 1746-ban Berchényinél hadnagy. Lehet azonban alhadnagy 1765-ben. Annyi bizonyos, hogy Berchényi 1747 nov. 2-i levelében azt javasolja, hogy Miklós fia helyére a gróf Valmestorff-kompániába zászlóssá neveztessek ki.

48. Báró Perényi Mihályról alább külön lesz szó.

49. Pickety kadetnak az ő ezredében cornetté ki-neveztetését javasolja, a Diósy-kompániába Falussy helyére és pótlékot is kér (1747 márc. 16, júl. 23).

50. Rády azon két reformált hadnagy egyike (a másik Farkas Ferenc), kik Berchényinek 1747 márc. 16-án kelt levele szerint, az ezredében levő háromszáz számfölötti huszár fölé vannak rendelve. Rády számára is pótlékot kér.

51. Sárközy első kapitányt, régi tisztet, 1747 márc. 16-án gratifikációra ajánlja és 1749 dec. 3-án is tesz jelentést a miniszternek, míg 1752 aug. 6-án Bourbon Károly hercegnek, Charolais grófjának ír róla. Nyugdíja ügyében 1754 jún. 27-én levelet küld. Nagy Sándornál is megemlékeztünk már Sárközyről.

52. Sárközy hadnagy részére 1747 júl. 23-án szintén pótlékot kér.

53. Simontsitsot 1747 márc. 16-án reformált hadnagynak terjeszti elő.

54. Sólyom, ki a Bausobre-ezredben szolgál, megsebesült. Két puskalövés ment át testén. Az orvoslás költségeire Berchényi gratifikációt kér számára és 1749 márc. 10-én a Fodor-kompániába ajánlja hadnagynak.

55. Székely Mihály zászlós, 1762. Eychsfeldi hőstette által tüntette ki magát.

56. Váryt reformált hadnagyságra hozza javaslatba 1747. júl. 23-án.

57. Jacky Verdogy Emerian sz. Pozsonyban, 1744. Alhadnagy Turpinnél. A szolgálatból kilépett 1768-ban.

Nem látjuk feleslegesnek felsorolni azon tisztek neveit, kik 1748. dec. 23-án kelt levele szerint a három magyar ezredbe tartoznak és akik számára útleveleket — *lettres de passe* — kér: Baumgartner, Beszterczey, Bertalitz, Bezerédy, Bobrovinszky, Boubonosfoky, Csengery, Dedinszky, Dessoffy, Dessöffy, Dévay, Docksa (Donska), Engedy, Ernaky, Gorub, Horváth, Hotossy, Karvasits, Kertész, de Kecskés, Kleinholtz (valószínűség szerint azon családból, mellyel a Dessewffyek jutottak házassági viszonyba), Novák, Nagy Mihály, Palugyay, Pikety, Porubszky, Rády, Ragotzy, Reketis, Székely, Szilágyi, Simonyi, Sólyom, Tertsianszky, lovag Tott, Török, Török, Virág, Unger.

Ezek közt nem találjuk azok neveit, kiket Berchényi 1747. márc. 16-i levelében terjesztett elő kinevezésre: és pedig Maronyi hadnagyot reformált kapitánnyá; Erdélyi Izsák, Filière, Orb hadnagyokat kapitányi commissióra; Falusy, Apponyi, Kis Ferenc zászlósokat és Farkas Ferenc reformált hadnagyot hadnagyokká; Farkas kadetot, Rády reformált hadnagyot, Fehérváryt, Mándory kadetot zászlósokká, végre Váryt, Lakatost Kovách Jánost, Rielt, Karlyt reformált hadnagyokká, Bosnyák segéd-őrnagyot kapitányi commissióra.

Foussemagne grófnő összeállítása szerint a magyar tisztek közt a hivatalos kimutatások alapján a következők fordulnak elő: 1. Apponyi Gábor sz. 1722., hadnagy 1745. 2. Beszterczey Pál, lutheránus, sz. 1711. Besztercebányán, reformált kapitány 1763. 3. Bosnyák Ferenc sz. Érsekújvárt 1722., kapitány 1760., Sz. Lajos-rend lovagja 1762. 4. Deák János sz. Kőrösön 1707., kapitány 1742., *Bon officier*, de nem katolikus. Il a de la religion, ce qui fait, qu'il n'est pas proposé pour la croix de St Louis. 5. Dedinszky Ádám sz. Hartán 1726., hadnagy 1748. 6. Falussy János sz. 1716., lutheránus, hadnagy 1748. 7. Fogarassy Tivadar sz. 1699., a szervezésnél lépett be, kapitány 1746, a Szt Lajos-rend lovagja 1753. 8. Csengery Kovács Márton sz. Berkeszen, Erdélyben 1715., őrnagy 1744, a Kálvin-hitről áttért 1748 és a Szt. Lajos-rend lovagja 1752. dec. 12. 9. Maronyi Ádám sz. Szentmiklóson 1718, reformált kapitány 1747. 10. Nán-

dory János sz. Szalontán 1717., lutheránus, reformált kapitány 1749. 11. Nyesté János sz. Nagyszalontán 1716., a lutheránus vallásról áttér 7151., kapitány 1761. 12. Báró Perényi Mihály sz. Feketeardón 1724., kapitány 1744. 13. Sárközy Lőrinc sz. 1689. Erdélyben, a császári huszároktól lép Berchényi ezredébe Törökországban, 1720. hadnagy, elhagyja a Kálvin-hitet, Szt Lajos-rend lovagja 1743, alezredes 1746. 14. Sárossy alezredes 1746. II a beaucoup contribué avec M. Tóth à la levée du Régiment. 15. Simontsits Pál sz. 1718. Nagyszombatban, kapitány 1751., alezredes 1764-ben Esterházynál, megsebesült 1743 és 1747-ben. 16. Sólyom András sz. 1708. Szalontán, hadnagy 1749., katolikus vallásra tér 1751. 17. Székely József sz. 1716., hadnagy 1744.

Az első Esterházy-ezred első törzskarában előkerülnek Nyers Tamás hadnagy 1735, Kacsarovszky hadnagy 1735, Szakmáry hadnagy 1736, Nagy hadnagy 1736, Demény zászlós 1735, Csengery zászlós 1735.

A Polleretzky-ezredben az ezredes fivérén kívül a következő tisztek nevei fordulnak elő: horogszeghi Szilágyi Károly Mihály sz. Radnán, őrnagy 1749. Kerekes Sándor sz. a Csallóközben 1713., a Ráttky-ezredből ment át Polleretzkyhez, kapitány 1742., ismételten megsebesült. Porubszky Márton sz. Szentmiklóson 1717, protészta, ismételten megsebesült, eleinte Berchényinél szolgált, kapitány 1744. Török András sz. Keresztesen 1697., hadnagy 1748. Gorup Ádám sz. Zágrábban 1717, hadnagy. Nagy Mihály sz. Tiszafüreden 1706., kálvinista, hadnagy 1748., megsebesült. Karvasits Mátyás sz. Mura-szombatban 1703. Eleinte Ráttkynál volt hadnagy, Prága után Egernél sebesült meg 1744. Virágh István sz. Szentmiklóson 1713., evangélikus, hadnagy. Ernessy (?) Sándor sz. Csomaházán 1713., hadnagy. Simonyi Ferenc sz. Simonyban 1698, hadnagy. Polleretzky ezredében nevezetes volt a legöregebb huszár, a huszárok doyenie, Horváth István sz. Győrött 1671-ben. Eleinte 1712-től Ráttkynál, majd Berchényi ezredének 1720-ban felállításától kezdve itt szolgált és 1742-ben kapitány lett. Innen a következő évben Polleretzkyhez helyeztetett át. A Szent Lajos-rend lovagja 1745-ben. Megsebesült. Nyugdíjba ment 1756-ban. Sarralbe-ban halt meg 1775 dec. 4-én, tehát több mint 100 éves korában.

A Turpin-ezredben levő magyarok közt vannak a főntemlített Palugyayakon, Balogh Gáboron, Dessewffye-

ken kívül: Almássy Mihály sz. Gömörben 1708., kapitány 1744., megsebesült. Bartalus János sz. 1716. Selyken (Erdély), hadnagy 1749., kétszer megsebesült. Bezeredy György sz. Pozsonyban 1713., hadnagy 1749. Fogarassy Gábor János sz. 1710: Erdélyben, hadnagy 1744., megsebesült. Halászy János sz. Zousay. (?) 1714., zászlós Dávidnál 1746. Hollósy István sz. 1717. Szombathelyen, hadnagy 1742. Kádár Péter sz. Debrecenben 1716., hadnagy 1745., megsebesült. Ráday János sz. 1717. Nagyfalun, megsebesült, Szt Lajos-rend lovagja 1760., kapitány 1761. Unger György Ádám sz. Selmecen 1719., hadnagy 1746.

Bizonyára feltűnik, hogy a Foussemagne grófnő által közölt hadügyi hivatalos adatokban megnevezettek azok, kik nem katolikusok. Ennek magyarázatára megemlítjük, hogy csak a katolikusok részesülhettek a Szt Lajos-, egyszerűen katonai renddel való kitüntetésben és ez magyarázata annak is, hogy nem katolikus tiszteknek a katolikus vallásra visszatérése külön fel említettetik.

A protestánsok iránt való figyelemből alapította tehát XV. Lajos 1759-ben a l'Ordre du Mérite Militaire név alatt ismert rendet, hogy katonai kitüntetésben a protestánsok is részesülhessenek. A rend négyágú keresztjének közepén kard van, körülötte ezen felírással: Pro Bellica Virtute.

A huszárezredekben alkalmazott tisztek névsorát azonban nem merítik ki a fentebb közölt kimutatások. Iparkodunk ezeket még lehetőleg kiegészíteni, bár az események előadásában már egyik vagy másik szereplő nevét megemlítettük és így alig kerülhetjük ki az ismétlést.

Az *első ezred* alakításánál a Cronberg mellett résztvevő Brinyofon és Pohandyn kívül felemlítendőek, mint tisztek: Charnary (később Verseillesnél alezredes), Beniczky Pál (Bonnyk, Bengnyk, Bosnyák, Benesik ?), Ecseksey, Lindau, Potyondy, Budai boudos, Carpani, Kits, Bohács János, Racz Janos, Nogandy vagy Nógrády, Baukner, Coladi Mihály, Fornari, Guiry, Radulovics.

Paul Deák ezredében: Coupay, Csepreky, Gori, Demeter, Damo, Boitian, Schokoli, Telec.

Verseillesnél: Bánóczy, Sándory, D'ersoffy, lovag D'Essoffy, Sándor, Kozary, Pongracz, Daniel, Krucsay, Lasko, Romany, Csendessy, Tatay, Szilády, Passic, Monslay, Lándori, Koszádi, Könczey (Koeunsky), Zay,

Bányai, Baranyay, Dávid Zsigm. (1712 okt. 22-én reformált kapitány), Hajda, Semech, Kimeley, Schulok, Saba-dosize.

Ráttky ezredében 1740-ben: Balogh alezredes, d'Essoffy első kapitány.

Berchenyi ezredében azokon kívül, kikkel ezredét szervezte, az első tisztek közé tartoztak: Esterházy, Polleretzky, Palugyay Gábor, Horváth István, Lermety Ferdinánd, Votgyirka, Martizy, Nagy Márton, Puskás, Diák Jankó.

A Choppin által közölt (1723—1733. évi état-major) kimutatás szerint Berchényinél őrnagy a kitűnő Dávid, kapitányok Bilderbeck (ezredesi ranggal), Esterházy (mint alezredes), Vig István, Sárközy; hadnagyok: Lermethy, Polleretzky, Fodor, Pasman, Csáky, Inody; zászlósok: Stéphelyi, Tottezuska, Samstramsky, Puskás, Nagy Márton, Diskzanto, Fodor. Az 1760. évben alezredes lovag Polleretzky, kapitány Horváth. Berchényi Miklós halála után 1762-ben ezredes és ezredtulajdonos az öccse Berchényi Ferenc, ezredes en second pedig Esterházy, alezredes de Ker(e)kes (Kecskés ?), alezredes en second lovag Polleretzky; hasonlóképen 1763-ban, majd 1764-ben is alezredes, de ezredesi rangban, 1765-ben is alezredes, de ezredes (ezúttal) mestre de camp elnevezéssel. Őrnagy rangban fordul elő de Horwath 1774-ben. Berchényi Ferenc 1783-ban már mint brigadéros ezredtulajdonos, mellette azonban mint parancsnokezredes Thumery marquis említették, míg 1786-ban három ezredes van: a tulajdonos Berchényi, a parancsnok Thumery és mint parancsnok en second Panges marquis (bizonyára a Berchényi sógorságához tartozó Pange-családból). Midőn a forradalom alatt az ezredesek után való elnevezés eltöröltetett és a Berchényi-ezred (a ci-devant vagy ancien Berchény) az I. számú ezred Ier Régiment-nak neveztetett el, az ezredben a következő nevek fordultak elő: 1791-ben Fay, quartier-maître-trésorier, továbbá Szombathelyi kapitány, de Szombathelyi hadnagy, Paul de Szombathelyi alhadnagy; míg 1792-ben mint hadnagyok de Szombathelyi és Paul de Szombathelyi említettnek.

A Foussemagne grófnőtől közölt adat szerint Berchényi 1791 nov. 24-én hagyta el Franciaországot. Nem valószínű, hogy ez az adat pontos legyen, mert hiszen Esterházy Bálint Szentpétervárról október 11=21-én

írja feleségének, hogy Avillar-tól (Marie-Antoinette) levelet kapott, melyről fent már megemlékeztünk. Ezt a levelet ugyanis Berchenyi hozta Coblentzbe, már pedig alig képzelhető, hogy ő még egyszer visszatért volna Franciaországba azután, hogy ő megvált a francia Berchényi-ezredtől és 1791 júl. 25-én a törzskari kimutatásban mint ezredes már Georger szerepel és az ő parancsnoksága alatt harcolnak nemsokára a régi Berchenyiből kiváló huszárok Berchenyi-ezred neve alatt a francia köztársaság ellen.

Az első Esterházy- (David—Turpin—Chamborant) ezred felosztásakor Dávid, kit, mint többször említettük, Berchényi vitt magával Konstantinápolyba, ezredese Esterháznak en second. Esterházy halála után Dávid veszi át az ezredet, tőle pedig Turpin, ki alatt alezredes en second D'Esoffy de Czernek, hadnagy Dévay (mint segédőrnagy). Chamborant ezredtulajdonossága alatt az 1767 szeptemberben St. Denis-ben tartott revue alkalmából csak Polleretzky alezredest találjuk, mint kapitányt, kompániája élén. Ez bizonyára a volt ezredtulajdonos fia, András, ki 1765—1769-ben mint őrnagy szerepel. Ezredes à la suite lesz 1774-ben, majd en second 1776-ban a Schomberg-ezredben, végre 1780. brigadéros és 1781. maréchal de camp.

A második Esterházy-huszárezrednél találkozunk 1785-ben az említett Georgerrel mint őrnaggyal, 1786-tól 1791-ig mint alezreddessel, azonban már 1791 júliusában a volt Berchenyi-ezred ezredese, mint az imént említettük. Előkerül Frantz Georger mint kapitány is 1785—1792. Az Esterházy-ezred quartier-maître-trésorier-je 1785—1792-ig Bouchotte volt, kit 1793-ban a kormány a respublica hadügyminiszterévé nevezett ki.

Az Esterházy-ezredben előforduló magyar nevek: de Székely századparancsnok, de Nádasdy hadnagy, al-hadnagy gróf Polleretzky (1790) és 1791-ben is, de gróf címet nélkül, majd 1792 is de Polleretzky ismét mint al-hadnagy, mindkét évben Holóssyval együtt.

A Conflans-ezredből egy nevet idézünk: Várdy Lukácsét, ki mint káplár volt jelen a fête de la fédérationra 1790-ben kirendelt bizottság tagjai közt.

A tábornokezredes ezredében 1791-ben előkerül két Dessewffy, egyik kapitány, másik alhadnagy. Ezek a már említett Dessewffy Jakab Károly Mária fiai: Já-

nos Fülöp Ferenc szül. 1756, illetőleg Lajos szül. 1767. Említetik továbbá egy Ráttky is mint alhadnagy.

A Lauzun-ezredben mint kapitány de Salamon 1792-ben említetik.

Többször találkozunk itt is, úgy mint a tábornok-ezredes ezredében a Badda névvel, melyre nézve a következőket említjük fel. Badda Gábor sz. Terein (Terény) 1742. Protestáns. Polleretzky-nél zászlós, majd Turpinnél. Hadnagy en second 1760, parancsnokkapitány 1781. Úgy látszik ugyanaz a Badda de Badosfalva, ki 1788—89-ben őrnagy a tábornokezredes ezredében és együtt szolgál Kellermann alezredessel, majd 1790—91-ben alezredes Lauzun hercegeben. Nem hallgathatjuk el, hogy Berchenyin kívül a huszárok közül jutottak a legnagyobb katonai polera, a marsalli állásra a republica hires vezére, Kellerman, később Valmy hercege és Clarke (később Feltre hercege), ki — bár rövid ideig — a tábornokezredes ezredében szolgált.

Megemlítjük még, hogy Berchenyinek 1753 aug. 27. kelt levelében Nemes Föley említetik, míg a Le Tourneur-nek küldöttben báró Szentiványiról van szó.

Berchenyi akart is és tudott is fegyelmet tartani az ő huszárezredei és reábízott csapatok fölött. Ámde azért nem maradtak el — ha nem is sokszor — a támadások, melyekről már fentebb szoltunk és amelyek mélyen bosszantották, mert mint mondta: „a huszárság irányában való féltékenységnek lehet azokat jórészen tulajdonítani“. A háborúban a rekvirálások miatt alig kerülhetők el a panaszok. Egyik-másik német fejedelemmel elég baja volt, de ő is tett kifogásokat. Így a zweibrückeni hercegnek 1743 okt. 11. kelt leveléből kitetszik, hogy Berchenyi panaszt tett nála amiatt, hogy Mária Terézia királynő ezredesének, Mentzelnek megengedte, hogy törött lábát Zweibrückenben gyógyíttathassa, de csak azon ígérete és nyilatkozata alapján, hogy csapataihoz semmiféle utasításokat nem küldhet és Mentzel ezt nem tartotta meg, hanem ígérete ellenére, mégis tett intézkedéseket. A herceg azt válaszolta, hogy becsületszavát adta Mentzel, ki nagyon is becsületes ember, hogy azt megszegje. Kijelenti egyébiránt a herceg, hogy amint Mentzelnek, azonképen másoknak is szívesen megengedné a tartózkodást.

A hesseni örökös herceg, Lajos, panaszkodik 1743 okt. 11. a takarmány-rekvirálás miatt és a semlegességre

hivatkozva, kívánja, hogy a francia király hadserege ne kezelje szigorúbban az ő országát, mint a szövetségeseknek, Franciaország ellenségeinek hadseregei, melyek eddig mit sem követeltek. Valószínűleg erre a levélre vonatkozik Berchényinek keletnélküli másolatban meglévő az a válasza (N. Múzeumi levélgyűjtemény 86. l.), melyben tudomására hozza a hercegnek, hogy nekik szükségük van az életfentartásra és keresztül mentek az egész német birodalmon, de sehol sem tagadták meg a szükséges dolgokat fizetés mellett „és ha másképp kívánnók, ez megsértése lenne a semlegességnek, melyet respektálunk“.

A nassau-saarbrückeni herceg 1743 aug. 28-án kéri, hogy Saarbrückbe ne helyeztessék garnizon és a király raktáraiból küldessék az élelmiszer és a takarmány, a már rekviráltak pedig fizettessenek meg, mert alattvalói magok is segítséget szenvednek. Kéri továbbá a tiszteknek a vadásztól és a katonáknak saarbrücki székhelyére és méginkább a kastélyba való bemenettől eltiltását.

Majd 1745 nov. 10-én zweibrückeni Christian herceg kéri Berchényit, hogy ne küldessék garnizonba, Hornbachba a Compagnie franche du Sr. Jacob, mert ez rendkívül súlyos lenne a kis városra.

Bizony akadt baj a huszárokkal. Herceg Bourbon L. J. M. (a Penthievre-i herceg) panaszkodik Berchényi nek 1756 aug. 8-i levelében, hogy a tisztek, sőt a huszárok is (ez a Ferrary-ezred), kik Carignanban vannak elszállásolva, naponta vadásznak agarakkal, sőt az illetlenséget annyira viszik, hogy a parkban, sőt a kastély ablakai alatt lövöldöznek, minélfogva a visszaélés megszüntetését sürgeti.

Nagyobb gondot okozott azonban Berchényinek az a baj, melyet a tisztek kártyázása a szolgálatnak is nagy hátrányára idéz elő, hogy ha az szenvedélyé válik. Berchényi leveleiből kitűnőleg egy időben különösen négy huszártiszt viselkedése adott okot súlyos panaszra. Egyik Perényi báró. Il est d'une grande maison d'Hongrie — írja Berchényi — mais fort pauvre. Mais sa tête est un peu légère. Több mint 100 écuvel tartozik több garnizonban. Berchényi 1749 jan. 16-án kelt levele szerint fogságba tette őt Bitsche-ben adósságainak kifizetéseig. Biz ez jó sokáig tartott, mert Berchényi Paulmy marquisnak 1754 aug. 6-án írja, hogy ekkor bocsátották ki Perényit a fogságból.

Tóth, Berchényi kedves főtisztjének idős fián. Andráson is a könnyelműség vett erőt. Atyjának sok fájdalmat okozott rossz magaviseletével, mely főleg kártyázási szenvedélyéből eredt. Ezidőszerint, mondja az értesítés, a Lichtenberg kastélyban van fogva, míg adósságait törleszti, hova Berchényi Paulmy marquishoz 1752 júl. 3-án intézett levelében a sarrelouis-i fogságból átszállíttatását kérte.

A két Dessewffy unokatestvér is a kártyások közé tartozott, de Károlyt a fogháztól megoltalmazta ezredese, Turpin, míg (Dessewffy Kleinholtz) Fülöpöt, ki Nancy-ban keltett feltűnést gavalléroskodásával és költekezésével, Berchényi fogsággal fenyegetés mellett parancsolta vissza ezredéhez, mint erre nézve Foussemagne grófnő idéz adatokat. Nem mindenki volt oly szerencsés, mint Esterházy Bálint, hogy keserű lecke árán megszabaduljon a szégyentől és a haláltól, mint ezt „Memoires“-jaiban elbeszéli. Giessenben (1760) majdnem ezer louis-t vesztett „hozom“-ra. Kétségbeesésében megtöltötte pisztolyait, hogy véget vessen életének. De „L'idée de ma mère et de ma soeur vint subitement à ma pensée. Je me représentai la douleur qu'elles éprouveraient en apprenant mes fautes et mon crime. En même temps, je compris que ma mort ne payerait personne et que ma mémoire n'en serait pas moins flétrie.“

VIII.

Nem szenved kétséget, hogy Berchényt megszállotta a honvágy mindama kitüntetések közt is, melyek őt új hazájában érték. Az első lépést Berchényi III. Károly királynak 1740 okt. 20-án bekövetkezett halála után már november 1-én Lunéville-ből, gróf Pálffy János nádorhoz intézett következő levelével tette meg: Méltóságos Groff nagy jo Uram, Soha sem mérészlettem volna Excellentiának — udvarlanom alazatos levelemmel, ha ez mostani — Conjecturák arra nem batorítottak volna. Jol — tudya Excellentiád hogy már régen hazámbúl kirekesztettem, mayd mar harmincz esztendeje hogy — bujdosova lettem. Ha hogy ezen szerencsétlenségben lehetne tanalni valamely vigasztalást, talan az-többi között én panaszkodhatnam kevesebbet, Generalis lévén Frantzia országban, Edes magam nemzetem regemen-

Excellenciához Gróf nagy jó Uram

Soha sem méltó lettem volna Excellenciának —
udvarlanom alázatos levelémmel, ha az ország-
Conjecturák arra nem buktatottak volna. Sol-
tályn Excellencia hogy min végre hazám-ból ki-
rekeztetem, majd már harmincz esztendője hogy
bajdosva lettem. Itt hogy ezen évenifélemben
lehetne tanulni valamely nyelv-talán, hanem az-
előbb közzé én panaszkodhatnam kegyelme,

Gróf Berchényi László levele gróf Pálffy Jánoshoz 1740 november 1-jéről,
melyben a száműzetés alól feloldását kéri.

Generális Levein Franciaországban, Eöy magam
nemzetem regementjének főkapitánya, alkalmas
ponstom van az itt való idvartul, s az letarings
sardománynak főb lovagj Meistere vagyok.
De az Szivem s Veiem magyar, s koltig vonzom
édes hazám felé, fönstelen azt ohajtom, mind-
addig még az Itten viszza nem vezérel, mert haza-
fia vagyokis. Az attyámról az kevenysélesség-
az én fejemre esen, az mindenható nagy Itten
számon meg két ten fialtkámoz. Excellenciához
golyamodom azért alazatosfan s bizodalommal
emlékezek meg rolam ebben az valtorásfan, ha

Excellent work

Alayattoh Kof'folgia
Berejany Liffa

Dr. Győző Székely úr úr. Excellencia! Tisztelettel
S. parancsollal.

közvetlenül a hiteles iratokból adhatunk elő, ez sem felel meg. Annyi bizonyos és nagyon is érthető, hogy Berchény a Habsburg- és Bourbon-ház összeköttetését kedvező alkalomnak tekinthette arra, hogy visszaszerezze honosságát Magyarországon és felmentessék a száműzetés és annak következményei alól. Ebben az időben (1757) esik Berchénynek marsallá kineveztetése, mely óriási módon emelte azt a tekintélyt, melynek már addig is oly nagy mérvben örvendett. Mutatják ezt azok az üdvözlések is, melyekkel őt minden oldalról kitüntették.

Mária királyné így ír neki Versailles-ból: Je suis ravie Mon cher Marechal, de vous nomer ainsi je ne vous demande pour reconnaissance du desir que j'en ay eut que d'augmenter s'il se peut d'attachement pour mon Papa, mettez moy a ses pieds, et soyez sur mon cher Bereczyni que je vous aime, et estime de tout mon coeur. Ce 15 (május), dites a la m(arecha)lle ma joye. Kívül: A Mon Cousin le marechal Comte de Bereczyni."

Teljesen érthető, hogy XV. Lajos és Szaniszló királyok Berchény megkegyelmezési kérvényét a legmelegebben pártolták és Choiseul herceg, a bécsi nagykövet utasítást kapott ez ügyben úgy eljárni, hogy a francia udvar óhajta figyelembe részesüljön.

Pálffy kancellár 1758 dec. 12-én tett a királynőnek előterjesztést, mely azonban már korábbi előterjesztésére és gróf Kaunitz-Rittberg udvari és állami kancellárral való tárgyalására hivatkozik. Pálffy bemutatja a 2000 ft taksa ellenében kiadandó és a helytartótanács által kihirdetendő megkegyelmezési okirat iránt újabb előterjesztését, egyebek közt mondván „von E. K. K. A. Majes. vorberührten Beresenyi verleienden Gnäd durch die in der Begnadigungs Urkund nur überhaupt machende Erwähnung des von seinen Vattern begangenen Verbrechens ein neuen und unschuldigen Werth zu geben." A királynő az előterjesztésre reáírta: placet und man alles zu stand geschrieben ist es dem Hoffkanzler zu schicken damit er es unserm bottschafter überreiche.

A kancellárián különben a kérvényt nem fogadták nagy örömmel, mert ez felkavarhatta a Berchényi-birtokok elkobzásra jutásának ügyét.

Már a következő 1759. év febr. 14-én Pálffy megteszi ugyan újabb előterjesztését, azonban nem hallgathatja el: „jene Anstosigkeiten mit welchen dieses Geisdti verledien!" Amde mivel a királyné a Berchényi által oly esdve kért megkegyelmezésre nézve a francia udvar pártfogásá-

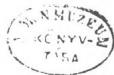
A Mon Cousin le Marechal,
Comte de Beréczyai.

Kivül címzés: A Mon Cousin le Marechal Conte de Bereczyni

139 97
je suis ravi mon cher marechal de vous
nomer ainsi je ne vous demande
pour reconnaissance du desir que
j'en ay eut que d'augmenter s'il se
peut d'attachement pour mon
Papa, mettez moy a ses pieds et
suyez sur mon cher Beréczyai
que je vous aime et estime de tout
mon coeur.

Enr. Dites a la melle ma joye.

Mária, francia királyné Berchényi marsallá kineveztetése alkalmából üdvözlő (1757 május 15).

A levél szövege: je suis ravi mon cher marechal, de vous
nomer ainsi, je ne vous demande
pour reconnaissance du desir que
j'en ay eut que d'augmenter, s'il se
peut, d'attachement pour mon
Papa, mettez moy a ses pieds, et
soyez sur mon cher Beréczyai
que je vous aime, et estime de tout
mon coeur.

Ce 15,
dites a la m(archa)lle ma joye.

nak helyt és Bercsényinek kegyelmet adni hajlandó, in betref der proscription welche dessen Vater als ein Anhänger des Rebellen Rakozy per legem publicam incurrit“, gróf Kaunitz-cal egyetértőleg bemutatja jóváhagyásra a kibocsátandó irományokat és kéri a taksa iránt is a határozatot.

A királyné jobb akarattal tárgyalja az ügyet, mint a kancellár. Határozata: „ohne Tax placet“.

Ezzel Berchény kívánsága teljesült. A királynő 1759 febr. 19-én írta alá a kegyelemlevelet, melyben két kikötés foglaltatott. Egyik, hogy sem Berchényi, sem utódai nem bírnak joggal az elkobzott birtokok visszavételére, másik, hogy hűségi esküt tartozik tenni: „super prædeducto genitoris sui reatu criminis laesae Mattis clementissime absolventes, eundem Comitem Ladislaum Bercsény in antiquum Libertatis Statum et Conditionem restituendum esse duximus, ita tamen, et ea expressa Lege, et conditione, ne Ipse aut Haeredes et Successores Ipsius Bona ab antenatis suis in Memorato Regno Nostro Hungariae aut Partibus Eidem annexis possessa, velut per Fiscum Nostrum Regium virtute Legum Regni apprehensa, et subinde bene meritis Regnicolis legitime collata ullo unquam tempore recuperare valeant, porro Homagium Fidelitatis præstare... debeat.“

A helytartótanács 1759 jún. 15-én kiadott körlevellel ezen királyi kegyelemről tudomás végett az összes megyéket értesítette.

Berchény a hűségi esküt 1760 okt. 9-én Bécsben, az udvari kancelláriában megjelenve személyesen le is tette és erről neki a királyi titkos pecsét alatt a biznyságlevél a királynő által aláírva kiadatott.

Berchény azonban szerette volna az anyai birtokait megszerezni és részletes kérvényében engedélyért folyamodott, hogy kutatásokat tehessen elődeinek azon birtokai iránt, melyek abba az elkobzásba, mely „eine folge ihrer Erklärung in die Acht war“ nem voltak befoglalva. Mária Terézia 1761 okt. 21-én a bécsi udvari kamarából, melynek elnöke gróf Chotek Rudolf volt, kiadott leirrattal (6-ik pont) Berchény folyamodványát leküldte a pozsonyi udvari kamarának oly utasítással, hogy a Berchény-javak összeírásának specifikációját készítse el és mondjon véleményt Berchény azon kérérelme iránt, hogy azokat a birtokokat „quae videlicet per

Fiscum R. occupata non sunt, nec cuiquam collata extiterunt sed per alios Privatos simpliciter, aut titulo Pignoris possidentur, necessariam Investigationem paragere valeat vel potius, ut ejusmodi Bona a possessoribus acquirere possit“.

Berchényi az ő benyújtott promemoriájában hivatkozott arra, hogy ősetől, Berchényi Imrétől azért, mert a Rákóczi György által II. Ferdinánd ellen tervezett összeesküvést felfedezte és ennek ellenszegült, erdélyi birtokait elkobozták és még szerencsésnek érezhette magát, hogy Bécsbe menekült és kikerülhette a fogarasi erődbe való bebörtönöztetést. Ennek fia, (I.) Miklós, szintén a király iránt való hűségéről tett tanúságot Thököly felkelése és a török háború alatt és ő is, mint atyja, folyamodott az erdélyi fejedelem által lefoglalt birtokai visszaadásáért, de bár azokat III. Ferdinánd vissza is követelte, az eljárás sikerre nem vezetett.

Miklós fia, (II) Miklós, Lipót királyhoz hasonlóképen folyamodott, ki 1691-ben, majd 1700. évben ismét parancsot adott ki a birtokok visszaszolgáltatásáért, ámde szintén eredménytelenül.

Mária Terézia rendelete értelmében a kamara eljárván, beterjesztette a kívánt kimutatást, mely szerint (1761 nov. 3) a fiscusra háromlott birtokok voltak Barsban báró Hunyadi Lászlónak és András fivérének in parte collatorum: Also Pél, Felső Pél, Praedii Arma, Marosfalva, Bajka, Besse, praedii Kasbesse. Báró Locher Károlynak: Vessele, Koczuricz, Hvorka, Brunócz, Uj Lehota, Modro. Forgách Pálnak: Bodolya, Vagyócz. Ami Ungvárt illeti, ezt Berchény Miklós Drugeth Bálint fiági magszakadása után 175.000 forintban hypothekálva kapta Lipót királytól.

A pozsonyi kamara (elnöke gróf Erdődy János) 1762 jan. 15-én azt válaszolta a királynőnek, hogy az anyai ősi (materno-avítica) birtokok meghagyattak a Homonnai női ágnek, tehát nem koboztattak el; a melyek pedig egyszerűen magánosok által vagy zálog címén elfoglaltattak, ezekről a kamara annál kevésbbé tud valamit, mert az ingókat és az iratokat az ungvári várból Berchény Lengyelországba vitette és a fiscusnál semmi okirat sincs. A kamara azonban megengedhetőnek találja, hogy a marsall a most említett birtokokat saját felelősségére revindikálhassa „*citra involutionem Fiscii Regii*“, mint ezt a gróf Erdődy elnöklete alatt a

kamarai jogi bizottság által, 1762 jan. 9-én tartott ülésből tett jelentés mondja.

Ungvárt azonban a kamara kiveszi: „Dominium Ungvár ab ejusmodi concessione retribuendaque revindicandi activitate peculiariter et per Expressum excipiendo demisse existimat R. haec Camera A., de quo quippe exactis“ kitűnik „quod Illud Nicolas Berchényi, titulo duntaxat Inscriptionis tenuerit; dein autem Perennalitatem quoque ejusdem erga supernumerandos 20 m. florenos obtinuerit, utrum nihilominus per effectivam stipulatae hujus summae depositionem, Pignus illud, re ipsa in Haereditatem conversum fuerit, in actis Cameralibus nullum isthuc Vestigium extat.

Valóban túlságosan óvatos nyilatkozat. Hiszen a fődolog az inscriptio volt és erre fizette Ungvárért Berchényi az akkor rendkívül nagy összeget tevő 175.000 forintot. Az örökjogért, a jus perennale-ért külön megállapítandó ár csak pótlék volt és bizonyos lehetett a kamara abban, hogy mint az uradalom adományozása iránt 1692 febr. 10-én Lipót királytól kiadott okirat mondja, ha mások netán többet is ígérnének, ezt Berchényi is meg fogja adni és így el fog esni annak szüksége, hogy az inscriptionalis zálogösszeg *visszafizetése mellett* az uradalmat a kamara Berchényitől visszavegye.

Az örökjog átengedése, a 175.000 forint befizetése után, mint az általános gyakorlat mutatta, inkább formalitás volt tekintettel arra is, hogy Berchényi és fia nagy érdemeiknek elismeréseül Lipót király Ung vármegyének örökös főispánságát adományozta nekik.

A kamara jogi bizottsága csodálatos módon, valószínűleg készakarva mellőzi annak a körülménynek kifejtését és méltatását, hogy Berchényi a kamarának a 175.000 forintot befizette és hogy ha az uradalom a kamara birtokában van, erre nézve nem lenne alkalmazható mint más már eladományozott birtokokra nézve az az eset, hogy ily jószágokat későbbi jogos tulajdonosaiktól visszavenni már nem lehet. Ungvár kincstári birtok maradt, de ha abból mit sem akartak visszabocsátani, az osztó igazság szerint legalább a birtokért adott összegeket tartozott volna a kincstár visszatéríteni.

A jogi bizottság jelentéséből még megemlítjük, hogy az ősi anyai jószágokon kívül, melyek az 1715 : 9 és 1729 : 9 (helyesebben 1723 : 9) a Homonnay női ág ré-

szére épségben maradtak és ma is birtokában vannak, a többiek mind elkoboztattak.

A jogi jelentés különben azt is mondja, hogy Ungvárt ekkor a fiscus inhypothecatiójából gróf Gyulay bírta.

Azonban valóban különös, hogy midőn a királynő kegyelemlevelet állít ki Berchénynek és feljogosítja őt az el nem kobzott birtokok visszaszerzésére, midőn az összes megyék a kegyelemről értesítettnek, a bécsi udvari kamara 1773 júl. 17-én, tehát Rákóczi száműzetése után 70 év múlva, a magyar udvari kancelláriát arra figyelmezteti, hogy a Berchény marsallt anyai jogon illető kisvárdai Homonnay-birtokok iránt, melyeket atyja, Berchény Miklós, „nomine tutorio“ impignorált, a kir. Fiscus a kir. Tábla előtt Berchény László ellen eljárást indít ad relutionem és pedig arra támaszkodva, hogy atyjával az országot ő is elhagyta és az amnestialis terminusra nem tért vissza és így a száműzetés reá is vonatkozik (præscriptionem incurrerit).

Az öreg marsallnak bizonyára nem is jutott tudomására a kamarai bölcesség ezen megnyilvánulása!

Berchény a királynő legjobb akarata mellett sem érthette volna azt, hogy a családi birtokok valamely ronesához visszajuthasson. Mint magyar mágnást ugyan, de üres kézzel bocsátották vissza Franciaországba, jó részt a kamara kapzsisága miatt. Atyja birtokai, Thaly szerint, voltak: Dubrinc, Varannó, Terebes, Csejthe, Brunóc, Temetvényvár, Hódmezővásárhely, Sólymos vára, Kisvárd. Főuradalma Ungvár, vagy 40.000 hold. de a kamara, mint Thaly mondja, kijelentette, hogy ha az itteni erdőségek visszaadtnak, akkor a kincstár erdőgazdasága csődbe kerül.

*

Mi sem mutatja inkább Berchény iránt a királyi család nagy szeretetét és ragaszkodását mint az, hogy midőn Mária Terézia fia, a trónörökös József, Pármái Izabella hercegnőt elvette, Berchényi marsallt, kinek kegyelmezési ügye ez évben elintéztetett ugyan, de a birtokok kérdése, mint láttuk, még tárgyalás alatt volt, küldötte Bécsbe Mária Terézia és a fiatal pár üdvözlésére. (1760.)

Mária királyné ezeket írja Berchénynek: ... il vaut mieux tard que jamais mon cher maréchal, je vous envoie

enfin une lettre pour ma petite fille je souhaite que vous reussissiez dans vos voyage et surtout mon cher maréchal de vous revoir bientôt en bonne santé car vous savez que je vous aime de tout mon coeur cela est bien grossier, mais je n'aime les tours en rien.

Ce 12. (octobre) Mon Papa se porte, grace a dieu tres bien.

Kívül: A Mon Cousin, le Marechal Conte de Bereczyni.

Mária Terézia 1760 okt. 19-én válaszolt latinul. Megköszönte Szaniszlónak szept. 9-én kelt levelét: „...et qui cum iis ad Aulam Nostram missus est, vir natalium splendore aliisque honoris titulis insignis Mareschallus de Berchény disertissimis verbis coram expressit... Gratanti igitur animo reponimus novum istud amicitiae argumentum, et praedictum ablegatum singulari Regia benevolentia sumus prosequutae; eumque modo reducem testem volumus quam sinceris votis Majestatem Vestram Divini Numinis tutelae Commendamus. Vestra bona soror Maria Theresia.“ József főherceg franciául válaszolt okt. 21-én, hasonlóképen Izabella, ki Berchényt kérte meg válaszának kézbesítésére: „La part que j'ai eue à la marque d'attention et d'amitié que votre Majesté a donné à l'Empereur et à l'Imperatrice, en leur envoyant le Marechal Bercheny pour les complimenter sur mon heureux union avec l'Archiduc, ne me permet pas de le laisser repartir sans l'accompagner de cette lettre pour en temoigner à Votre Majesté ma vive reconnaissance...“ Nem érdektelen az a levél, melyben Izabella ezeket írja Mária királynénak: „Le Maréchal Berchini Ma chere Grand Maman par qui j'ai reçu votre lettre vous remettra celle-cy, il m'a paru un tres honete homme dans la tenue ou il a ete ici je ne sçais s'il aura beacoup a se louer de moi car c'étoit pendant toutes les fetes, ou je ne voyois qu'un tourbillon et ou je n'avois ni le tems ni l'esprit de parler a personne parce que j'étois si prodigieusement occupée de ce que j'avois a faire et de tant de visages nouveaux qu'il m'étoit impossible devenu de penser a autre chose. Je vous prie Ma très chere Grand Maman de ma continuer votre amitié et de m'accorder votre benediction. Isabelle Marie Louise. Vienne ce 29 Nov. 1760.“

Valóban sajnálni lehet, hogy Berchénynek Bécsbe

való utazásáról, ottani fogadtatásáról és tapasztalatairól iratai között, az ő kétségtelenül írt följegyzései vagy levelei nem maradtak fenn.

IX.

Berchényi az ő korlátolt vagyoni viszonyai közt előre kívánt gondoskodni gyermekei anyagi helyzetének javításáról. Ezért szánta 1736 nov. 26-án született második fiát, Miklóst, az egyházi pályára. Valószínű gondolt arra is, hogy ha már a főpapok nem is vonulnak bandériumaik élén a hadba, de azért még az ő idejében is előfordult, hogy az egyházi rend nem zárta ki a katonai pályát s nem teremtett összeférhetetlenséget éppen úgy nem, mint midőn világiak erőszakolták ki egyházi javadalmak élvezetét.

Berchényinek az ő Miklós fiát illető szándékára befolyással lehetett a visszaemlékezés arra az ősré, ki a Szentsír lovagja lett és felkeltette benne az óhajtást, hogy fia is a Krisztus-rend lovagja legyen, mit szándékának megvalósítására nézve előnyösnek is gondolt. Ez a kívánsága teljesedésbe is ment és emellett az egyházi tonsurát is feladták a kis Miklósról, hogy ekként könnyebben juthasson egyházi javadalomba.

Kitűnik ez La Rochefoucault bíbornokhoz (előbb bourgeois-i érsek, majd Cluny apátja † 1759) 1747 nov. 18-án intézett leveléből, melyben felvilágosítást kér a Krisztus-rend kiváltságai iránt, mely rendhez fia mint lovag tartozik. „Il a été reçu et tonsuré le même jour par Mgr. l'Evêque de Chalons nommé de la Cour de Rome pour cela“. Ezután Szaniszló király járadékot engedélyezett neki egy egyházi javadalomra. De mivel zsenge korában nem lehet még megállapítani hajlamát, kérdést tesz, hogy ha nagyobb kedve lenne a katonasághoz, mint a papi pályához, megtarthatná-e mint katona és a Krisztus-rend lovagja a járadékot és megházasodhatik-e ennek elvesztése nélkül. Ha nehézségek lennének, található-e mód azok megszüntetésére? Bővebben tűnik ki ez az ügy 1749 dec. 21-én kelt abból a mémoire-jából, melyet Mária királyné adott át a párizsi nunciusnak. Ebben elmondja, hogy 7 év előtt a Krisztus-rend lovagkeresztjét kérte Rómában ezidőszerint 14 éves fia számára. A kérelmet a pápa teljesítette és az erre vonatkozó brevét 1741 februárban adatta ki. Szaniszló király ez-

után fiának a nancy-i Primatiára 1500 l. pensiót engedélyezett, de mivel arról értesítették Berchényit, hogy a Krisztus-rend vagy a Keresztény-militia lovagjai brévékük értelmében nem élvezhetnek sem pensiót, sem javadalmat, a toul-i püspöktől engedélyt nyert arra, hogy a tonsurát vehesse föl. Miután időközben fia katona lett, Berchenyi kéri a nunciust, a pápától valamely cím ki-
 eszközlésére, hogy az 1500 l. pensiót megtarthassa. Berchényyi ír herceg Nivernais-nek, a római francia nagykövetnek is 1750 jan. 30-án, míg a királyné a herecegnének. Nivernais kedvező értesítést küld febr. 25-én, melyre Berchényyi 1750 márc. 23-án válaszol. Megijed azonban attól, hogy a breve kiadásáért 7—800 écut szándékoznak számítani, melynek leszállítását különben maga a herceg is kéri. A breve kiadásához azonban, mint a pápa első minisztere, Gonzaga Valenz cardinalis — Berchényyi előadása szerint — a nunciusnak írja, még szükséges, hogy Szaniszló király kérje Nancy primásának beleegyezését a bullák megújításához, melyekbe még be kell iktatni, egyrészt, hogy fiam, mint „clerc tonsuré“ a nancy-i primatiára Szaniszló királytól adományozott pensiót élvezni fogja, másrészt, hogy a primás írásban adja beleegyezését, mely szerint fiam, ha katona is és a világi és a katonai öltözetet viseli is, mint „clerc tonsuré“ a pensiót élvezhesse. Gonzaga cardinalis a nunciushoz küldött levelében jelezte, hogy a primás kettős beleegyezése után ő szentsége a kért kegyet megadja. Berchényyi maga pedig közli Nivernais-vel, hogy a beleegyezés már ki van állítva és holnap elküldetik Rómába. Berchényinek ez a kívánsága is teljesült és siet a nunciusnak 1750 ápr. 11-én megköszönni az engedély kiadása körül kifejtett pártfogását, valamint május 14-én Nivernais-nek azt is, hogy az engedély kiadásának díját sikerült 300 écure, tehát körülbelül 2500 livre-re leszállíttatnia.

A primatialis javadalmon élvezett járadék ügye azonban még egyszer tárgyalásra került. Akkor, midőn Berchényyi Miklós fiának házasságáról volt szó és Berchényyi kérdést intéz a besançon-i érsekhez (Choiseul-Baupré, 1761-ben bíbornok) 1755 dec. 11-én, vajjon jónak találja-e lépések tételét, hogy fia házassága után is megtarthassa a nancy-i primatián élvezett pensióját. Az érsek, Nancy, helyesebben Lotharingia primása, szívesen beleegyezett abba, hogy az engedély iránt Rómában a lépéseket Berchényyi megtegye, ki ez alapon

1756 febr. 7-én kelt levelében saját maga és fia hálájának nyilvánítása mellett az érsektől beleegyezésére vonatkozó nyilatkozatának apostoli jegyző előtt való kiállítását kéri. Az érsek ezt szívesen megteszi és elküldi neki az okiratot, melyet márc. 15-én Berchényi hálásan köszön azzal az ígérettel, hogy Róma határozatát jelenteni fogja.

Nem érdektelen a primatialis javadalom keletkezése. Nancyban két társas káptalan volt: a Sz. Györgyről nevezett és a primatialis káptalan, melyet VIII. Kelemen 1602-ben engedélyezett s melynek feje a prímás címét viselte. Ezt a kedvezményt a pápa III. Károly fejedelemnek kárpótlásul a két püspökség helyett adta, mely csak 1778-ban állíttatott fel. A két káptalant Szaniszló 1742 szept. 10-én egyesítette s most már a káptalan a primásból (ez időben herceg Choiseul Besançon érseke, Lotharingia prímása) s kívülre még 24 kanonokból, kiknek nemesi származásúnak vagy doctornak kellett lenniök és a lelkészi teendőkre 8 chaplin vagy állandó vicaireből állott. Szaniszló, XV., XVI. Lajos első kanonokjai voltak az egyesített primatialis káptalannak, mint előbb Lotharingia fejedelmei a Sz. György-káptalanban.

Íme, ez az a primatialis javadalom, melyből Berchényi fia a Szaniszló király által engedélyezett járadékot élvezte.

Mint említettük, Berchényi minden lehetőt megtett, hogy gyermekei jövőjét és anyagi helyzetét biztos alapra fektesse. Ez indította arra, hogy Ferenc fia „mon petit chevalier“ részére a Máltai-rendbe felvételt kieszközölje. Ez iránt nagyon természetesen elsősorban Szaniszló királyhoz fordul 1751 jan. 22-én kelt levelében, hogy közbenjárását nyerje meg „abban a reményben, hogy ez úton neki idővel kenyér biztosíttassék“. E levélben egyúttal az anya számára „Bref“ kieszközölését, vagyis a nemesség bizonyításának elengedését kéri. A király nem is késik még 1751 jan. 22-én a legmelegebb ajánlást írni a nagymesternek a 10 éves Ferenc érdekében, ki „lotharingiai honosítást nyert és országomban született. Atyai részről a nemesség bizonyítására több mint elégséges címei vannak, de az anya részére, ki nem nemes származású, engedélyre (bref) van szüksége“. Ezidőben a nagyérdemű portugál Pinto de Fonseca a nagymester. Szaniszló egyelőre nem ugyan közvetlenül, hanem közvetett

jelentés útján vett értesítést, hogy a nagymester készséggel kíván megfelelni az ő ajánlásának. Amde a király nyugtalan és már május 3-án újból ír a nagymesternek, ki ekkor Maltából jún. 6-án küldött levelében válaszol, hogy ő Berchinyitől, ki ezidőszerint Párizsban van, még felvilágosításokat vár, de addig is megnyugtatta a királyt, hogy mennyire kívánja „megtenni a neki kellemes dolgot“. A nagymester így nevezi magát: Fr. D. Emanuele Pinto, le Grand Maître des Ordres de St. Jean de Jerusalem et du St. Sepulchre.

Berchény 1751 jún. 19-én gróf (később marquisnek is címezi) Froulet-nek, a Maltai-rend francia nagykövetének pártfogását kéri és tudatja vele, hogy fia nemzedékrendének összeállításával — felügyelői útja miatt — szeptember előtt nem foglalkozhatik. Tényleg azonban úgy áll a dolog, hogy már előbb is foglalkozott. Ugyanis már 1749 dec. 31-én küld Puisieux marquisnak, a külügyek minisztere és államtitkárának „Memoire“-t, melyben arra kéri őt, hogy miután a Rákóczi-forradalom következtében „összes jószágai, iratai, okmányai és dolgai“ elvesztek, eszközölje ki Hautefort marquis, a bécsi francia nagykövet útján a Berchényi-ház genealogiájának kiállítását és a nagykövet által hitelesítését, hogy az hiteles okiratul szolgáljon azok előtt, kik Franciaországban vannak. Berchény majd egy év multán 1750 nov. 3-án Hautefort nagykövetnek maga is ír és emlékeztetébe hozza az ez ügyben hozzá küldött „memoire“-t. „Je sens que peut-être la chose ne sera pas aisé... mais plus elle sera difficile et plus ma reconnaissance en sera grande“.

Vajjon sikerült-e Bécsből, a kancelláriától valami iratokat kiadatni, Berchenyi levelezéséből nem tűnik ki. De alig kételkedhetni, hogy igen.

Froulet-nak, a rend nagykövetének, 1751 szeptember 11-én Berchény azt írja, hogy feleségének atyja és nagyatyjára vonatkozólag sikerült már megszerezni a keresztelő és házassági leveleket. Hátra van az anyai részről. Kérdi, hogy ezek elegendők-e a kívánt „törvényességi bizonyítékokra“. „Inkább az egyszerű legitimációhoz és a közönséges felett levő származás előterjesztéséhez tartom magamat — írja —, mintsem nemesi leszármazási tábla összeállításához, melyet minden részében nem tudnék igazolni“.

Azonban Berchényi erre mégis már régen gondolt, Midőn első fiát 1726 máj. 11-én megkeresztelték, midőn 3 nap mulva az anyával a házasságot megkötötte, az anyakönyvben felesége egyszerűen dame Anne-Catherine Girard-nak nevezetik. Változás áll be 1731-ben, midőn Catherine-Françoise-Sophie leányát október 14-én megkeresztelik. Ez alkalommal az anyát az anyakönyv már Anne-Catherine de Girard-nak, majd 1732 szeptember 25-én Marie-Sophie leánya kereszteltetésétől kezdve Catherine Wiett-Girard-nak nevezi, mely utóbbi név változóan Gezard-nak vagy Gerard-nak is iratik, sőt a síremlékeken Berchéyné családi neve egyszer mint de Wiet és kétszer mint de Wiet-Gézard fordul elő. Torchet plébános az ő Notice Historique-jában részletesebben foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy miként történt a Gézard névnek mintegy eltűntetése és helyébe a Wiet írása. Ha azonban igaz az, mit Torchet ír, hogy Berchéyné atyját Jaques-Antoine Wiet-Gézardnak hívták, akkor valóban semmi súllyal sem bír a Gézard név eltűntetése és pedig annál kevésbbé, mert a nemességen fordult meg a dolog és annál kevésbbé, mert maga Bercheny a Wiet-Gézard vagy Gerard kettős nevet, melynek elfogadását később a síriratok bizonyítják, vitatta a család helyes nevének.

Berchényinének az ő nővérén, Maria Françoise Girardon kívül két fivére is volt, kiket később, midőn a „de“ particule-lel összekötött „Viett“-el nevüket megtoldták, Gérard de Viett-nek, illetőleg Hegenet de Viett-nek hívták. Ebben az ügyben Berchényi járt el, aki 1752 január 22-én le Tourneur-t kéri az általa egyidejűleg mellékelt bizonyítvány kiállítására, annak bizonyítása végett, hogy Hegenet és Girard valódi nevük Wiet-Girard. „Ők nem tudták és én sem, hogy nevük Wiet-Girard. Mi a háborúban mindig egyszerűen Girardnak szottuk őket hívni, ami „un sobriquet. Nous ne connaissons leur vrai surnom de Wiet que par leurs extraits baptistaires, qu'on est prêt à vous vérifier quand il vous plaira.“ Meg kell mégis jegyeznünk, hogy a „surnom“ magában véve nem jelentheti a nemességet, pedig a jelen ügyben ennek kimutatására volt szükség. Le Tourneur ki is állította az elébe tett bizonyítványt.

Berchényi a maltai rend nagykövetének titkárához, Girodanhoz, 1752 február 19-én írja, hogy saját, valamint felesége címerét már bizonyára kézhez vette. Ebből

a levélből kitetszik, hogy Girodan kérdést tett a Berchény-címerpajzson levő hercegi palást iránt. Erre nézve Berchényi a következőket válaszolja... (atyám) „halálakor nem találtam csak két diplomát és az okiratokból néhány foszlányt, melyek atyám szerencsétlenségéből szerencsésen megmenekültek és melyekről önnek tudomása van... Úgy hiszem, hogy a magyar mágnások nincsenek feldíszítve a hercegi palásstal. Semmi sejtelmem sincs arról, hogy azt atyám a címerébe beiktatta. Vakon ahhoz tartom magam, mit atyám hagyott. Mindazáltal kiváltsággal bírok arra, mivel azt a császár adta atyámnak és született és születendő utódainak az 1689. évi grófi diplomában“, melynek szavait a címerre vonatkozólag Berchény beiktatja levelébe. Azonban megjegyezhetjük, hogy a diploma szövegében a hercegi palástról nincs említés és alig valószínű, hogy az állítólag még létező eredeti diploma címerében az előforduljon, bár kétségtelen, hogy később több grófi család címerét hercegi palást díszíti.

Berchényinek 1752 február 21-én írt leveléből kitetszik, hogy Froulet nagykövet 18-án jegyzéket küldött a nagymesterhez abból a célból, hogy a kis Berchényi részére a rendbe való felvételéhez szükséges dispensatiókat elnyerni lehessen. Berchény forró háláját fejezi ki: „Nem kétkedem, hogy pártfogásával ügyem sikert arat. Annyira meg vagyok arról győződve, hogy arra bízom magamat. Nem tudom miként befejezni levelemet. Nmgd zavarba hoz a tisztelet kifejezésével, melynek szavait levele végén beiktatja. Bevallom az egész világ előtt, hogy ezzel én tartozom...“

Már 1752 április 27-én Froulet és titkára, Girodan, tudatják az atyával a kis Berchénynek a maltai rendbe való felvételét, amelyet Aubret könyve, nem tudni mi alapon, 1751 február 23-ára tesz.

Froulet megküldi a nagymesternek Szaniszló királyhoz és Berchényihez intézett leveleit is. Berchényi május 4-én kelt soraiban mond köszönetet Frouletnek és Girodannak és az utóbbinak külön megköszöni fiának a kiskorúság alól való fölmentéséről április 30-án hozzájutatott okiratot (Bref) és kéri, hogy most már az ügy befejezésére, jelesen a bizonyítékok összeállítására s megállapítására vonatkozó eljárás iránt D'Herival perjel részéről a szükséges intézkedés foganatosíttassék. Kérdést tesz nála, valamint Frouletnél is június 24-én a

további teendők és aziránt, hogy mit kell fizetni a droit de passagért (felvételi taksa) és a felmerülő költségek fejében. Megemlíti Berchényi azonban azt is, hogy felesége számára eddig nem kapta meg a dispensatiót.

A nagymesternek Berchényi augusztus 6-án küldötte el hálalevelét Commercy-ből. „Mint a szent sír egyik lovagjának leszármazója és (Főmagasságú Fenséged) pártfogása által a maltai rend egyik lovagjának atyja, valóban kötelességem iparkodni, hogy méltóvá tegyem fiamat arra a kitüntetésre, melyben részesült, oda törekedvén, mint én, hogy mindinkább kiérdemelje Főmagasságú Fenséged jószágát.“

Berchénynek Girodanhöz 1752 november 13-án írt leveléből kitűnik, hogy Girodan a fiatal Berchénynek lovaggá befogadása alkalmából két nemzetségfát készített és az egyiket a Szaniszló királlyal akkor Versailles-ban volt egyik szolga által küldte el Berchényinek, ki ezt írja Girodannak: „Cabinet-darab az, mely atyáról fiúra kegyelettel őrzendő meg.“ Vajjon megvan-e még valahol ez a „kegyelettel megőrzendő“ emlék vagy elpusztult, mint annyi és annyi más?

A még hosszantartó tárgyalásból és levelezésből felemlítendő, hogy a champagne-i perjelség káptalana 1753 áprilisére volt összehívandó, melyhez a szükséges bizonyítékokat Berchény beterjesztette, kinek július 9-én D'Hennin Baillihoz, Lefebvre, Fontenay commandeurökhöz és Damas de Marsially commandeurhöz, Chalons sur Saône-ban a Maltai rend Procureur Général-jához intézett leveleiből a következők tetszenek ki. Lefebvre, ki egyházi férfiú és chevalier servant du Prieuré de Champagne volt, bemutatta a bizonyítékokat, a káptalan pedig visszaküldötte azokat a káptalan által hozott decretummal és egyéb mellékletekkel. Ezen iratokból kitűnik a Berchény által bemutatott okmányok s bizonyítékok megvizsgálására és igazolására a káptalan részéről kiküldött hat commissarius neve és az utasítás a commissariusok által a tanukhoz intézendő kérdésekre nézve.

Berchényit azonban — mint írja — zavarta, hogy hat commissarius küldetett ki, mert ő úgy hallotta, hogy csak kettő szükséges és így ő csakis le Bailli d'Hennin d'Alzace-t és Fontenoy commandeurt kérte fel, illetőleg ha d'Hennin az „ő méltósága miatt“ nem vehetne a bizottságban részt, Lefebvre commandeurt kérné a megbízotti tisztre és a tárgyalásnak szeptember 1-én Luné-

ville-ben megtartására. Berchény kívánsága teljesült és commissariusok gyanánt csak hárman, és pedig d'Hennin, de Fontenoy és Lefebvre küldettek ki, akiket a mondott célból a nagymester nevezett ki és akik még augusztusban jártak el megbízatásukban, melyről d'Hennin Bailli bemutatta kedvező jelentését.

Maga a káptalan Châtillon-sur-Seine-ben 1752 nov. 12-én tartotta meg gyűlését és a grand prieuré de Champagne határozatáról Berchényt november 22-én az egyik commissariusnak, Fontenoy-L'Ainé-nek fivére, az ifjabb Fontenoy értesítette, kivel a káptalani gyűlésről visszatérő fivére közölte, hogy Ragny lovag, a káptalani gyűlés elnöke megvizsgálta a fiatal Berchény bizonyítékait és a jelentés, melyet tesz, megegyező d'Hennin Bailli-ével. „Minden ügyeink tehát immár elmentek Maltába. Il ne nous reste plus que d'attendre le resultat de la Venerable Langue de France.“ Aubert említett könyve szerint Malta 1754 március 2-án fogadta el és hagyta jóvá a bizonyítékokra vonatkozó eljárást.

Oly sok nehézség, aggály és tárgyalás után végre tehát elérte Berchény azt, mit annyira óhajtott. Ami még hátramaradt, az már csak formalitás volt. Ez esetben is csak az a sajnálatos, hogy a Berchényi által felmutatott bizonyítékok, okiratok és a tárgyalási iratok valószínűleg megsemmisültek és akként, mint Magyarország, hiányoznak Franciaországban is a családra nézve legfontosabb okmányok.

Megemlítjük még, hogy Berchény fia a maltai „droit de passage“, a felvételi taksa fejében 6200 livret fizetett, mint ez kitűnik Berchényinek a rend fentebb nevezett procureur général-jához 1753 júl. 9-én intézett leveléből. Berchényi levelezésében ezután már többé mi sem fordul elő a maltai rendről.

Azonban 1756 január 8-án Szaniszló még írt a nagymesternek. Ezt a levelet a hadügyminisztériumi iratok közül Foussemagne grófnő idézi. Mon cousin, de toutes les personnes que j'ai connues dans les differents Etats où la Providence m'a conduit, je n'en ay point trouvé d'un attachement plus fidèle et plus digne de mon affection que le Comte de Bercheny... Toute l'Europe connaît sa haute noblesse... Il descend des Magnats du Royaume de Hongrie arrivés au commencement de ce siècle... Je ne rappelle ces faits, mon cousin que dans l'intention de vous faire connaître avec combien de viva-

cité je m'intéresse à ce qui regarde le Comte de Berchény. Tekintve, hogy az ügy a fönt közlöttek szerint érdemileg már kedvezőleg el volt intézve, alig állapítható meg, hogy tulajdonképen mire is vonatkozik Szaniszló levele.

X.

Berchény sorsára, anyagi helyzetének javulására, a legmagasb katonai rang és az őt kitüntető nagy állások elnyerésére az ő kiváló tulajdonságain kívül kétségtelesen döntő befolyással volt az a nagy ragaszkodás és barátság, mellyel őt Lescinski Szaniszló lengyel király kitüntette és minden irányban odaadó pártfogásában részesítette. Berchény életében ezt a döntő fordulatot előre nem is sejthetett eseményeknek egymásra hatása idézte elő azáltal, hogy Szaniszló és Berchény életét a száműzetés közös sorsa kapcsolta össze. Így teljesen érthető is a meleg viszony a két száműzött között, kiknek a francia király ad menedéket.

XV. Lajos feleségül spanyol királyi infansnő volt kiszemelve, kit Franciaországba vittek, hogy a leendő királyné ott nyerje nevelését. Midőn azonban Bourbon herceg, a nagy Condénak hozzá nem méltó unokája lett regens, a menyasszonyt visszaküldték, mi vérig sértette a spanyol királyi családot.

A XIV. Lajos ellen az augsburgi ligát szervező császár és szövetségesei által indított, majd a spanyol örökösödési háború, melyre okot XIV. Lajosnak a spanyol Mária Terézia hercegnővel való házassága révén a spanyol trónra támasztott igénye adott, továbbá Szaniszló lengyel király száműzés után a lengyel trón betöltése miatt keletkezett európai viszály: Eris almájává tették a hatalmak közt Lotharingiát és annak trónjára, ha árnyékfejedelmképen is, az elűzött lengyel királyt ültették.

Az augsburgi liga háborújának 1697. évben a rys-wiki béke vetett véget, mely a franciák által 30 év előtt Lotharingiából kiűzött V. Károly herceg fiát, Lipótot, visszajuttatta ugyan trónjára és 1698-ban bevonult Lunéville-be, majd orleansi Erzsébettel való házassága után Nancy-ba is, ámde a spanyol örökösödési háború alatt XIV. Lajos újból megszállotta Nancy-t 1702-ben és Lipót Lunéville-be költözött át, hol udvarának megfelelő elhelyezhetése végett elődje Henrik herceg régi

kastélya helyén új díszes palotát építtetett. Az utrechti béke véget vetvén az örökösödési háborúnak, annak értelmében 1712-ben újból elfoglalta Nancy-ban székhelyét. A trónon 1729 március 27-én bekövetkezett halála után fia, III. Ferenc követte, kinek ekkor már Károly császár és magyar király örökösének, Mária Teréziának keze volt szánva. Ferenc uralkodása azonban nem tartott sokáig.

XV. Lajos 1725-ben elvette az 1704-ben lengyel királlyá először megválasztott és 1705 okt. 4. megkoronázott, de csakhamar el is özött Szaniszló második leányát Máriát. Az első ekkor már nem élt. Az esküvő per procuracionem először Strassburgban történt meg aug. 15., midőn Orleans herceg, majd szept. 5-én Fontaineblauban, midőn a király vezette Máriát a mindkét alkalommal a herceg Rohan cardinalis által végzett esketési szertartáshoz.

A hontalanná vált lengyel király vajni súlyos viszonyok közé jutott. Szövetségeséhez, XII. Károly svéd királyhoz ment 1712-ben, Törökországba, hol Benderben maga is fogságba esett, melyből, mint nagy pártfogója, Károly, 1714-ben szabadult ki. Téves azonban Aubert állítása, hogy őt Törökországból Magyar- és Németországon át lóháton tett bámulatos útjában kísérte. XII. Károly a ryswiki béke értelmében visszakapott zweibrückeni hercegséget Szaniszlónak engedte át, azonban itt pártfogója halála után (1718 dec.) nem maradhatott. Franciaországban talált végső menedéket, hol egyideig Landauban, majd 1720 januártól 1725-ig az Orleansi herceg, a regens által felajánlott Wissembourgban lakott; itt fogadta 1725-ben d'Antin herceget, kit XV. Lajos azzal bízott meg, hogy tőle leánya kezét megkérje. Wissembourgból, mely eredetileg 1526-ban saecularisált és a nagy forradalomban megszüntetett régi apátság volt, Szaniszlót veje még 1725-ben a chambord királyi kastélyban helyezte el. Tévedés tehát némely francia írók részéről az az állítás, hogy Szaniszló Weissenburgból Strasbourgba költözött és ezt csak Lotharingia átvételével hagyta volna el. Leánya férjhezmenetele után Szaniszló Chambord-ban lakott, de 1729—1731 közt vannak levelei az egyidejűleg rendelkezésére bocsátott Menars-ból is, hol időközönként szintén időzött abban a régi gót stílű kastélyban, melyet Pompadour lebontatott s helyébe Gabriél által gyönyörű pa-

lotát építtetett, melynek kertjei a Loire-ig húzódtak le. Szaniszló helyébe a lengyel trónra ültetett Ágost szász választófejedelem halála után 1733-ban sikerült ugyan Szaniszlót ismét megválasztatni királlyá, de csakhamar újra elűzték. Ekkor Frigyes porosz király adott neki Königsbergben menedéket, honnan 1736 májusban tért vissza Franciaországba és egyideig, míg Lunevillebe átköltözhetett, Meudonban lakott. Érthető, hogy XV. Lajos most még inkább gondoskodni kívánt apósáról, mert ezúton teljesen előtérbe, sőt megvalósulásra is juttatta Franciaország vágyát Lotharingia bekebelezésére.

A *pragmatica sanctio* miatt az európai hatalmak, jelesen Franciaország által is indított háború az 1738 november 18-án kötött bécsi béke értelmében olyképen nyert befejezést, hogy miután Szaniszló 1735 február 15-én lemondott a lengyel trónról, viszont VI. Károly császár Szaniszló javára lemondott Lotharingia és Bar hercegségekről, melyek az árnyékuralkodó Szaniszló halála után végleg Franciaországhoz csatolandók. III. Ferenc, ki bátyjának, Lipótnak himlőben elhalálózása után Lotharingia trónját örökölte és kárpótlásul a toscanai nagyhercegséget kapta, elhagyta Lotharingiát és Bécsbe ment, hogy majd a német császári trónra üljön.

III. Ferenc anyja a végleges változásig a régensséget vitte Lotharingiában. Nem is akarta hazáját elhagyni, „mert nagyon öreg arra, hogy németül megtanuljon“ és Commercy-be költözött, hol XV. Lajos az egykor Retz bíbornok által lakott kastélyt engedte neki át.

Szaniszló, az árnyékfejedelem, lemondott a jogok gyakorlásáról 1,500.000 livre évjáradékért és az adók és jövedelmek behajtását átengedte a francia királynak. Bevonulását Szaniszló 1737 április 3-án tartotta meg, először Lunéville-be, majd augusztus 9-én Nancy-ba. A XV. Lajos által kinevezett intendáns, Lotharingia kancellárja és pécsettőre március 21-én vette át a kormányzást és első hivatalos eljárását díszbédéllel zárta be, melyen tokaji bort ivott az új fejedelem egészségére. A lakosság nagyon hidegen fogadta az új fejedelmet és alig lehetett sejteni, hogy egykoron annyira meg fogja nyerni a lotharingiaiak szeretetét.

Sajnos, a fejedelmi udvarban — úgy, mint ez akkor általános szokássá és XIV., majd XV. Lajos példájának követése által szabállyá vált — rendkívül ledér élet

uralkodott. Ezen a királyné, Opalinska Katalin nem tudott segíteni. Rendkívül vallásos, jótékony, az alázatosság erényét gyakorló, szigorú erkölcsű nemes nő volt, ki emellett visszakíváncozott hazájába, de utóbb mégis belenyugodott abba, hogy holtan se juthasson oda, sőt halálos ágyán (1747 március) azt kívánta, hogy a közös temetőben a szegények között temessék el.

Halála előtt még megérte azt az örömet, hogy unokája Lajos dauphin újra házasodik, de elkésérítette őt, hogy a menyasszony a lengyel tróntól őket megfosztó Ágosttól származik. Mint XV. Lajos Szaniszlónak 1746 november 22-én írja, kevés hercegnő van, kik közt választani lehetne. A szász hercegnőt, Mária Józsefet szemelte ki a dauphin feleségül és kéri Szaniszló hozzájárulását, ki, mint természetes, készséggel jelentette ki beleegyezését. Ebből a házasságból született Lajos dauphin fia: a forradalom áldozata, XVI. Lajos.

Katalin királyné szemrehányásai nem bírtak hatással a vígságot, örömeket, gyönyört szerető, bár szintén vallásos királyra. Magas kora ellenére csapodár maradt, de utoljára Boufflers marquise teljesen magához láncolta és feltétlen uralmat nyert fölötte, ha nem is mint maitresse attitrée, de mint avérée. Az akkori időkben ez lehetséges volt, mert megfelelt a létező erkölcsöknek, azaz erkölcstelenségnek. Az uralkodók maitresse-el bírtak. Az udvarnak a szertartás, az etiquette által szabályozott hivatalos állásává vált. (La cour de Lunéville. Gaston Maugras.)

Szaniszló azonban nagy érzékkel bírt a fejedelmi feladatok iránt. Ha a souverainitásról le is kellett mondania, elérni kívánta alattvalói szeretetét, kik ellenséges érzelmekkel fogadták. Egy alkalommal, midőn ez Nancyban történt, a méltatlankodó királynét e szavakkal nyugtatta meg: „Hagyd őket beszélni. Oly sok jót akarok nekik tenni, hogy engem még jobban fognak siratni, mint az ő régi fejedelmeiket“ és midőn utolsó fejedelmük anyja a régensséget gyakorló hercegnő és leányai iránt, kik Szaniszló miatt hazájukat elhagyni voltak kénytelenek, a lakosság ragaszkodásának adott kifejezést, így szólt: „Szeretem ez érzelmeket, mert arról biztosítanak, hogy oly nép fölött fogok uralkodni, mely szeretni fog, ha jót tettem neki.“

Mint Maugras mondja, megvolt benne az a tulajdonság, mellyel meg lehet nyerni az alattvalók szívét.

Szelleme, képessége volt. Mint a tudományok és művészetek kedvelője maga köré gyűjtötte a költőket, tudósokat, bölcsekszeket, úgyhogy a lunévill-i udvar, mely már Lipót herceg idejében a tudomány és irodalom művelésére súlyt fektetett, Szaniszló alatt tekintélyre emelkedett. Voltaire is, kit győntatója, a jezsuita Menoux tanácsára — Du Châtelet asszonnyal, kinek férje lieutenant-général volt a hadseregben, a divine Emiliával vendégül fogadott, ismételten hosszabb ideig tartózkodott udvarában Lunéville-ben és Commercy-ben. Sőt Du Châtelet asszony Lunéville-ben halt meg († 1749). Ekkor Voltaire végleg búcsút is vett Lunéville-től, de hálás emléekben tartotta a „jótevő Szaniszlónak“ nevezett király jóságát és barátságát, akinek 1760 augusztus 15-én írja: Kívánom Felségednek, hogy a világra hasznos élete a rendes határokon túlterjedjen. Aurenszberg és Muley Ismael mindketten 500 éven túl éltek; ha ily hosszú életet enged az Isten a hitetlen fejedelmeknek, mit nem tesz ő meg a Jótevő Szaniszlóért?

Szaniszló a tudományok és művészetek előmozdítására 1750-ben Nancyban akadémiát is alapított, melynek első tagja ő maga volt. Irodalmi munkái 1763-ban négy kötetben névtelenül: a jótevő bölcész művei cím alatt jelentek meg. Sőt Szaniszló még 1765-ben *Recueil de diverses matiéres* cím alatt írt művecskéjét mint reményteljes fiatal ember munkáját, küldi meg az Akadémiának, mely azt a legnagyobb dícsérettel halmozza el a 88 éves fiatal író nagy örömére (Maugras. *Dermières années de la cour de Lunéville*. 418). A könyvvel a király megajándékozta Berchényit is. Előtte éppen nem volt titok, ki a fiatal író és megköszöni a király kegyességét, 1750 júl. 20-án kelt levelében: ... Ma reggel balconomon élvezettel szíva pipámat, annál nagyobb örömmel olvastam a morale különböző tárgyai fölött való elmélkedéseit, mert több helyen saját portrait-mat találtam. Majestas mirabilis est in operibus suis. Ma moitié se met à ses pieds ainsi que moi.

Az ipar, a kereskedelem fejlesztése egyik főcélja volt. Nancyban, Lotharingia fővárosában, továbbá a kis méretben Versailles-nek hívott Lunéville-ben és Commercy-ben: Bar vagy Barrois hercegség első városában, mely egyideig ennek központja is volt, a lotharingiai hercegektől eredő fejedelmi kastélyok átalakításával, bővítésével és az új építkezésekkel járó nagyarányú mun-

kálatok, melyek végrehajtását az építészekkel, szobrászokkal ő maga szeretette megtárgyalni, a közjólét előmozdítása iránt tett intézkedései, a királyi pár állandó tartózkodása az országban, természetes következményképen voltak maguk után, hogy a polgárság, az egész nép szívesen belenyugodott az új rendbe és a király méltán kiérdemelte a jótevő Szaniszló nevet.

Lunéville-ben jutott Berchényi a király állandó környezetébe. Lunéville volt az a központ, hol az öreg király és az öreg marsall legjobban érezték magukat. Az átélt viharok után mindketten a megelégedés nyugodt révében emlékeiknek élhettek. Szaniszló elérte, hogy a királyi méltóság fényében gyakorolhatta a fejedelem legszebb erényeit, Berchény pedig elérte azt a legmagasabbat, azt a pálmát, melyet dicsőséges katonai pályája neki nyújthatott. Érthető a kettőnek nagy barátsága.

A magyar és lengyel nemzetnek sok százados kapcsolata, a Rákóczi-száműzötteknek Lengyelországban szíves fogadtatása, a trónjától megfosztott Szaniszló királynak, Posen volt vajdájának, a lengyel főnemesnek és Berchénynek, a magyar főúrnak közös sorsa, mely őket a francia király védőszárnyai alá juttatta, természetes, mint említettük, hogy Szaniszlót és Berchényt ellenállhatatlanul vonzotta egymáshoz és köztük a legmelegebb viszony fejlődött. Sűrű volt köztük az érintkezés azonnal, amint Szaniszló Franciaországban kénytelenül magát szorongatott helyzetében a király kegyelméből megvonni. Levelezése fennmaradt részében (megemlítjük, hogy leveleire s borítékukra nem mulasztotta el a kereszt jelét tenni, valamint irataira *Ad majorem Dei gloriam beataeque semper Virginis Honorem* üdvözlés szavainak kezdőbetűit. Nancyban az általa építtetett Bon Secours templomban Szűz Mária minden ünnepén szentbeszédek tartását alapította). Az első levél még 1722 aug. 5-éről Weyssenbourgból szól, melyben Zbanski-t „mon gentilhomme“ melegen ajánlja neki, „nemzetem vágya a királyt szolgálni és az előny az ön praancsnoksága alatt lenni, azt az igen hő kívánságot keltette benne, hogy az ön zászlói alá sorakozzék.“ Ugyanezen év december 9-én megköszöni neki azt a szép lovat, melyet küldött és sajnálja, hogy iránta való szeretetből attól megfosztotta magát. „Miután én a magam állapotában — írja a király — békés ember vagyok, önnek nagyobb szolgálatára lett volna, de mivel akarja, hogy megtartsam azt, engedel-

meskedem.“ Majd 1723 március 5-én megköszöni a róla való megemlékezését és fáradozását, mellyel Belle-Isle marsall barátságát számára megszerezte és kéri, hogy azt Berchényi a saját érdemeivel tartsa fenn „au défaut des miens et d'estre attentive sur les nouvelles de Moscovie à quoi la reconnaissance avec le Prince Durakin (?) en vous donnerait l'occasion...”

Szaniszló 1725-ben már Chambor(d)-ból írja leveleit és 1726 febr. 3-án kifejezi igaz részvétét, mellyel Berchényi fájdalmában osztozik és őszinte óhajtasait, hogy a jó Isten vigasztalja meg. „Mindenkor szerencsésnek érezném magamat, hogy segédkezzem mindenben, mi önnek örömet szerezhetne.“ Ezt a levelet a király Berchényi atyjának Rodostóban 1725 november 6-án történt halála után írta. Ugyanezen levelében a király tanácsolja neki, hogy „au reste soyez sage, ne mangez pas vostre argent à Paris revenez à Chambor car je crois que voila un sejour (t. i. Paris) qui vous consumera une partie de vos bons ducats“.

Nem tudjuk pontosan, hogy Le Camus abbétól mely évben szerezte meg Berchényi a Mérytől és Chamignytől nem messzeeső Frouet-i kis nemesi jószágot, hol garnizont tartott és a tisztek a szomszédságban voltak elhelyezve.

Szaniszló azonban már 1726-ban nemcsak Párizsba, hanem Frouet-ba is ír neki, világos tehát, hogy ezen idő táján jutott birtokába Frouet, valószínűleg 1725-ben. Ugyanis az 1726. évbe esik Berchényi regényes házassága, ki hivatalos útjában 1725-ben Thionville egy vendéglőjében alkalmazott szép, kedves, egyszerű leányba, kit Girard Annának hívtak, annyira beleszeretett, hogy őt Frouet-i kis kastélyába a hozzáköltözködésre bírta és ígéretet tett neki, hogy ha fiúgyermeke lesz, őt nőül veszi. Erről alább még szólunk. Itt csak azt említjük meg, hogy Reinach-Foussemagne grófnő ez állítást nevetségesnek és teljesen alaptalannak ítéli, mert Berchényiné családja Elzászban a legelőkelőbbekkel volt kapcsolatban, (ezt a Dictionnaire de la noblesse után) mondja, és így Berchényi rangban hozzáillő feleséget vett el. Nem vitatkozunk a fölött, hogy a Foussemagne grófnő által közlött adatok Girard Annára, Berchényi feleségére is vonatkoznak és hogy tulajdonképen többet akarnak bizonyítani, mint mennyit magának Berchényinek az ő neje családja állítólagos nemesi származása.

zására nézve utólag felhoznia sikerült, — ámde Foussemagne grófnő állítását — a házasság körülményeire nézve — teljesen megcáfolják a tények és az anyakönyvi hiteles adatok.

Különben, ha társadalmilag összeillő házasságról lett volna szó, mint lenne képzelhető, hogy az előkelő grófnak, a huszárezredtulajdonosnak, kedves barátjának esküvőjéről a király tudomást nem vesz és az esküvőnél egyszerűen csak a szükséges tanuk vannak jelen és az anyakönyv még azt sem tudja kimutatni, hogy a leendő feleségnek ki az atyja, anyja!

Elismerjük mégis, hogy az a körülmény, hogy Szaniszló és neje, a királyné mit sem tudnak vagy tudomást sem vesznek, mert nem is vehetnek a csak utólagosan kötött házasságról, szorosan véve még nem döntő, ámde döntő az a körülmény, hogy Berchényi a házasság megkötése előtt visz házaseletet Girard Annával és csak a fiúgyermek születése után (1726 május 11-én), kit a meaux-i püspök engedélyével keresztelnek meg, történik harmadnapra, május 14-én a frouet-i kápolnában a házasság megkötése, szintén Meaux püspökének engedélyével. Itt tehát semmiféle kétségnek helye nincs és csak örülni lehet annak, hogy Berchényinek oly tekintélye és állása volt, hogy sikerült neki az általa szeretett és megbecsült nő részére az ő hitvesét megillető tiszteletet és társadalmi állást biztosítani. Ebben segítségére volt Szaniszló király, ki az egyház által megáldott házassággal rendezettnek találta Berchényi családi életét, melyet 1725-ben egyelőre csak „sous la cheminée“ kötött meg.

Az utólagos házasság által megtörtént a törvényesítés a László névre keresztelt fiúra, — ki azonban már öthónapos korában, október elsején meghalt — és az anyára nézve. Azt is figyelembe kell venni, hogy az akkori erkölestelen viszonyok közt, midőn a francia királyi (és más) udvarban a hivatalos maitresse-ket és a törvénytelen gyermekeket a legelőkelőbb szereplés illette meg, — alig lett volna helyén Berchényinek utólagos házasságán megütközni, mely különben is ékes világot vet arra a nemes jellemre és erkölcsi felfogásra, mely őt mély vallásosságánál fogva is élte egész pályáján vezette.

Szaniszlótól 1726 augusztus 23-áról, tehát a házasságot követő három hó letelte után találjuk a gyűjte-

ményben az első levelet Berchényihez, melyben feleségéről megemlékezik: Je salue votre Bergere és később is többször így nevezi feleségét, majd 1728 július 21-étől kezdve váltakozva grófnőnek is címezi: Mes compliments a Mme la comtesse Bereczyni és hozzáteszi: Je vous embrasse. December 17-én kelt levelében a király sajnálja Berchényi hosszú távollétét, de megbocsátja azt: cependant connaissant la douceur qu'y(l)y a d'estre dans une chaumiere avec une jolie bergere je vous le pardonne. Ugyanezen soraiban örömét fejezi ki Spanyolországból Santendras-ból (Santander) visszajövele és a sok arany fölött: Les gallions (spanyol kereskedelmi hajók) chargé D'or qu'yl a apporté vous estes plus heureux que le Roy D'Espagne, car il n'aura pas si-tost Les Siennes.

Szaniszló minden módon iparkodott Berchényi érvényesülését előmozdítani. Ezért kéri őt 1726 december 17-én és 24-én, hogy az újév alkalmából menjen Versailles-ba és a király és királyné előtt fejezze ki jókívánataikat: Je vous prie de faire de notre part un Compliment a la Reyne et au Roy chez qui vous pouvez prier Mr. le Cardinal de Fleury d'estre introduit faiit une belle harangue a la hussard et aquittez vous je vous prie de cette commission selon l'amitié ordinaire que vous avez pour Celui, qui est de tout son coeur votre affectionné Stanislas Roy.

A király Richelieu-től lovakat akar venni hitvese, Katalin királyné számára. Berchényinek ez ügyben kelt levelére a király 1727 december 13-án válaszolván, kéri őt, hogy nézesse meg a lovakat Batincour-ral és ha az éppen Versailles-ban tartózkodó királyné kívánja azokat és ha megfelelnek, iparkodjék a szükséges pénzt megszerezni és ezt adja át Batincour-nak. Vous me ferez plaisir — írja Szaniszló — si vous Les pouvez avoir pour deux milles francs. Faiit un peu Le Maquignon. (Kupekodjék kissé.)

A király nem mulasztotta el érdeklődni az iránt is, hogy miként lehetne Berchényi vagyoni helyzetét javítani, pedig ő maga is majdnem kegyelemkenyéren volt. Berchényit anyagilag érdeklő ügyeiben sokszor támogatta. Egyik alkalommal mémoire-t nyújtott be Szaniszlóhoz, ki levélben ajánlotta annak pártfogását leánya, Mária királyné és a Controleur General előtt. Szaniszló ez ügyben következőleg ír Berchényinek: S'il aura le

succès que Je desire en ce cas tu sera obligé de faire ramoner tous les chemineux de Chambor gratis (Szaniszló még Chambordban lakott). A Controleur Général azonban kedvezőtlen választ adott, melyet a király ekként ad Berchényi tudomására 1728 február 5-én: „Annál inkább bánt a dolog, mert azt hiszem, hogy Párizsban való tartózkodása által erszénye inkább ki van söpörve, mint egy kémény. Azt hiszem, hogy pénzvisszonyaira nézve a számadást jobban megtalálná, ha adott tanácsom szerint Blois-ban telepednék le. Ebből azt a hasznót húznám, hogy örömöm lenne Önt sokszor láthatni.“

A király 1729 március 25-én kelt levele két kellemetes hírt említ, melyek fölött „kimondhatatlan örömét“ fejezi ki Berchényinek. Egyik Berchényi egészségének helyreállása, másik „la belle donation que vous avez eu“. Ez nem más, mint a Luzancy-birtok megszerzése Gomer kisasszonytól. Erre utalnak a levél befejezésében e szavak is: *Après avoir arrangé tout ce qui s'oppose encore à la possession du bien que vous venez d'acquérir personne au monde ne vous en souhaite plus que Celui qui est de tout son coeur vostre tres affectionné Stanislas Roy.*

A birtok megszerzésének végleges rendezése azonban — mint alább kitetszik — később történt.

Berchényi, kit különben a köszvény is bántott, fáradságos utazásai között nem ritkán betegedett meg, mint erről Szaniszló levelei tanuskodnak. Így 1731 július 25-én aggódva ír a király Berchényinek, kit a baj Vendôme-ban ért utol, hogy jőjjön hozzá át Menars-ba (ekkor ez volt tartózkodási helye), mely nincs messze Vendôme-tól, honnan azt hiszi, hogy hordágyon eltűri az áthozatalt.

A rajnai hadsereghez beosztott Berchényi 1733-ban tudatja a királlyal, hogy a nyert utasítás szerint Landauhoz kellett vonulnia. Szaniszló 1733 július 25-én azt válaszolja neki, hogy „oly helyen van, hol a háború első előnyeit lehet megszerezni, ha ugyan nem zárják jól el a kapukat. Félek, hogy ön valami előjátékot ne csináljon azon vágyánál fogva, hogy a császár ellen harcoljon, mellőzve azt, hogy élénken részt vesz mindabban, mi engem érdekel, miért oly hálát érzek, mint amily barátsággal vagyok teljes szívemből“.

A szorosan vett előjátékról azonban, mely közvetlenül illette Szaniszlót, mi sem foglaltatik a levelezés-

ben. Szaniszlót lengyel királlyá 1733-ban újból megválasztották. Ő fel is utazott országába a trón elfoglalására; vállalkozása azonban nem sikerült. Az utójáték Dantzigban folyt le, hová őt az oroszok 1734 elején bezárták. Fejével fizeti a vállalkozást, ha elfogják. Mielőtt azonban Dantzig július 9-én megadta volna magát, a király június 24-én a francia követhoz ment azon ürügy alatt, hogy egy éjt nyugodtan óhajtana tölteni az ostrom alatt, ámde még ugyanazon este sikerült neki parasztöltözetben: „avec une seule chemise de grosse toile sur le Corps“ Steynflick tábornok kíséretében, néhány megbízott által vezetve a várból kimenekülnie. Csak hetednapra jutott Marienwerderben biztos helyre. Menekülése, melyet a feleségéhez intézett s a levélgyűjteményben másolatban meglevő, továbbá a leányához szóló és Aubertnek La Vie de Stanislas Leszczynski című névtelen (par M. ***) művében 1769. közölt hosszú leírásban ad elő, valóban nagyon izgalmas volt, és pedig annál inkább, mert Steynflicktől a menekülés alatt őt elszakították, mi fölötte aggasztotta. Menekülése után Frigyes porosz király ad neki lakóhelyet Königsbergben, honnan 1736 májusban tért vissza Franciaországba, hol egyelőre Meudonban lakott Lunévillebe átköltözéséig.

Szaniszlótól 1733 július 25-étől kezdve nincs levél Berchényihez 1735 február 3-áig. Csak ekkor küld neki — még külföldről, de honnan, ez nem tűnik ki — levelet francia szolgálatba lépni kívánó lengyel nemes által.

Szaniszló Berchényivel nem mulasztotta el az érintkezést fenntartani a háború alatt sem és a hadsereghez utána küldi leveleit. Sajnos — valószínű —, hogy Szaniszló leveleiből is több hiányzik.

Szaniszló 1741 október 11-én a táborba küld neki értesítést. ... quand a moy Je ne le suis (t. i. content) depuis que tu est loings de moy C'est la pure verité, Pour me dedomager de Vostre absence continuez je vous prie a nous donner des bonnes nouvelles et independamment de ce qui regarde Le publyque quelque chose qui vous interesse particulièrement. J'é faïit des voeux pour l'un et pour l'autre ta petite femme et tes enfans se portent bien contez que j'aye toujours L'oeil sur eux qui suyt. Les mouvements du coeur, qui vous aime et qui est tout a vous P. S. embrassez je vous prie de ma part Le chere Segur (a parancsnok) et tous vos guerriers qui se souviennent de moy.

Midőn XV. Lajos valamely kegyéért (nem tudjuk meghatározni, hogy ez mire vonatkozott) Berchényi köszönetét fejezi ki Szaniszlónak, a király így válaszol neki 1741 június 15-én: Nem egyéb, mint a szerénység minden határának túllépése, kedves gróf, a királynak most tanúsított kegyét egyéb más oknak tulajdonítani, mint az igazságnak és az ön érdemének, minden, amit erre nézve mondhatok az, hogy boldog perceim közé sorozom azt, melyben megtudtam ezt a kellemes hírt. Élvezze ezt az előléptetést teljes egészségben, senki sem osztozik élénkebben mindabban, ami szerencsés dolog önt éri, mint az, aki teljes szívéből az öné.

A királytól van egy tréfás levél is, 46. sz., melynek kelte azonban nem állapítható meg; valószínű, hogy 1745-ből, mint az alább említendő 45. számú levél, 1745 és nem 1748 nov. 15-ről. Nous avons disné avec ta petite femme (a király néha tegezi és önözi ugyanabban a levélben Berchényit) a Jolyvet, si c'estoit un Souper on pouroit signoler mais comme ce n'est qu'un disné tu peut-estre tranquille quoique Je l'aime de tout mon coeur aussy bien Je vous aime.

Midőn Berchényi az olaszországinak nevezett hadseregnél Dél-Franciaországban volt, a király Commercyből válaszol 1748 június 29-én Berchényi feleségének: „Miután az itáliai hadjárat igen békességes lesz, örülök, hogy azt nyugtalanság nélkül fogja átélni és hogy nem lesz más dolga, mint az időt kellemesen tölteni. Mégis kívánom, unatkozzék nagyon, hogy meg legyen büntetve azért az örömért, melytől megfosztott társaságának nélkülözése által, pedig társasága többé tette volna eggyel az én élvezetemet az ön kormányzóságában (t. i. Berchényi Commercy kormányzója volt), ahol tartózkodom és amely valóban igen kellemetes, megérdemli, hogy siettesse minél gyorsabb visszatérését. Ölelje meg kedves férjét, midőn látja őt, amint én is ölelem önt és teljes szívéből vagyok...”

Július 11-én és augusztus 19-én a király Berchenyinek örömét fejezi ki, hogy lázrohama után egészsége helyreállt, különben pedig hiszi, hogy a hadjáratot ezen országban való utazásokkal fogja befejezni. Ha visszajő, paripáit elhelyezheti a királyi istállóban. „Legyen meggyőződve, hogy nem fogom önt gyalog járatni.” Sajnálja Szaniszló, hogy visszajövele csak a háború végén (a király inkább katonai kirándulást mondhatott volna) fog

történni, mi őt rendkívül bántja, de mivel reméli, hogy ez az utolsó, amelyben részt vesz „végasztalom magamat azzal az örömmel, hogy megszakítás nélkül fogom önt bírni és csak (mint vadászok) a fogoly madarak ellen fogunk háborút viselni, de addig is mi szüksége van önnek kedves feleségére, kit ölelek, miért nem küldi őt végre vissza, ha nem mindketten jőnek...”

Szaniszló 1745 november 15-én Lunéville-ből Berchénytől rendkívül meleghangú sorokban kérdezősködik sorsa felől és ha a Sarre vidékén van a hadseregnél alkalmazva, számítani lehetne arra, hogy őt időközönként láthassák. *J'attends avec impatience des vos nouvelles la dessus J'embrasse tendrement La chere petite moitié Languissante r'envoyez la moy avec La grace de Dieu et Le Secours de Kast (ez a király orvosa) nous Luy faironts passer ces Langueurs Je languis moy mesme au moment de vous embrasser et vous assurer qu'on ne Scauroit-estre plus que Je suis de tout mon coeur vostre tres affectionné Stanislas Roy.*

Ossolinskytól a főudvarmestertől is van 1750 január 12-ről levél az új év alkalmából, melyben üdvözlí az ő komáját és komaasszonykáját. A levelet azonban nem ő írta alá, hanem a király tett hozzá utóiratot: *Kedves grófom, ön annyira sóhajtozik Lunéville után, mely pedig, miután azt hosszú távolléte által unalmassá tette, csak visszajövetelével válik kellemessé, jöjjön tehát vissza és ne várjon arra, hogy tárcáját a fenékgig kiűrtse. Mindkettőjüket teljes szívemből ölelem. Stanislas Roy.*

Berchényi levelei közé tartozik a gyűjteményben az, melyet Ossolinski herceghez intézett 1752 december 11-én. Berchényi leánya Mlle Courcelles (Mária-Annát nevezték így) himlőben megbetegedett. Nagy volt az ijedtség, mert a betegség súlyosra vált. A király és Ossolinsky kérdezősködnek a beteg állapota iránt. Megható levélben válaszol Berchényi. *J'ai été la voir (leányát), elle m'a édifié par sa résignation, sa tranquillité et sa douceur. Nous l'avons mise au pied du crucifix, Fiat voluntas Domini. A beteg meggyógyult. A király elküldte komornyikját Berchényihez, hogy Karácsony estéjére jöjjenek hozzá. Berchényi azonban aggódik, hogy a király is megkaphatná tőlük a bajt. Kérdést tesz tehát december 24-én a király orvosánál. Kastnál és Ossolinskynál felemlítvén a korai érintkezés*

veszélyét és hivatkozva a nagy Condé esetére, ki ebben a betegségben halt meg 66 éves korában, mert kanyaróban fekvő feleségét meglátogatva reá ragadt a betegség. Szaniszló király csak nagynehezen tudott belenyugodni a karácsonyi összejövetel elmaradásába. Berchényi nem ment el a királyhoz, hanem január 1-én kelt levélben fejezte ki jókívánságait.

A gyűjteményben az utolsó levél Szaniszlótól 1758 január 9-éről szól. Válasz Berchényinek, ki megköszönte a királynak, hogy lovag fia (Ferenc-Antal) részére járadékot engedélyezett. Ez időtájt Szaniszló írása már reszkető kezét árul el. Már-már vaksága is kezdődik. „Remélem Önt viszontlátni a legelső napon, megelőzőm ezt az örömet válaszul vett levelére ezen két szóval, hogy mindent kívánjak, amit kívánhat, Önnek és kedves családjának, melyet ölelek és teljes szívemből vagyok: *Votre tres affectionné Stanislas Roy.*“

Bámulatos az a barátság és ragaszkodó szeretet, mely Szaniszló leveleiből Berchényi és családja iránt kiárad. Érthető, hogy midőn Lotharingia és Bar trónjára jutott, Szaniszló Berchényit odaadó pártfogásában részesítette és királyi udvartartásában előkelő állásokban alkalmazta, melyek nem fényes anyagi helyzetének javítására is szolgáltak. Kinevezte Lotharingia főlovászmesterévé, Commercy és város kormányzójává és Commercy városa királyi vadászati kapitánysága kapitányának, kieszközlte fiának Ferencnek a máltai rendbe felvételét, közbenjárt leánya a francia királynénál és a királynál, hogy Mária Terézia a száműzetés alól neki kegyelmet adjon és magyar mánási jogait visszanyerje. A királyi udvarban feleségének és fiának is javadalmas állásokat adományozott. Szaniszló befolyásának mindenestre része volt abban is, hogy a király és a felső hatóságok figyelme katonai érdemeire irányíttatván, pályáján valóban megérdemelt emelkedésének és kitüntetésének a versenyzők részéről felmerülő akadályai elhárítottak.

Midőn pedig a katonai pályától aggkora miatt megvált, majd a Szaniszló király udvarában viselt tisztségeitől is visszavonulóban volt, Szaniszló király készséggel kívánta jóakarátát mutatni azzal, hogy az általa bírt állásokra Ferenc fiát előre, „en survivance“ nevezze ki.

A király által 1765 december 1-jén megállapított

évi járandóságok, illetőleg az 1766 március 1-én létezett udvartartás, személyzet és illetmények kimutatása szerint Berchényi grófné 3000 livre, az udvari főtisztok közt pedig a harmadik helyen férje, a marsall mint főlovászmester 6000, az első nemesi kamarások közt a 11-ik helyen gr. Berchényi (tehát fia Ferenc) 2000 livre illetményt élvezett.

Az összes udvartartás a király által 1765 november 25-én aláírt kimutás szerint 475.917 livret, 26 solt és 3 deniert tett.

Sem a francia királynak és udvarnak, sem a királynénak, sem Szaniszlónak pártfogása annyira azonban nem terjedhetett, hogy Berchényi Magyarországon birtokait is visszanyerje. Ezt Mária Teréziának jóakarata mellett is — a kinestár és az új adományosok szerzett jogai, kiknek birtokába az elkobzott jószágok kerültek, megakadályozták.

Szaniszló, ki 1677 október 20-án született, magas kort ért el. Egymás után viszi el a halál legrégibb, leg-hívebb szolgálait, kik szívéhez közel állanak. Már 1756-ban kiválik az élők közül herceg Ossolinski, kiben régi, hű udvarmesterét, Berchényi pedig kedves komáját veszti el. Még 1765-ben a rendes utat meg akarja tenni, hogy Versailles-ba menjen meglátogatni leányát, ki azonban ezt nem engedi meg s inkább ő megy hozzá Commercy-be és ezen alkalommal látogat el a királyné, mint említettük, Luzancy-ba Berchényiékhez. Ez év vége meghozza a királynak az utolsó, lesújtó csapást. December 22-én meghal unokája, a Dauphin. A fájdalomtól megtört Mária királyné így kiált fel: Je pleure un saint, un fils, un ami, le malheur de l'Etat. Ha ő jut a trónra, talán szelídebb alakulatot vesznek az események. Unokáját két hó múlva Szaniszló is követi a halálba. Már régóta érzi, hogy vége közeledik és árnyékkirálysága megszűnik és Lotharingia beolvasztása küszöbön áll. Udvaroncai már Versailles felé fordítják tekintetüket és vágyaikat. Csakis régi barátjai, Boufflers marquise fiaival, a hűséges öreg Berchényi és némely más híve, köztük írók is, maradnak körülé.

A király sokszor elbeszélte, hogy viszontagságos életének összes veszélyei között, melyekből kimenekült, a Gondviselés egy veszélynek, a tűznek nem tette őt ki. És ime agg korában, hálósobájában éri őt utól a tűz-halál 1766 február 23-án égési sebek következtében. A kan-

dalló tüze a király ruháját meggyújtotta és az őt magára hagyó személyzet csak későn hallotta meg a kandalló elé eső és 89 évét már meghaladt király vergődését és segélykiáltását. Halála véget vetett Lotharingia függetlenségének és a jótévő Szaniszló tetemeit 1793-ban a nép, mely megsiratta, szétszórta. Igaza volt a királynénak, midőn a köztemetőben, a szegények közé kívánta holttetemét nyugalomra helyezettetni! Kívánsága nem teljesült. A jótévő Szaniszlónak és a szegények pártfogójának Katalinnak Nancyban a Bon Secours-templomban, melyet a király csakhamar Lotharingia fejedelmi székének elfoglalása után építtetett, felállított szép síremlékei dicsőítő feliratokban hirdetik, hogy mindketten itt helyeztettek örök nyugalomra, a király „rendkívül nagyságú szívével“ külön ezüst szelencében. Mária királyné kívánsága szerint két év múltán ezüst szelencébe zártan az ő szívét is imádásig szeretett atyjáé mellé tették. Az örök nyugalmat azonban meghazudtolta a forradalom örülete, mely megbecstele-nítette sírjaikat s kihányta azokból tetemeiket. A szerteheverő csontokat — ezek között Ossolinsky herceg főudvarmester és nejét — 1803-ban szedték össze, midőn a jótévő Szaniszló és leánya Mária, „a jó királyné“ szívei ismét egymásra találtak. A síremlékek pedig kiengesztelőleg szólnak a lotharingiai utódok kegyeletéhez.

A király jó szívéről tanúskodik 1761-ben alkotott végrendelete. Hű szolgálóiról és barátairól külön is megemlékezett. A Berchényire vonatkozó pont így szól: Gróf Berchényi marsallnak adom istállóimban levő minden koci-, chaise-, nyerges, lovardai lovaimat, minden öszvéreimet, minden kocsimat, berlinemet, hordszékeimet, hordágyaimat, szekereimet, teherkocsiaimat és minden ló-szerszámot és felszerelést.

Berchényi Szaniszlóban elveszítette azt a — mondhatnók — odaadó barátját, lelkes pártfogóját, ki életpályájának kezdetétől annak minden mozzanatában támogatója volt és aki nem mulasztotta el az ő pártfogoltja ügyének előmozdításáért azoknak, kiket illetett, maga is mindenkor köszönetet mondani.

A halál véget vetett annak az állandó, a korral fokozódó és erősödő barátságnak, mely Szaniszlót és Berchényit egybekapcsolta. Sokban hasonlítottak. Mint Voltaire mondja: Stanislas avait une physionomie heureuse, pleine de hardiesse et de donceur, avec un air de

probité et de franchise, qui de tous les avantages extérieurs est le plus grand et qui donne plus de poids aux paroles que l'éloquence même.

Szaniszló elhúnytaival megszűnt az a kötelék, mely Berchényit Lunéville-hez évtizedeken át fűzte és amely Luzancy mellett az a hely volt, hol legboldogabbnak érezte magát. Hivatalos állása miatt Párizsban és Commercy-ben is kellett laknia, ámde szíve és emlékei Luzancy-hoz és Lunéville-hez vonzották. Szaniszló halála után mi sem tartotta őt Lunéville-ben, hol megszűnt a királyi udvar és megszűntek azok a hivatalos állások, melyeket ő, felesége és fia betöltöttek.

Elvonult Luzancy-ba, le seul petit trou de terre — írta — qui lui restait pour sa demeure és amelyről Horatius-sal mondhatta: Ille terrarum mihi praeter omnes angulus ridet.

Örömmel és megelégedettséggel tekinthetett vissza a megfutott pályára, melynek nagy emlékei ébren tartották szellemi és testi frissességét.

Egyik tudósítás szerint kastélya egyik termében megvoltak egész alakban ezrede főtisztjeinek arcképei, melyekkel a falakat díszítette. Itt szeretett ülni és sétálni a látásuk által felidézett emlékek közt, melyek lelki szemei előtt megelevenedtek. Egy alkalommal egyik főpap lepi meg őt elmerültségében. Vous voilà — mondja — au milieu de vos chanoines! Oui, Monseigneur — válaszolja — et ce qu'il m'en plaît, c'est qu'ils n'ont jamais à matines, sans que j'y allasse avec eux.

Fiaának nem származott utódja első házasságából. Özvegysége nem tartott sokáig. Másodszor is megnősült és elvette a gazdag Santo Domingo özvegyének, szül. Merger Magdolnának leányát, Prudence-Téréz-Adelaidot. Újabban szerzett adatokból, melyekért Stemler, a párizsi Cour d'appel tanácsosának itt is köszönetet mondunk, többet is tudunk. Téves Torchet plébános állítása, hogy atyja halála után kötötte a második házasságot. Ezt az örömet még az öreg marsall megérte, mert hiszen az esküvőt 1777 december 16-án tartották a St. Eustache-templomban, mint az anyakönyv igazolja. Téves azonban Thalynak is az az állítása, hogy Santo Domingo gróf volt és özvegye a párizsi és versailles-i udvarnál nagy fényben élő úrnő.

Párizsban, hol a telet tölteni szokta, állandó lakása

volt. Az 1769. évi Almanach Royal szerint: Vieille Rue du Temple, au dessus de l'Egout. A Turbigo- és a Réaumur-utcák keresztezésénél a Conservatoire des Arts et Métiers mellett a St. Nicolas des Champs plébániájához tartozó templom közelében is lakott. Ez az utca különben a rue du Temple lehetett, mely csakugyan a St. Nicolas des Champshoz tartozhatott és amely utca éppen a Hôtel d'Argenson (ki Berchényi hadügyminisztere volt) mellett a Rue du roi de Sicile és a rue de Rivolira vezet és nem messze esik a Hôtel de Ville-től. Az 1778. évi Almanach Royal szerint a Rue Taranne-ban (Hôtel du duc de la Force) volt ez időben a marsall lakása. A rue des Saints Pères és az egyik oldalán ma is meglévő rue de l'Egout közt fekvő Rue Taranne azonban a Boulevard St. Germain megnyitása és kiépítése által megszűnt. Ez az utca az akkor még külvárosi St. Sulpice plébániához tartozott, mert a közelebb eső St. Germain des Près-templom csak 1791-ben kapott plébániát.

A fiatal Berchényi a St. Eustache-templomban kötött házasságáról szóló anyakönyvi bejegyzés szerint a St. Eustache-plébánia területén a rue des Filles de St. Thomas-ban lakott, amely utca a mai rue du 4 septembre-be torkollik.* Ezt megelőzőleg azonban ugyanazon anyakönyvi adat szerint a St. Sulpice plébánia körzetében lakott, mint különben Torchet plébános is mondja, hogy télen itt volt párizsi szállása. Midőn mégis a házasságból az első gyermek született, Berchényiék már átköltöztek a Szent Tamás-utcából az akkori még külvárosi la ville évêque Madeleine-templom plébániájának területére, mely plébániában a született leánykát 1778 szeptember 26-án Clementine-Madeleine-Valentine névre keresztelték. Ez bizonyítja azt is, hogy Berché-

* St. Eustache egyháza mögött Berchényiék végső idejében a Montmartre és Montorgueil utcák közt levő átjáró neve a: Passage de la Reine de Hongrie volt. Mária Teréziáról nyerte e nevet, mely a forradalom egyik véres eseményét örökíti meg, melynek a „Májusi Rózsá“-nak, valódi nevén Bêcheur Juliának nevezett szép virágáros leány esett áldozatul. Ő volt annak a küldöttségnek szónoka, mely a vásárcsarnok asszonyainak kérését terjesztette Mária Antoinette királyné elé. A királynénak feltűnt a Májusi Rózsa szépsége és hasonlósága anyjának, Mária Teréziának arképevel, mely hálószcabáját díszítette. A küldöttség kérelme teljesült s a vásárcsarnok asszonyai hálából a Májusi Rózsa iránt, kinek a magyar királynéval való hasonlatossága mozdította elő kívánságuk meghallgatását, a kis utcaközt, melyben a

nyieléknek második gyermekük volt a László-János-Fülöp névre keresztelt fiú, kit Torchet és mások tévesen elsőszülöttnek állítanak. A Madeleine-templomban végzett keresztelés idején Berchényi a rue Verte-ben lakott. A rue de la ville l'évêque közvetlen a mai Madeleine mellett ma is megvan, de nincs meg a rue verte. Van ugyan allée verte, de ez más vidékre, messze a Madeleine-től esik. Berchényi később — mikor, nem tudjuk — átköltözött a Szajna másik partjára, a rue Verneuil-be, hol 433. sz. alatt lakott. Ez kitűnik az iratokból (Archives Départementales, 30, quai Henri IV.). Az emigrált Berchényinek ugyanis ezen lakásból adták el bútorait, képeit. Az iratokból az is kitűnik, hogy egyik Montmorency-Laval igényt támasztott, mert családjához tartozó bútorok is voltak Berchényinél. (No. 606. 956. iratok és Montmorency-Laval No. 792.)

Lakott továbbá Rue de Verneuil 58. sz. alatt állítólag ő vagy fia Ferenc. Ez az utca a Szajna balpartján a mostani gare du quai d'Orsay és az Ecole des Beaux-arts közt, melyhez vezet, fekszik. A házat özvegy Lavelle építtette 1763-ban és 1830-ban Gourmez I. építőművész nejének nagyszülei szereztek meg az akkori tulajdonosok, Saint Aubinéktől. A nemes gondolkozású Gourmez I., midőn a 2 emeletes házat 4 emeletesre építtette föl, az utókor számára látható jellel kívánván megörökíteni annak emlékét, hogy ez a ház egykoron Berchényi marsallnak, fogadott és szülő hazája nagy fiának lakóhelyül szolgált, az ő feliratos emléktábláját és címerét helyezte el a bejárat fölött 1923-ban.

Kegyeletes tényével méltán kiérdemli az utódok halálját.

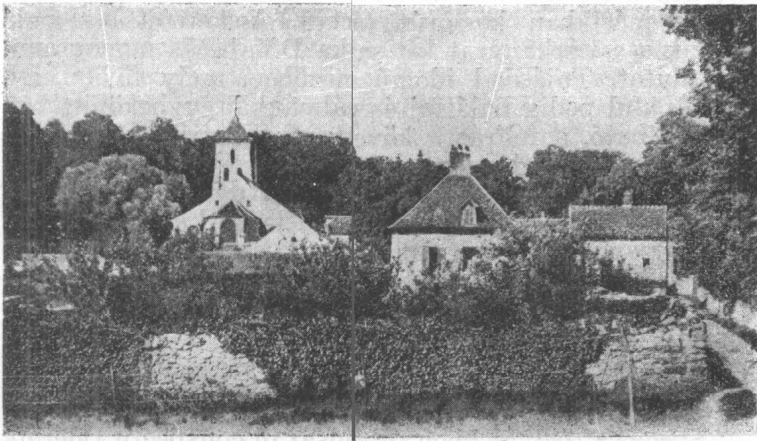
Májusi Rózsa lakott, a magyar királynőről nevezték el. A rémuralom alatt őt is bebörtönözték. A foglyok jegyzékében mint a „Májusi Rózsa név alatt ismert és a volt király és Capet asszony iránti ragaszkodással vádolt Bécheur Julia, ki az Egyenlőség, előbb a Magyar királynő átjárójában lakott“, kerül elő. Halálra ítélték és a szép virágáros leány fejét is a guillotine, mint Hébert nevezte, a „nemzeti borotva“ vágta le. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség oltárán piros vérral váltotta meg a magyar királynővel való hasonlóságát.

A feledésbe merült Májusi Rózsanak az az elégtétele mégis volt, hogy az „Egyenlőség“ helyett az utcácska visszanyerte a magyar királynő átjárójának nevét. Azonban az azon át közlekedők közül senki se sejti, hogy mindkét elnevezést a szép Májusi Rózsa fejével fizette meg. Nem tudhatta az sem, ki az átjáró felírásából a „Hongrie“-t, mely tavaly (1924) még megvolt, eltávolíttatta...

XI.

Térjünk át Luzancy-ra, Berchényinek majd félszázadon át kedves otthonára.

Luzancy neve már előkerül a XII. században, éppen úgy, mint Luzancy uráé. A meaux-i káptalan intézkedik Luzancy tizede iránt és II. Ince pápa (1130—1143) megerősíti az ajándékozást. Luzancy uráról 1160 felé történik említés, jelesen Luzancy Fulques-ről, kinek 4 fia volt, kik közül 3 a káptalanban foglalt helyet és

Luzancy temploma a lelkészlakkal.

később is előfordul a családhoz tartozók neve a káptalan tagjai között.

Nem tudjuk, meddig volt Luzancy a róla nevezett család tulajdonában. Annyi bizonyos, hogy 1440 felé a Marle-család birtokába jutott Marle Henrik lovag, Verigny ura által, ki azt vásárlás útján szerezte meg. Az 1531. évben meghalt Marle Péter és felesége után leányuk Charlotte örökölte Luzancy-t, kit Gomer Kristóf vett el.

A templomban megvan Gomer né összetört sírköve, melyen két oszlop által tartott ívezet alatt női alak látható összekulcsolt kezekkel, úrnői láncsal, melyet az övön görög kereszt kapcsol egybe. Alul halálfej keresztbe tett két csonttal és a fejt körítő következő szavakkal:

Cogita mortem. A sírkőn a következő felírás: Cy gist le corps de Charlotte de Marle, femme de messire Christofle de Gomer, vivant chevalier seigneur de Breuil, Luzancy, Verdon, Moucheton, et du Château et Châtelet... gentilhomme ordinaire de la chambre du roi; laquelle décéda le dernier mai 1611.

Priez Dieu pour son âme.

A Gomer-családból Károly, valószínűleg Kristóf fia feleségének sírköve maradt fenn a templom Szent Szűz-kápolnájának bejáratánál. A sírkőre síremlék van vésve, melyhez két angyal támaszkodik; az egyik kézben pálmát, a másikban koszorút tartva. A keretet oszlopok képezik s a párkányzat két sarka DM betűs monogrammot mutat. Tojásdad idomú mezőben, mely fölött egy angyal, alul pedig halálfej és pálmákkal egybekötött két csont látható, a felírás a következő: Ci gist le corps de dame Marie d'Anthonis, en son vivant femme de messire Charles de Gomer, chevalier seigneur de Luzancy, Verdon, Courcelles-sur-Marne, Condetz-les-Laferté-au-Col, du Château d'Athis et autres lieux, terres, seigneuries; laquelle décéda le 22 juillet mil six cent quarante, de son âge... Priez Dieu pour son âme. A felírásból az életkor évszáma — bizonyára nem tudták megállapítani — kimaradt.

Alul még ezek a szavak vannak bevésve:

Speciosa (helyesebben pretiosa) in conspectu Domini mors sanctorum ejus. A Gomer-család 1734. évig bírta Luzancy-t. Ekkor Gomer Madeleine, ki anyja halála után 1703-ban örökölte azt, eladta gróf Berchényi Lászlónak, kikötvén az 1734 március 28-án kötött szerződésben, hogy a Luzancy és egyéb szomszédos községekből Luzancy ura vagy lelkésze által kijelölendő szegény betegek ápolására a La-Ferté-sous Jouarre-i menedékháznak 3000 frank fizettség. Gomer Madeleine 1736 október 10-én halt meg s a luzancy-i templomban az új földesúr gróf Berchényi jelenlétében temettetett el, ki a vidéken már korábban, és pedig legkésőbb 1725-ben telepedett le a Méry plébánia területén. Itt szerezte meg a Frouet vagy Frouay-ben fekvő kis nemesi jószágot le Camus abbétól, ki 1700-ban jutott ennek birtokába. Itt tartott Berchényi huszáraival garnisont és tisztjei a szomszédos vidéken nyertek elhelyezést, mint fentebb említettük.

Ki volt az a Madeleine de Luzancy, kitől Berchényi Luzancy-t megvette? Mint említettük, Torchet plébános több adatot közöl a Gomer-családról. Találunk azonban adatokat a Bossuet püspök műveinek az ő levelezését tartalmazó kötetekben is. A püspök elég sűrűn küldött leveleket A Madame de Lusancy, religieuse de l'abbaye de Jouarre (à la Ferté-sous-Jouarre), (Les grands Écrivains de la France. Librairie Hachette. Correspondance I. 1909.), ki sokszor tanácsokat és felvilágosításokat kér püspökétől. A püspök egyik válasza 1693 december 30-áról többek közt ezeket mondja: *Jesus-Christ, le Prince de Paix, ma Fille, a pacifié le ciel et la terre par son sang (vocabitur nomen ejus... Princeps pacis. Is. IX. 6.). Pacificans per sanguinem crucis ejus sive quae in terris, sive quae in coelis sunt (Colos. 1. 20.) et par son abandon à son Père: c'est aussi par cet abandon que vous aurez la paix que le monde ne peut donner. Le principe de la paix est dans ses paroles fiat voluntas tua; avec cela tout est bon, parceque Dieu est la bonté même. J. Bénigne, é. de Meaux.*

Az illető levelekre hivatkozólag a kiadvány néhány jegyzetben felvilágosító adatokat közöl a Gomer-családról. Így egyebek közt azt, hogy Madame de Lusancy-nak több fivére volt. Egyik Jean-Jacques meaux-i kanonok, Fontenay en Brie-ben plébános, Lauvaux-i apát, párizsi kanonok, † 1753-ban 86 éves korában. Másik pap fivére Ferenc, ki 1709-ben halt meg. Bossuet 1695 június 10-én kelt levelében Madame de Lusancy (Soeur Henriette de Gomer de Lusancy) unokahugáról is szól. Ez, a jegyzet szerint, valószínűleg Charlotte Nicole de Gomer Lusancy-i Gomer Lajos és neje 1668 óta Cussy-i du Fayot Anna leánya, ki 1671-ben született és szintén Jouarre-ban perjelnö volt. Atyját Senef-nél 1674-ben ölték meg, míg özvegyen maradt anyja szintén apáca lett.

Torchet plébános szerint, kinek az anyakönyvek rendelkezésre álltak, Gomer Károlynak, ki unokája volt a Marle Charlotte-tal kötött házassága által Luzancy birtokába jutott Gomer Kristófnak, két nejétől tizenöt gyermeke volt. Az életben maradtak közé tartozott a legidősb Lajos, továbbá Károly Antal, kik gyermekek nélkül haltak el, valamint Ferenc és János-Jakab, kik, mint előbb említettük, az egyházi pályát választották s mindketten kanonokok lettek.

A leányok közt a legfiatalabb volt az 1665 április 14-én született Madeleine.

Torchet úgy véli, hogy Gomer Károly 1680 felé halt meg „özvegye megtartja a Luzancy úrnője címét 1703-ig, midőn legfiatalabb leánya örökölte a földesúri birtokot; meghalt kastélyában, Madeleine leánya, két apát fia és Károly Antal fia jelenlétében“.

A luzancy-i birtokot Madeleine örökölte, de apát fivérei osztottak vele, kik földjeik egy részét a szomszéd Reuil szerzeteseinek engedték át. Nővérük pedig, mint említettük, a birtokot Berchényinek adta el. Ő egyébiránt Luzancyban keveset tartózkodott és inkább Párizsban a St.-Germain-l'Auxerrois plébániai kerületben lakott, majd Luzancy eladása után teljesen visszavonult Luzancy közelében La Ferté-sous-Jouarre-ba, a Miramionnes apácák kolostorába, hol 1736 október 10-én halt meg Torchet szerint 75 éves, ámde az általa közlött adatok szerint 71 éves korában. Az ájtatos, jótékony úrnő holttemét Luzancy-ba vitték át, hol, mint fentebb mondtuk, a templom urasági kápolnájában, gróf Berchényiék kegyeletos részvéte mellett helyezték örök nyugalomra.

Torchet maga is megemlíti könyvében, hogy egy Gomer-kisasszony, — kívül Bossuet levelezett —, kinek nevét azonban nem tudjuk, apáca volt Jouarre-ban egyik unokahugával egyidőben.

Torchet adatai és a Bossuet-levelezés jegyzetei között bizonyos ellenmondások vehetők észre, ámde, ha áll az, hogy az a Madame de Lusancy, kit Bossuet Soeur Henriette de Gomer-nek nevez, nővére volt Gomer Ferencnek és János Jakabnak, a kanonoknak, akkor a Soeur Henriette nem más, mint Gomer Madeleine, ámde ez ellenkezik Torchet azon állításával, hogy Madeleine csak azután vonult vissza La Ferté-sous-Jouarre-ba a Miramionnes-zárdába, hogy Luzancyt Berchényinek eladta, mely eladás 1734-ben nyert befejezést, Bossuet pedig, ki 1704-ben halt meg, 40—50 évvel előbb levelezett Soeur Henriette-tel. Ha pedig nem Madeleine volt az, kinek Bossuet leveleit írta, akkor ez alig lehet más, mint vagy Gomer Károlynak vagy fiának, Lajosnak özvegye.

Torchet plébános az ő könyvében elbeszéli, hogy Berchényi egy alkalommal, midőn Frouet-i otthonába visszament, Thionville-ben szállt meg egy fogadóban, hol szép és élénk eszű fiatal leány szolgálta ki. Ez a

véletlen volt döntő házasságára nézve. A fiatal huszártisztnak annyira megtetszett a szép leány, hogy nem tekintve saját családja állását és sajátmaga rangját, azt az ajánlatot tette neki, hogy kövesse őt Frouet-ba, megígérvén a házasságot is, ha fiúval ajándékozza meg őt. Így is lett. Mint említettük, a leány átköltözött Frouet-ba, hol Bercheny első gyermeke: László, János, Tádénak nevezett fia, 1726 május 11-én született, kit Meaux bíboros püspöke Bissy általános helynökének, Saint-André-nak engedélyével Méry plébánosa, Colleau keresztelt meg. A keresztszülők voltak Cotelte Ferenc nanteuil-i jegyző és Tartereau Erzsébet, a valószínűleg magyar Benyo Guy felesége, Mareuil-les-Meaux-ból.

Berchényi ezredes beváltotta szavát. Fiának egyszerű anyját már három nap múltán törvényes hitvesévé tette, midőn Méry plébánosa őket a frouet-i kastély kikapornájában ugyancsak a Meaux-i püspök engedélyével, május 14-én összekette. Az esküvőnél más nem volt jelen, mint a két tanú: Rimbert Ferenc és Cotelte Ferenc, a kisded Lászlónak most említett keresztapja.

Újabb időben Reinach-Fussemagne grófnő, mint fentebb mondtuk, a Revue de Hongrie-ban közölt cikkeiben valótlannak mondja Berchényinének egyszerű sorsból való származását és azt vitatja, hogy családja régi német nemes, Thaly szerint Elzászban ősnemes, mely eredetét a X. századra viszi vissza. A régi nemeségről szólnak francia nemzetségi almanachok is. Nem tudjuk, hogy a fiatal Bercsényi Ferencnek a maltai rendbe felvételére vonatkozó ügynél bemutatattak-e a nemesi iratok. Berchény nem hivatkozik levelében másra, mint keresztelési kivonatokra, melyekben a Viet név is előkerül és melyek hitelességét igazolni fogják, ha Letourneur, ki a kért bizonyítványt egyébiránt kiállította, kívánja.

A család egyik régi tagjának keresztlevelé szerint a család eredeti neve Wiet, míg a Girard vagy Gerard csak „surnom“, illetőleg Bercsényi egyik levele szerint „sobriquet“, de ugyanebben a levelében azt is mondja, hogy a család igazi „surnom“-ja Wiet. Torchet szerint a két nevet a „de“ összekötő szócskával egybekapcsolták, ezzel meglelt a nemesi cím és így lett Berchényiné nemesi neve Wiet-Gérard. Berchényiné atyja is, kiről előbb tudomással nem bírtak, később mint Wiet-Gérard szerepel, aki a Humières-ezredben szolgált és kapitányi rang-

hoz jutott. A malplaquet-i csatában (1704) megsebesülése után nyugalomba vonult és Orleansi Fülöptől (bizonyára XV. Lajos kiskorúsága alatt a Régent) mérnöki, majd elzászi erődítményi igazgatói címet kapott.

Zavarja azonban a tényállás megállapítását Berchényiné fivéreinek neve is, kikről Esterházy Bálint memoires-jaiban megemlékezik. Egyik Gerard de Wiett, ki közkatona volt a Régiment de Bavière-ben, kit Berchényi kiváltott és a saját ezredében helyezett el, a másikat, Gerard öccsét szintén egyszerű katonának állítja és ezt Hegenet de Wiettnak nevezi. Gerard mint őrnagy említetik 1758-ban a Berchényi-ezredben, azonban 1759-ben Viet-Girardnak és alezredesnek. Fivére 1769-ben jelen van Berchényi Ferenc első házasságánál és a jelenlevők közt felsoroltatik Jean Wiet d'Hegenet néven, míg nővérét — ez az Esterházy által említett „jó elzászi parasztleány“ Géraf kisasszony — ugyanezen alkalommal Wiet-Gerard Franciskának nevezik. Nem hallgathatjuk el azt sem, hogy Berchényiné két fivére közül egyik „Pierre“ Girard néven van az anyakönyvbe bejegyezve 1739-ben Berchényi fiának, Szaniszló Katalinnak keresztelésénél, és pedig mint segédőrnagy sógora, Berchényi ezredében. Ez a Pierre, bizonyára az Esterházy által említett Gerard. Megemlíjtjük, hogy Esterházy de Wiett őrnagyról szól, ki őt 1757-ben a Berchényi-ezredbe mint kapitányt fogadta és ugyanakkor gróf Hegenet de Viettet és fiát mint segéd tiszteket nevezi.

Annyi bizonyos, hogy miután első fia születése után az anyját feleségül vette, Berchényi iparkodott ennek családi helyzetét magasabbra emelni a nemesség kimutatása által és így kerül elő már az 1731. évi lunéville-i anyakönyvben mint Anne Catherine de Girard.

Mindezzel szemben az egyszerű tényállás az, hogy midőn Berchényi első fiát 1726 május 11-én püspöki engedéllyel megkeresztelik és püspöki engedéllyel május 14-én Berchényit az anyával megesketik, az anyáról nem mond többet az anyakönyv, mint azt, hogy neve „Anne Catherine Girard“, de arról, hogy ki az atyja, anyja, honnan való, egy szó sincs! Berchényinek csak később sikerül kikutatni, hogy felesége Gérard Jakab Antal és Decamp Anna leánya és gondoskodása tárgyává tenni felesége fivéreinek és nővérének elhelyezését.

Az udvarnál való bemutatásra az 1759. évi rendelet a családfának kimutatását kívánta az 1399. évig terjedő időre. Ez a férjre vonatkozott. Madame de Créquy szerzője szerint azonban Berchényiné a fegyver által kitűnt családok részesévé vált, melyek megtartattak dans les honneurs de la cour a követelt bizonyítékok nélkül is. Ez így elég volt Berchényinére nézve is, de midőn Berchényi Ferenc fiának máltai lovaggá felvételét óhajtotta, a nemesi származást, les quartiers de noblesse, ki kellett mutatni mindkét ágon. Ez könnyű volt a férfiágon Berchényire nézve, kinek grófi címerét a hercegi köpeny is díszítette. Ámde vajmi nehéz volt anyai ágon. Hiszen Szaniszló király maga írja, hogy Berchényiné nem nemes származású és így felmentésre van szüksége. Végre is — úgy látszik — megelégedtek a feleségnek törvényes születését és a családi tisztességet tanúsító bizonyítékokkal, melyekből kitűnt, mint ezt Berchényi leveleiben felhossa és mint fentebb már említettük, hogy a család tagjai közt Elzászban erődítési építész, mérnök, igazgató, sőt Cyprusban consul is volt.

Igy történt állítólag, hogy Berchényiné 1764-ben a Felségnek is bemutatott. De meg kell jegyezni, hogy ez a házasság után 38 év múlva történt és ekkor Berchényi már több év óta marsall és Ferenc fia máltai lovag volt! Be kell azonban ismerni, hogy sikerült a nemességet elfogadtatni, mert Berchényiné feliratos sírkövén, az egyesített családi címerben, Berchényi mellett, mintegy beszélő mérnöki címerként megjelenik a Girard név elhagyásával a háromszögekből szerkesztett de Wiet címer.

Berchényinének mindenesetre nemcsak testi szépséggel, hanem szellemi jótulajdonságokkal is kellett bírnia, hogy férje mellett megállhassa helyét Szaniszló király udvarában, bármennyire is fedték őt férje mellett a király és Katalin királyné hatalmas pártfogása.

Szaniszló annyira szerette Berchényit és annyira ragaszkodott hozzá, hogy mindazt, mi Berchényit érdekelte, saját maga legközvetlenebb ügyének tekintette. Megmuttta ezt a legteljesebb mérvben Berchényi utólagos házasságánál is.

Berchényi Luzancy-ban nyílt házat vitt, melynek előkelőségét nemcsak a nagy családból származó huszárezredtulajdonosnak ezrede élén híressé vált szerep-

lése emelte ki, hanem az a körülmény is, hogy a hadseregben elfoglalt magas katonai állásai, a Commercé vár és város kormányzói és a lunévillei királyi udvarban főlovászmesteri tisztjével egyetemben Berchényinek tekintélyét azon hatalmas pártfogás mellett, melyben a versailles-i és a lunéville-i királyi udvarban részesült, rendkívüli mérvben emelték.

Luzancy kastélya a mostani elrendezésében Berchényi alkotása, mert a régi, valószínűleg inkább egyszerű „manoir“ már rég eltűnt. Helyébe Luzancy urai új kastélyt építettek. Ez a mostani épületesoportnak az a része, melyhez, mint középszárnyhoz Berchényi — jobbról és balról — pavillonokat csatolt, majd később a bal pavillonhoz még színházi termet is építtetett, hogy a kastély az eredeti oldalnak megfelelő parallel résszel egészíttessék ki. Berchényi kitűnő állásai mellőzhetlenné tették a vendéglátást és ennek megfelelőleg a kastély megnagyobbítását. A kastélyban kápolna is volt, mely 1758-ban szenteltetett fel Torché plébános értesítése szerint, de alig szenved kétséget, hogy már előbb is kellett kápolnának léteznie, éppen úgy, mint a sokkal kisebb Frouet-ban.

A park elég terjedelmes, 4 hektár 80 are volt. Bővítésére, beosztására és díszítésére Berchényi nagy gondot fordított és abban, valamint a kívül fekvő részekben is több üdülőhelyet rendezett be kioszkkal és kerti házacskával. A Marne partján gyönyörű családi ott-hont teremtetett. Érthető, ha a Meaux-i egyházmegye schematismusa így szól: „Il est (le parc) vaste et magnifique. Tout y respire le bon goût. La terre de Luzancy est un jardin continuel.“

Szaniszló király minden évben, midőn inát, vagyis inkább leányát Versailles-ban meglátogatta, jövetmenet pihenőt tartott Luzancy-ban, hogy régi barátját otthonában is láthassa és innen folytatta útját Versailles-ba és vissza Lunéville-be. Egy alkalommal maga Mária királyné is megtisztelte a marsallt látogatásával, mint ezt egy igénytelen réztábla, mely jelenleg a kastély lépcsőfeljáratában van elhelyezve, örökíti meg:

En 1765, le 19 du mois de septembre, Marie Leczinska, reine de France, en revenant de voir son père le roy de Pologne, à Commercy, se détourna exprès de la Ferte-sous-Jourre pour venir à Luzancy diner chez le marechal de Berchény, pour qui Elle a eu,

ainsi que pour sa famille, des bontés distinguées. Stanislas Ier Roy de Pologne duc de Lorraine et de Bar allant tous les ans voir sa fille la Reine a Versailles dinoit et couchoit a Lusancy a son Passage et à son retour.

Az atyjához rendkívüli szeretettel ragaszkodó királyné ez alkalommal látta utoljára atyját, ki — mint említettük — néhány hó múlva 1766 februárban halt meg s kit két évre rá, 1768-ban ő is követett a halálba.

A forradalomban a kastélyból eltávolították az emléktáblácskát, de elhelyezték az egyik szoba ajtaja fölé azon földszintes házban, melyen át a kastély udvarába a bejárás nyílt.

Ezt a házat az utolsó Berchényi grófné régi szolgájának fia szerezte meg, ki Torchet plébános közbenjárására megengedte, hogy újból a kastélyban és pedig abban a teremben, hol a királyné ebédelt, helyeztessék el a tábla, mely utóbb innen mai helyére, a lépcsőház falára jutott.

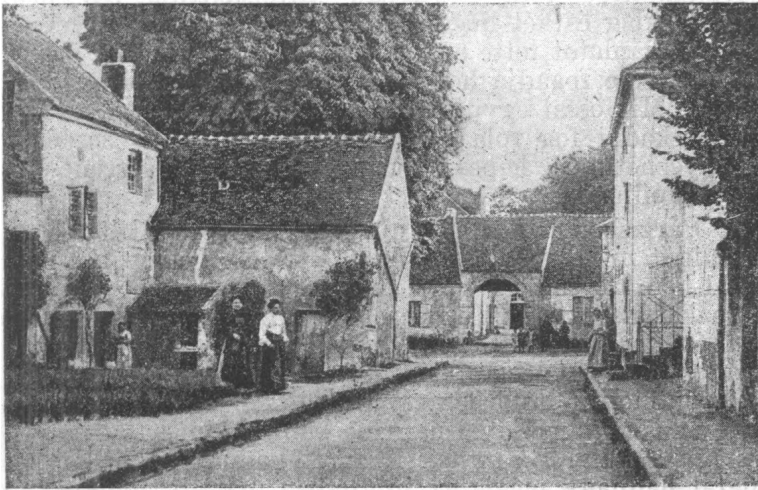
Berchényinek nagy családja volt, de szűkös anyagi viszonyai közt is örömmel vette családi körébe, mi végtelen jószívűségének egyik jellemző bizonyítéka, a fiatal gr. Esterházy Bálint Józsefet, mint fogadott fiát, kinek nagyatyja Esterházy Antal táborszernagy, fejedelmét, Rákóczi Rodostóba követte a száműzetésbe és kinek anyja Nigrelli grófnő atyjának második neje volt. Mikes Kelemen 1721 szept. 9-én kelt levelében, melyben Bercsényi úrfiról szól, emlékezik meg az Esterházyakról is. „A kis Esterházy is elment, a kinek is attya már egynehány holnapja, hogy itt vagyon, én azt mondom feleségestől, mások azt mondgyák, hogy nem feleségestől... Eszterházi úr ebben az országban jöven a több urakkal Lengyelországból, a felesége mellett volt egy leány, a kit egy tót nemes ember szolgájának férhez adta. A felesége meghalván, és a lengyel asszonyra igen vágyván, erővel-e vagy jó kedviből, nem tudom, de az urától elválasztatta és azután a papok előtt megesküdvén vele, magának elvette, és azolta mint házások ugy élnek. A mi papjaink mind az elválasztást, mind az elvételt az egyházi törvénnyel ellenkezőnek tarttyák, — azt a papok lássák, ők ahhoz többet tudnak nálamnál. Én azt nem vizsgálom, hogy jó-e, nem jó-e a házasságok, elég a hogy az időt el töltöm nálók... az asszony elegendő szép, igen szép természetű, iffiu és a mulatságot szereti. Nekünk ilyen

kell az unadalmas Rodostora“. Esterházy ezen harmadik házassága azonban nem sokáig tartott, mert a Rodostóban pusztító pestis életének hirtelen vetett véget, mint ezt Mikes 1722 aug. 12-én kelt levelében írja.

A fiatal Esterházy 1721-ben bizony vagyontalanul hagyta el Rodostót, midőn Párizsba ment Bercsényihez, akivel rokonságban is volt, mert Bercsényi anyai nagyanyja Homonnay Drugeth Györgynek és Esterházy Máriának leánya Krisztina volt. Bercsényi szívesen gondoskodott a fiúról és akkor alakított saját huszárezredében egy compagniet adott neki. Du Bourg marsall megszerette Esterházyt, Bercheny pártfogoltját és kieszközölte számára egy huszárezred felállítását, sőt még évjáradékot is kapott. Esterházy 1740 januárban Vigan-ban, hol törzskara volt, elvette de la Nougarède Philippinat, kitől ez év október 22-én született fiúk, Bálint László. (*Memoires du Cte Valentin Esterhazy. Ernest Daudet 1905.* Berchényi marsall Esterházyné atyja nevét De la Garde Jánosnak írja, anyja pedig Anne-Marie de Roquan. Más forrás szerint a házasság jún. 9-én történt.) Bálint László megkereszteltetése szükségbeli volt. A keresztlési szertartás csak 1752 ápr. 4-én, Lunéville-ben történt s a keresztszülők Bercsényi és felesége voltak, mint ez az anyakönyvi kivonatból kitűnik. A második gyermek leány volt, ki 1741 okt. 12-én született és 1751 júliusban a St. Cyri nevelőintézetben helyeztetett el. Bálint Lászlónak, a második Esterházy-ezred tulajdonosának emlékirataiból, melyek Bezerédj Pálnak, Esterházy Bálint leányági unokájának tulajdonába jutottak, tudunk némely részleteket Berchényi családi életéről. A fiatal Esterházy-pár boldogsága nem tartott sokáig. Mint említettük Dillingennél megsebesült 1743-ban s néhány nap múltán napszúrásban halt meg.

Esterházyné, az özvegy vagyon nélkül maradt kis fiával Bálinttal és az ez után született leánykájával. Bercheny, azonnal, mindent megtett érdekükben. Erről meghatározó tény Bálint megkereszteltetése is, ki születésekor, mint említők, csak szükségkereszttségben részesült (*ondoyé à la maison paternelle*). Azokban a szertartásokban, melyek a keresztséghez tartoznak, csak 1752-ben volt része, midőn Bálint már Lunéville-ben volt Berchényiéknél, kik a keresztszülői tisztséget viselték, az ottani plébániatemplomban az alais-i püspök engedélye alapján. Richelieu marsallnak (*Memoires 7. l.*)

Berchényi ezeket írja: „Az a nyomorúságos állapot, melyben ezt a családot tudom, kötelességemmé teszi, hogy Monseigneurhoz forduljak. Bátor vagyok kimondani, hogy urunknak, kit szerencsénk van szolgálni, nagyságához tartozik könyörülettel lenni az özvegy és gyermekei iránt. Híres nevet viselnek és nincs kenyerük“. Richelieu pártolta is őket és megemlítette egyebek közt, hogy „Magyarország királynője jelentékeny ajánlatokat tett az elhunyt“-nak. „Nem volt soha ügy, mely inkább megérdemelte volna a király kö-

A luzancy-i kastélyhoz bejárat a faluból a nyitott kapus épületen és gazdasági udvaron át.

nyörületét“. Az özvegy visszament Viganba, hol 1749-ig maradt.

Ekkor Párizsba utazott és a királyné kegyelmét kérte leányának a Saint-Cyri nevelőintézetben való elhelyezése végett, mi 1751 júliusban be is következett. Berchényi pártfogó keze mindenütt tevékenyen működik. Ő már előbb D'Argenson hadügyért kérte, hogy az özvegy részére a királynál 1500 livre pensio engedélyezését eszközölje ki, majd 1750 október 27-én a fiatal Esterházy számára kér külön pensiót, hogy anyja őt neveltethesse, mert az ő özvegyi 1500 l. nyugdíja erre nem elég. Berchényi jár közben a Saint-Cyri-i elhelyezés ügyében ak-

kor is, midőn a párizsi érsektől Esterházy grófné részére a szegénységi bizonyítványt kéri, melynek kiállítását 1751 aug. 10-én megköszöni, ő maga pedig a család viszonyairól, vallásáról állítja ki az intézetbe való felvétel előmozdítása végett a bizonyítványt 1751 máj. 9-én és ő fejezi ki háláját D'Ormesson-nak 1751 júl. 28-án a kis leány felvételéért.

Esterházy Bálint Emlékirataiban (Memoires du Cte Valentin Esterhazy. 1905.) megemlíti, hogy ebben az időben Berchenyi Szaniszló királlyal, kinek főlovászmestere volt, Párizsban tartózkodván, bár nem volt gazdag és két fiú és 4 leánygyermekkel bírt, mégis azt az ajánlatot tette anyjának, hogy őt, ki ekkor 7 éves volt, örökre fogadja hetedik gyermekének és saját idősb fiával, Miklóssal együtt adja nevelőintézetbe. Egyszóval gondoskodni fog róla addig is, míg őt saját ezredében elhelyezheti és képessé teheti arra, hogy szerencsáját megalapíthassa.

Párizsban Rhombier intézetében tanult a két fiú s a szünidőt mindig Luzancy-ban töltötték. Midőn azonban 1751-ben Berchényi elnyerte huszárezrede élére Miklós fiának kineveztetését, kivette őt az intézetből és helyébe öccsét Ferenc-Antalt tette, kinek ugyanekkor hadnagyságot adott ezredében. Nem feledkezett azonban meg ígéretéről, melyet Esterházy Bálint József özvegyének tett, hogy az ő Bálint fiával úgy fog bánni, mint saját fiaival, és így a fiatal Bálintnak is adott hadnagyságot. A két fiatal hadnagy mégis az intézetben maradt, mígnem az 1753. évi szünidő után nem tértek vissza a párizsi intézetbe, hanem Lunéville-be mentek, hol Berchényi Szaniszló király udvarában szokta a telet tölteni. Tanulmányaikat azonban itt is folytatták, mert Berchényi a gyermekek neveléséről külön nevelő által is kívánt gondoskodni. Ez Nicolas Lecomte egyházi férfiú volt. Szent Ágoston-rendi szab. kanonok és (bizonyára Berchényi pártfogása útján) d'Herival-i prieur titulaire, tehát valóságos.

Nem mellőzhetjük, hogy ne közöljük, miként jellemzi Esterházy Berchényit és családja tagjait.

„A marsall — írja — a régi időkbeli való kiváló becsületes ember volt. Képezni kezdte magát abban a korban, midőn a többi emberek elfelejtik, amit tanultak. Jó, érzékeny, bőkezü, szerette s becsülte feleségét, kinek szeszélyessége és kapzsisága néha bosszantották. Nem

kevesebbé gyöngéden szerette gyermekeit. De hozzászoktatta őket a legnagyobb tiszteletre, mi azt eredményezte, hogy féltek tőle anélkül, hogy korholta volna és szereték őt anélkül, hogy kedveskedésekkel halmozta volna el őket. Az hátrányára szolgált, hogy szeretett alárendeltjei között lenni, mi közönségesség jellegét adta neki. Sokszor hivatván a miniszterekhez, az ő hivatalnokaikkal (commissaires, még nem oly régen is ez volt címük) camarades gyanánt bánt, mi nagyon hízelgett nekik.

Délben ebédelt és este 10 órakor lefeküdt és így ez az életmód nem engedte neki meg, hogy az előkelőnek nevezett társaságban éljen, úgy hogy társasága csakis családjában lehetett. Korán kelt, sokáig imádkozott, két pipát elszítt, két csésze feketekávéval ivott, majd felöltözött és gyermekeit fogadta. Ezután *cabinetjébe* ment, hol sétált és délben ebédelt. Délután, ha foglalatosságai igénybe nem vették, a szalonban maradt és egy játszmat játszott. Nyolc órakor vacsorált, kiszívta pipáját és imáit elmondván lefeküdt.

Lunéville-ben Bercsényi Esterházyt saját családjában elhelyezve, úgy kívánta őt tekinteni, mint a család gyermekét s parancsait híven is teljesítették. A gyermekek őt testvérüknek vették s egyiknek sem jutott eszébe őt közéjük tolakodottnak tekinteni. Bercsényi tisztelettel beszélt az Esterházy-családról és örvendett azon, hogy a család egyik ivadékát örökbe fogadhatta. Bálintot „fiam“-nak hívta és viszont megkívánta tőle, hogy őt „Atyám Uramnak“ nevezze.

Amde sem Bercsényi felesége, sem ennek nővére Géraf kisasszony nem szerették őt. Az első nagyon kapzsi volt arra, hogy ne sajnálja az idegen fiúra fordított költségeket, a másiknak pedig — mint Esterházy mondja — nem tetszhetett annak a férfinak fia, kit ő szeretett, de ki ott hagyta. Ebből tehát az következik, hogy Géraf kisasszony annak idején Esterházy atyjához szeretett volna nőül menni.

Nem is mulasztották el, ha Bercsényi nem volt jelen, keserű szemrehányásokat tenni a gróf jósága miatt, ki midőn hat gyermeke van, még egy idegent is családjába vesz, ki iránt mivel sem tartozik, kit tisztán kegyelemből fogadott be s mégis úgy bánik vele, mint saját gyermekeivel.

Esterházy azonban szolgálatkészségével iparkodott lefegyverezni a nők rosszakaratát, melyet ellensúlyozott

az a szerelmi viszony is, mely a 15 éves Esterházy és a házikisasszony: a 14 éves Adelaïde között, kit Luzancy kisasszonynak neveztek, keletkezett. Ezt a viszonyt azonban néhány év multán Esterházy szakította meg.

Már említők, hogy 1757-ben vált meg a fiatal Bálint gróf Bercsényitől és családjától.

Bercsényi ugyanis fia ezredében Esterházy számára 10.000 livren egy századot vásárolt és adott át azzal a kikötéssel, hogy miután hat gyermeke van és számolnia kell vagyonáról, „ha élni fogsz, vissza fogod adni lassankint ezt az összeget, ha pedig életedet el találod vesztetni, bármily jelentékeny is legyen az összeg, melyet én elveszíték, ezt fogom legkevesebbet sajnálni“.

Ellátta bőven atyai tanácsokkal s következőleg végezte búcsúszavait: „Végre, fiam, mutasd magadat méltónak arra a vérré, mely annyi őstől származott reád, légy mindig igaz magyar és vitéz katona“.

Bercsényi maga ment fogadott fiával Vaucouleurs-be, hol őt fia ezredében, kinek ez év husvétján kellett házasodnia, bemutatta.

Mielőtt Esterházytól megválnánk, kit katonai hivatása ezek után az ő s iránta igazi apai érzelmekkel viseltető fogadott atyjától elszakított, meg kell még emlékeznünk, hogy miként jellemezte Esterházy a család többi tagjait.

Nem tudjuk, hogy Torchet plébános mire alapította azt az állítását, hogy Bercsényi felesége a thionville-i vendéglőben szolgáló parasztleány volt. Azonban nem tagadhatjuk, hogy Esterházy emlékiratai a marsallénak szintén alacsony származásáról tanuskodnak, pedig bizonyos, hogy Esterházy az ő fogadott atyja iránt oly hálával és szeretettel viseltetett, mely kizárta azt, hogy az ő pártfogójának feleségéről, még ha ez nem is volt iránta jó indulattal, valótlant mondjon.

Esterházy szerint Bercsényi Hagenauban házasodott. Közelebbit azonban erről nem mond. A már fentebb előadottak szerint azonban a tényállás az, hogy Berchény esküvője a frouet-i kápolnában volt, nem Hagenauban, tehát Esterházy értesítése arra vonatkozhatnék, hogy felesége talán Hagenauból származott, minek azonban ellentmond Aubert, ki szerint majnai Stunheimben született.

Amit azonban később felemlít, elég világos. Bercsényiné Esterházy szerint „alacsony származású volt“,

„une fille de rien“. Nem szenved kétséget, hogy ezt a kifejezést nem a rosszabb értelemben az erkölcsre, hanem a származásra vette, bár így is erős. Bercsényi őt szerelemből vette el. Magas, szép, jóltermett volt. Bercsényiné szép hanggal bírt, de énekelni nem tudott, csekély szel-leme és rossz modora volt.

Sokszor betegnek tette magát, hogy érdeklődést kelt-sen, alanjában jó asszony, de hóbortos természetű és fér-jét az alázatos engedelmesség látszatával ő vezette. Min-dég „Mon Matschel“-nek hívta őt... igen önző (per-sonelle) és fukar volt; az erszény zsinórjait ő tartotta és halála alkalmával 2000 louis-t találtak, melyet ő tett félre anélkül, hogy ezt valaki sejtette volna. Élete vé-géig az asztaltól soha sem kelt fel higgadt vérrel (t. i. a bor élvezete miatt) és ez a szokása hozzájárult vízi-betegségének előidézéséhez, melyben 1766-ban elhalá-lozott“.

Esterházy a marsallné nővérét Géraf kisasszony-nak nevezi, ki nevét Wiétre akkor változtatta, midőn — mint fentebb említettük — Berchényiné részére *le-származási* családfát kellett *készíteni*. Esterházy szerint Géraf kisasszony „jó elsassi parasztleány, ki, mondják, piquans volt. A francia nyelvet nem tudta, a jó modor hiányzott nála és a nővére (Berchényiné) rossz modorá-hoz még nemtelen formákat csatolt, melyek születését és nevelését elárulták“.

Mint fentebb említettük, Berchényi visszavonult életet élt Lunéville-ben. Szaniszló király udvara ugyan-csak ellentétben állott a Bercsényi-ház szigorúságával (austérité). „A két idősb leány — írja Esterházy — egy-szerű és tudatlan ártatlansága és az anya és nagynénc rossz modora az udvar gúnyolódásainak tárgya volt. Csakis az apa bonhomija talált kegyelemre. A többiek közül egyet sem kíméltek. A fiúk közül az idősbet ostobá-nak, a fiatalabbat még gyermeknek tekintették.“

Maugras a Dernières Années de la Cour de Lune-ville-ben Esterházy után ugyanezt mondja, hozzátevén, hogy emiatt Berchényiek „csakhamar lakásukban izolál-ták el magukat és az udvarnál csak a mellőzhetlen meg-jelenésekre szorítkoztak“. Hozzátehetne volna azonban azt is, mire Esterháznak a Berchényi-ház szigorúságára vonatkozó kifejezése utal, hogy vissza is akartak vo-nulni Katalin királyné halála után teljesen erkölcs-

telenné vált milieu-jéből. Bízvást megelégedhettek Berchényiek a király páratlan kegyességével és szeretetével.

Berchényi idősb fiáról, Miklósról Esterházy még ezeket mondja: „igen csinos arca volt, szelíd, kedves és könnyű érintkezésű (aisé à vivre), de tudatlan, szellem és jellem nélkül, félénk, a szónak teljes értelmében. Ha jó környezetbe jutott volna, midőn az életbe lépett, talán legyőzte volna lustaságát és jobban értékesítette volna azokat az előnyöket, melyeket állása és arca nyújtott”.

Esterházy Berchényinének két fivérééről szól. Erre nézve ő hiteles tanu. Egyik Gérard de Viett, ki egyszerű katona volt a bajor ezredben, de Berchényi kiváltotta őt és tisztte tette saját ezredében.

Egyszerű katona volt Gérard öccse is, kit Esterházy Hegenet de Wiettnak nevez.

Nem könnyű a tényállást biztosan tisztázni.

Choppin-nél a Berchényi-ezredi 1727—1733. évi contrôleban Girard említettik mint hadnagy, kinek számára Berchényi 1748 május 23-án ezredesi commissiót kér. Choppin kimutatása szerint azonban Girard 1758-ban mint őrnagy, 1759-ben Wiet-Girard néven mint alezredes és 1760-ban szintén mint alezredes, de ezredesi rangban szerepel.

Berchényi 1747 márc. 1-én kelt levelében Hegenet kapitányról szól, ki 8 lóval és 15 ujonccal Malines-ba és innen Strassbourg-ba megy helyreállításokat végeztetni az ezred részére; majd március 16-án Hegenet számára, ki előbb 7 évig szolgált a Royal Bavière gyalogságnál, és nála 1742 óta kapitány és „a fait une brillante action dans la campagne passée“, a Szent Lajos-rendet kéri.

Berchényi Le Tourneur-höz 1752 jan. 22-én intézett levélben kéri őt azon egyidejűleg mellékelte bizonyítvány aláírására, mely igazolja, hogy Hegenet-nek és Wiet-nek igazi neve Wiet-Girard. Ezen bizonyítványra családi rendezések és ügyek miatt van szükség. Ez volt a nemesi okirat.

Midőn Berchényi Ferenc fia 1769-ben megházasodott, a jelenlévők közt Torchet plébános szerint a házassági okirat felemlíti egyik nagybátyját, Jean Wiet d'Hegenet néven, ellenben nagynénjét Wiet-Gézard-nak (Francisca-Erzsébet) nevezi.

Berchényi két sógora közül Esterházy Géradról, ki Verdun mellett vásárolt birtokán halt meg, éppen nem

nyilatkozik kedvezőn, Hegenet-ről azonban azt mondja, hogy „honnête homme, sans caractère et sans talents mais bienfaisant, généreux et avec assez d'esprit naturel pour ne pas être ennuyeux“.

Megemlíthetjük azt is, hogy midőn Berchényi 1752 jan. 22-én gróf Désolleurs konstantinápolyi nagykövetet kéri, hogy az elhalt Wiet Henrik Canée-i volt francia konzul fiát, Viet Ferenc Józsefet pártfogásába vegye és első interprête-té nevezze ki, nem tesz említést Gezard. Gerard vagy Girard névről, hanem csakis arról, hogy „les Wiet sont un peu alliés à Mme de Berchény“.

Nem hallgathatjuk el némely észrevételünket Esterháznak Berchényi családjáról szóló ismertetése fölött. Először is azt hisszük, hogy a keresztfiú, a fogadott fiú melegebb érzést vihetett volna a jellemzésbe és nagyobb gyöngédséget. Ekkor elmaradt volna az a bántó erős színezés, mellyel a családtagok személyiségének némely hiányait és fogyatékoságát kidomborította. Ennek azonban két oka lehet. Egyik, hogy több évtized után mémoires-jainak megírásával már túl volt azon közvetlenül erős benyomásokon, melyeket éreznie kellett, midőn mint elhagyott fiú az ő jövőjéről gondoskodó apai szívre talált. A magyarázat másik oka az lehet, hogy az emlékiratokat már nem a sorsának megalapításán aggódó és fáradozó fiatal tiszt, hanem mint erre fentebb is reámutatunk, a legritkább kitüntetésképen adományozott „királyi rendeknek“, a Szent Mihály és Szent Lélek-rendeknek fényes multa visszatekintő lovagja, akinek a francia királyi, majd az orosz cári trón mellett, kitüntető szerep és hely jutott, írta és aki a monarchia bukása nélkül talán még a marsall-bottal való kitüntetésre is gondolhatott volna.

Évtizedek leteltével más tekintetet vehetnek a mémoires-okban az események.

Fényes szereplés sikereivel gazdag évek után könnyű a lesujtó jellemzést azzal végezni, hogy ha Berchényi Miklós az életbelépéskor jó környezetbe jut, talán legyőzi lustaságát és jobban értékesíti az állása és arca által nyújtott előnyöket. De hiszen Miklós, midőn meghalt, alig volt több mint 25 éves és így még egész élet állott előtte, méginkább pedig öccse, Ferenc előtt, kit Esterházy szerint „még gyermeknek tekintettek“.

Valóban sajnálatos, hogy a lunéville-i tartózkodáson kívül Esterházy, ki 1805 júliusban halt meg, alig ír va-

lamit nevelő atyjáról, ennek haláláról, fiáról Miklósról és a forradalom után teljesen hallgat a család sorsáról, az ő fogadott testvéreiről Ferencről és ennek idősb nővéreiről, továbbá Ferenc fiáról: az utolsó Berchényiről.

Érthetetlen, hogy Esterházy egy szót sem szól nevelő atyjáról, mint a híres katonáról, Franciaország marsalljáról és Ferenc fiáról, mint ezredesről, ki pedig az utolsó Berchényi-ezredes volt.

Mily lelkesültséggel, csodálattal szól róluk a derék abbé Staub (*Histoire du 1er Regiment de Hussards Ancien Berchény. Fontenay és Paris 1869*). Mint Thaly, ő is rajong értük. Szerette a Berchényi-ezredet, melybe nagyatyja 1775-ben lépett, míg ő maga később tábori papja volt az ezrednek, melyben családjából 40 éven át négyen szolgáltak, úgyhogy azt — mint mondja — családjá ezredének és így a magáénak tekintette. Érthető is, meg is bocsátható, hogy midőn képzeletében maga elé idézi az utolsó Berchényi-ezredes (Ferenc) alakját ezrede élén, a mértéket meghaladó oly áradozó szavakkal adja hősének leírását, melyeket csak a határtalan bámulat és szeretet hozhat ajkaira... au milieu et audessus de tous paraît avec une attitude gigantesque, le colonel comte de Berchény; c'était un superbe homme, en effet...; il avait, selon le langage du temps, au moins 5 pieds 6 pouces; c'était un soldat hors ligne, et quand il paraissait à la tête de ses escadrons, rehaussé par son riche kolback et son plumet, sa pelisse fourrée de zibeline et couverte, ainsi que son dolman, d'argent tressé, ce dernier orné de cinq rangs de pierres précieuses en vrai, étincelantes de mille couleurs, on eut dit le héros de la guerre, le génie des combats, descendu des cieux; on pouvait dire de lui, comme autrefois de Saint Louis, roi de France: „*Jamais ne vis un si bel homme.*“

És Esterházynak, ki nevelő atyjától kompaniát kap ezredében, hol egyideig szolgál, sőt átmenetileg ezredes en second, ki idővel a haditanács tagja, nincs egy szava sem, még nevelő atyjáról sem, mint katonáról, ki a francia huszárság szervezője és Franciaország marsallja volt.

Ezt a hallgatást nem ellensúlyozza az a nemes tette sem, midőn Berchényi Miklósnak elhalálozása után már másnap ír Choiseul hadügyminiszternek: „Nagyon távol áll tőlem, hogy az ezredet magam számára kérjem, kérem azt a lovagnak, az elhunyt fivérének (t. i. Ferenc-

nek, ki ekkor csak kapitány volt), adományozni. Sérelem volt reá (*passe-droit*) az én ezredessé kineveztetésem. Nem tennék semmi nehézséget, hogy alatta szolgáljak, nagyon szerencsés lennék, ha ez által bizonyíthatom hálámát, melytől át vagyok hatva a nyert jótéteményért a Berchényi-ház iránt.“ (*Mémoires*, 94. l.).

A luzancy-i udvartartás, mint Torchét művében is olvassuk, sok pénzt kívánt. Berchény jövedelme azonban csak 60.000 livret tett. Biz ez kevés volt a kiadásokhoz képest, tekintve a nagyszámú családon kívül azokat a terheket is, melyeket reá ezrede rótt. A luzancy-i kis birtok nem hozott többet, mint 1500 livret. Ezenkívül a Marne-on a komp 1200-at. Németországból ugyanis az út itt vezetett át és így sűrűn használták addig a kompot, míg nem Mme Pompadour kedvéért, kinek Marigny-ben volt birtoka, az utat ide helyezték át, mi által Luzancy-ban a komp jövedelme 400 livrere apadt, miért is kárpótlást kért gyermekei számára, mint ez a Boulongue Controleur Généralhoz 1755 ápr. 27-én intézett memoirjából kitetszik, melyben azt mondja, hogy luzancy-i kis birtoka „mintegy“ 2400 livret hozott.

Panaszkodott is Bercsényi jövedelmei elégtelensége miatt Mirepoix püspöknek, kinek kezében volt a papi javadalmak osztása, hogy juttasson gyermekeinek javadalmas címetek.

A katonatisztek állásuk biztosítására az időben állandó járadékot (*pension*, *douaire*) kaptak. Ezek azonban vajmi terhesekké váltak a kincstárra, főleg midőn az ország pénzügyei mindinkább romlásnak indultak, mi a bukást vont maga után. Bercsényinek, mint a Szent Lajos-rend nagykeresztesének e címen 8000 livre járadéka volt. Az, hogy Berchény vagyoni állapota éppen nem volt fényes, az Esterházy emlékirataiban említett abból a tényből is következik, hogy a rendtől előlegeket kért, melyek 1775-ben már jelentékeny összegre emelkedtek, miért is a rend kincstárnoka kijelentette, hogy ezentúl csak az esedékes járadékokat fogja kifizetni. Ekkor Berchényi De Boulonguehoz, egyszersmind a hadi rendkívüli költségek kincstárnokához fordult, ki az óhajtott előleg kiszolgáltatását elrendelte.

Magyarázatra valóban nem szorul, hogy a marsall udvartartása télen Luneville-ben, vagy Párizsban, nyáron Luzancy-ban, sőt mint kormányzónak Commercy-ben való tartózkodása is, sokba került.

Miklós fiának korai halála után Berchényit családjában a legnagyobb csapás felesége halála által érte. A súlyos betegségbe esett marsallné szenvedéseit, mint sírfelirata is jelzi, megadással és türelemmel viselte. Betegségére azonban nem volt már gyógyszer és 1766 aug. 24-én, élete 64 évében, miután alacsony sorsból Franciaország marsallja feleségének magas állására emelkedett, elköltözött oda, hol a halál mindenkit egyenlővé tesz, mert — Horatius szerint — *aequo pulsat pede*. Temetésén ott volt fivére: Jean Gérard d'Hégenet.

A gyászra nemsokára nászszünnepélyek következtek a luzancy-i kastélyban. Berchényi ezredéből az ő kedves kapitánya, a lengyel Danksza Jakab Ferenc házasságát a meaux-i püspök vikáriusa kötötte meg 1767-ben, Brisson des Cantières Janka Franciskával. Az esküvőn résztvett gróf Esterházy (Bálint) László is. Danksza azonban már fiatalon, 1778-ban meghalt, ugyanabban az évben, mint az öreg Berchényi. Az özvegy leányával együtt Luzancy-ban maradt továbbra is s a forradalom alatt itt adta leányát férjhez.

Két év múltán, 1769 jan. 30-án, a marsallt nagy öröm érte, midőn Ferenc fia 23 éves korában elvette de Pange Anna Lujza Adélaüde Tamás kisasszonyt, kinek atyját a házassági okmány egyebek közt *chevalier et magnat de Pange és a Sz. Lajos-rend commandeurjének és kincstárnokának* nevezi. Az esketést Montmorin de Saint-Hérem, Langres herceg-érseke, Franciaország *pair-je* és a Szent Lélek-rend *commandeurje* végezte.

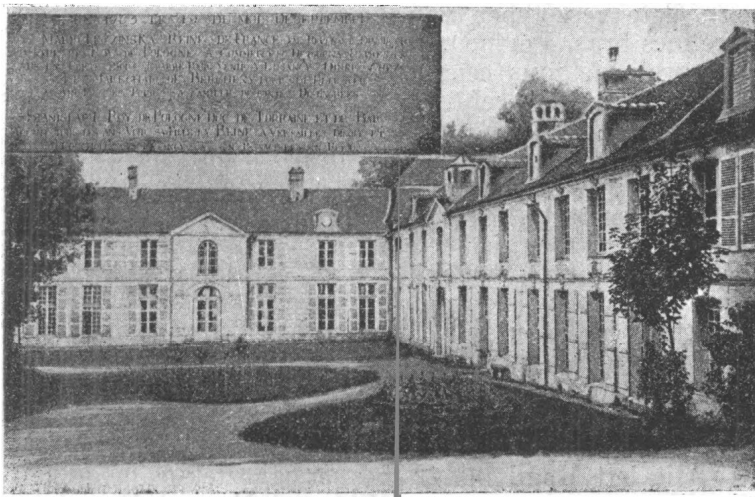
A menyasszonyról Esterházy Bálint, ki a vendégek közt jelen volt, annyit említ fel emlékirataiban, hogy „púpos volt, de igen jó természetű“.

A fiatal Berchény címeit így adja a házassági okirat: Magyarország mágnása, *maréchal de camp*, lovas-ezred tulajdonosa, úgymint atyja Commercy város és vár kormányzója, a vadászati kapitányságok kapitánya, a Notre-Dame du Mont-Carmel és Jeruzsálemi Szt Lázár királyi és katonai és ispotályos rendek lovagja, a néhai lengyel király és Lotharingia és Bar hercegének volt várományos főlovászmestere és első kamarása, a Jeruzsálemi Szt. János-rend lovagja.

Az esküvőn jelen voltak a fiatal férj nővérei Magdolna Katalin és Mlle de Courcelles: Maria Anna (ezen okmányból tudjuk megállapítani, hogy a marsall leányai közül Mária Anna vette fel a Mlle de Courcelles mellék-

nevet.) Továbbá anyjuk fivére Wiet János d'Hegenet és nővére Wiet Gezard Franciska, valamint gróf Esterházy (Bálint), Ile de France kormányzója: Potier-Gesure herceg, Berthelot, baron de Baye, d'Honcka (Danksza) kapitány.

A marsall ekkor már 80-ik évében járt. Még kilenc évig élt. Mint Torchet mondja: „az öreg emberek előadása szerint, szép aggastyán volt; magas, erős, izmos. Bár 80 éves, egyenesen tartotta magát és egész személyisége magán hordta azt a méltóságot, mely az egykori

A luzancy-i kastély.

A középrész fölött látható a Mária királyné látogatására vonatkozólag a kastélyban elhelyezett emléktábla másolata.

nemességet jellemezte“. Élte végét már csakis Párizsban, — hol Saint Nicolas des Champs plébánia területén a téli hónapokban lakott és Luzancy-ban, hol a szép időszak alatt tartózkodott — töltötte és megérte még, mint említettük, röviddel az örökkévalóságba költözése előtt Ferenc fia második esküvőjét. Még az ezt megelőző október hónapban abban az örömben is részesült, hogy a király fiának kérését teljesítette. Nem tudjuk, hogy mire vonatkozott a király kegye, melyet a marsall megköszönt. A köszönő levélre ugyanis választ kapott októberben a versaillesi udvarból; kitől, nem tudtuk kibetűzni. Írója

a következőket mondja, hogy a király kegyének elnyeréséhez, melyet fia kért, „szerencsésnek érezném magamat, hogy hozzájárultam és meggyőzhettem Önt ezen alkalommal őszinte és törhetetlen ragaszkodásomról...”

A halál bár télen, de mégsem Párizsban, hanem az ő kedves luzancy-i kastélyában érte el 1778 január 9-én. Luzancy lelkésze, egyszersmind a kerület esperese látta őt el a haldoklók szentségével és temette el január 12-én a luzancy-i templomban. Azok közt, kik neki a végtisztességet megadták, jelen volt fogadott fia, Esterházy Bálint László is, ki írja, hogy amint megtudta, hogy élete veszélyben van, hozzá sietett et il est mort entre mes bras. Vertueux, honnête et sensible, il a mérité les regrets de tous ceux qui l'ont connu, mais de personne plus que de celui dont il avait été le bienfaiteur et le second père. A búcsúzás és a hálának ezen szép szavakban kifejezett érzelmei által — hisszük — kien-gesztelést nyer Esterháznak az a megfélekezése, mely-lyel elmulasztotta nevelő atyja nagy egyéniségét éppen abban a részben ismertetni és jellemezni, mely Berchényi nevét örök emléküvé teszi és amely jellemzésre éppen Esterházy lett volna hivatva.

Atyja halála után fia Ferenc lett Luzancy ura, míg a forradalom elején Franciaországot el nem hagyta.

Berchény Ferenc házasságából két gyermek származott: László János Fülöp és Magdolna Valentine Clementine.

Alig lett Magdolna 12 éves, eljegyezték és megesket-ték 1790 november 16-án d'Hennezel Manuel Maria Jó-zseffel, ki nem volt több mint 14 éves és fia volt gróf Hennezel Antal Károly, Beaujeu urának, ki illetékessége szerint a besançoni egyházmegyei Minimes-plébániához tartozott, de mint a Bercheny-ezred kapitánya Luzancy-ban lakott. Megemlítjük, hogy a menyasszony részéről nagybátyja Boffindre de Puisigueux ezredes és unoka-fivére de Ségur ezredes voltak a tanuk. Az esküvő után a fiatalasszonyt visszavitték a zárdába, a férj pedig visszament atyja ezredébe addig is, míg érett korra jutnak.

A francia forradalom vihara felforgatta a családi életet. Bercheny még résztvett a meauxi-i bailliage nemesi rendjének gyűlésén, mely a francia nemzetgyűlés követeit megválasztotta. Neve előfordul az 1789 márc. 19-én kelt határozat aláírói közt. Azt fentebb már mondtuk, hogy Berchény ezredének hozzácsatlakozó részével

elhagyta Franciaországot. Mi történt a család többi tagjaival? A leányok közül kettő volt otthon: Madeleine-Catherine és Marie-Anne. Az 1769. évi Almanach Roy. a Maison de Madame udvartartásában „Mesdames Vic-toire, Sophie és Louise-Marie de France” hercegnők udvarhölgyei közt: pour accompagner Mesdames, megemlíti Bercheny grófnőt. Melyik volt a kettő közül az udvarhölgy? Bajos lenne meghatározni.

Esterházy, mint erről fentebb szoltunk, nem emlékezik meg a forradalom után a Berchényiek sorsáról. Anynyit mond, hogy Berchény asszonyt Wilhelmsbadba várták, de nem jött. Ebből az következik, hogy emigrálni szándékozott. Hisz férje Bécsbe ment és veje Hennezel is egyidőre elhagyta Franciaországot. Más helyen említi, hogy „Mms Berchenytől levelet kaptam; Frankfurtban vannak, melyet nagyon dícsérnek. Mindennemű figyelemmel vannak irántuk és kettejük számára nem kerül többbe, mint 18 livrebe és ezért lakásuk élelmezésük, fűtésük és világításuk van.” E két dáma csak a két nővér lehet.

Azokra, kik helyben maradtak, nehéz sors várt. Vad horda támadta meg a luzancy-i kastélyt is, hogy szétromboljanak mindent, mi a multa emlékeztet. Ledöntötték a marsall lovas-szobrát, mely a kastélyba vezető avenue-ben állott és elpusztították a címeres ablakokat.

Ezen szoborra nézve a következőket olvassuk a *Jornal de Paris*-ban (1781. Vendredi 8 Juin, No. 159.): „Ezen hó 11-étől, hétfőtől 16-ig reggel és délután látható Cuby szobrász úrnál, Forest-utcában, Beaujolois-utcával szemben, Dalot asztalos úr házában, az elhunyt Berchiny marsall úr lovas-szobra, melyet Cuby úr természetes nagyságban most készített”.

Kár, hogy magáról a műről, a kiállításról a lap mit sem közöl.

Téves azonban Foussemagne grófnő az az értesítése, mint ez a már korábban előadottakból kitetszik, hogy a síremlék megsemmisítettett, de megvan „a kápolna boiserie-ja a címerrel és a jelmonddal: Omnia si perdas, famam servare memento”. Azt, hogy mi maradt meg az *oltár* boiserie-jából, fentebb szintén közöltük. A jelmondatnak azonban nincs nyoma.

Az egyik értesítés szerint Berchényiné futni volt kénytelen. Erre vonatkozik Thalynak — nem tudjuk, honnan vett — következő téves értesülése: „Lászlón kí-

vül állítólag 3 (leány?) gyermekük volt, kikkel a grófnő férjének Bécsbe menekülésekor Hollandiában élt. Ott haltak-e el? és mikor? többé semmi nyomuk. “ Más tudósítás szerint — és ez a helyes — Luzancyt nem hagyta el. Elfogadva az új rendet, állítólag felvette a vörös süveget. Torchet plébános szerint azonban inkább félelemből és „par entraînement“, mint meggyőződésből.

Azonban, tekintet nélkül a Torchet-nek a forradalmi állapotok által a fogalmakban előálló kényszerű változásokra vonatkozó fenntartása nélkül is elfogadhatjuk a Berchenynével közeli viszonyban álló és csak 1858-ban meghalt Méry marquise-nak, Montferrand Antoinette-nek tanuságát, ki Torchet plébános előtt Berchénynének kiváló tulajdonságait és erényeit kiemelte.

A forradalom alatt Merlier Antal, ki 1785-től kezdve Luzancy lelkésze volt, elfogadta a papság polgári alkotmányát, de 1793-ban mégis elűzték őt. Ugyancsak letette a polgári esküt a kastély káplánja, Mallet is.

Az a körülmény, hogy Berchényiné a forradalmi viszonyokhoz alkalmazkodott, nem gátolta meg, hogy a Berchényi-birtok dobra ne kerüljön. A grófné azonban megkérte Mallet káplánt, hogy a neki átadott pénzen az eladási neveltséges áron ő vásárolja meg a birtokot, de azzal a titkos kikötéssel, hogy a nyugalom helyreállításával szolgáltatassa vissza a jószágot a jogos tulajdonosnak. Így is történt. Mallet az örökösök megütközésére oly végrendeletet hagyott hátra, mely Berchényinét tette meg általános hagyományosnak azokra a javakra, melyeket Berchényiék Luzancy-ban bírtak.

Azonban anyagi helyzetén ez már nem segített, mert mind nehezebb viszonyok közé jutott. Anyja, Santo Domingoné Luzancy-ban maradt. Itt halt meg és a sírkertben temettetett el, mint sírfelirata mutatja. Le 4 novembre 1799 madame Madeleine Merger, veuve de M. Louis Santo-Domingo, est décédée, pleurée et regrettée de ses enfans. Requiescat in pace. Először eladta a nogent-i majort. De megbízottja megszökött a pénzzel. Ekkor eladta a petit-chenets-i majort. A grófné magára maradt és szomorú elhagyottságban töltötte élete végét, mert férje László fiúkkal és férjének két nővére Bécsbe költöztek. Életében azonban mégegyszer látta László fiát, ki az osztrák hadseregbe lépett és 1805-ben francia fogságba került. Ekkor Napoleon felajánlotta neki, hogy atyja egykori ezredében foglaljon állást. Ő azonban nem

hajlott az ajánlatra és anyját meglátogatván Luzancynban, visszatért Magyarországra, hol — Torchet plébános mondja — nem előnyösen házasodott meg, mi azonban tévedésen alapszik, mert a kassai halotti levél „nőtlen“-nek mondja őt.

Anyja, Berchényiné is elhagyta Luzancyt, hol a családból leánya, majd ennek az emigrációból visszatért férje, Hennezel, maradtak, míg ő maga Párizsba ment lakni. Férje Torchet szerint Londonban 1811 január 25-én halt meg, míg két nővére Bécsben.

Berchényiné veje, Hennezel, fiatalon, 36 éves korában halt meg, 1808-ban (le jour de l'assomption, aug. 15-én) és Luzancy sírkertjében temettetett el, szemben a kereszttel. Sírkövét azonban, mint fent említettük, utóbb a templomban helyezték el.

Az özvegy, kire két leány: Gasparine-Antoinette és Adélaïde-Clemence nevelése maradt, Beaujeu-be, férje birtokára vonult vissza, mert Luzancy fenntartása sokba került és az özvegy elhatározta leányai érdekében annak eladását.

A luzancy-i birtok a „Petites Affiches. Samedi 18 août 1810 No. 33“ szerint nyilvános árverésen a meaux-i polgári törvényszék útján az eladási okiratban kitüntetett következő részekre osztva adatott el: 1. kastély, 2. park 4 h. 80 centiares, 3. konyhakert 1 h. 94 c., 94 c., 4. sziget a park és a kert folytatásában, 5. erdő 19 h. 75 a., 26 c., 6. major, 7. földek 105 h. 2 a., 93 c., 204 darabban, 8. birtokrész Reuil-ben 5 h. 12 a., 4. c. A becsár 85.000 fr. A birtokot az augusztus 30-án tartott árverésen báró Michaud Kolos, Ignác, Ferenc, ki mint a respublica tábornoka kiváló hírnévre tett szert, vásárolta meg 105.500 frankon.

A Michaud-család egykoron szintén összeköttetésben volt Magyarországgal. Egyik Michaud ugyanis János burgundi herceget kísérte Magyarországra 1396-ban, ki Zsigmond király segítségére sietett és a — bár szerencsétlen — hadjáratban kitüntette magát.

Luzancy új ura, Michaud, 1835-ben, 83 éves korában halt meg. Legidősb leánya, Mária-Adélaïde-Erzsébet, 1824 május 6-án Larabit Mária Déneshez ment férjhez, ki Napoleon, majd XVIII. Lajos és X. Károly alatt is mint genie-tiszt szolgált. Az 1830. évi forradalom után elhagyta a katonai szolgálatot és képviselővé választották, majd Napoleon szenátorrá nevezte ki. Larabit 1876

június 25-én halt meg és már május 16-án követte őt neje is az örökkévalóságba, és a Michaud-családnak a temetőben levő külön sírboltjában tétettek örök nyugalomra.

Utánuk leányukra, Leonie-ra szállott a birtok, ki de Lagarenne-hez (a császárság alatt préfet) ment férjhez és 1889 április 23-án húnyt el. A kastély haszonélvezetét férjére, míg a birtokot de Bonnières Robert és André unokafivéreire hagyta.

Lagarenne 1898 felé halálozott el. Ekkor a kastélyt és birtokot a két unokafivér a megosztás könnyebbítése kedvéért megbecsültette s a becsár felét Bonnières de Wierre, a 21. dragonyosezred alezredese fivérének kifizetvén, Luzancy-nak egyedüli tulajdonosa lett; azonban már 1901-ben eladta a kastélyt a párizsi XVIII. kerület laikus iskolái pénztárának, mely azt az iskolás gyermekek üdülőhelyének rendezte be, mint ezt a gazdasági udvar felőli fent már említett földszintes ház bejárata fölött levő felírás mutatja: Colonie de la Caisse des Ecoles laïques du XVIII. arr. de Paris., hova először az 1902. év augusztusában vonultak be. Nagyon természetesen a szobákat és a termeket eredetiségükből a gyermekek elhelyezése végett teljesen ki kellett forgatni.

XII.

Ezek után át kell térnünk annak a kérdésnek tisztázására, hogy a marsallnak hány gyermeke volt? Erre vonatkozólag az adatok eltérők s azok összeegyeztetését és kiigazítását csakis a beszerzett anyakönyvi hiteles feljegyzések tették lehetségessé.

Aubert M., ki a gróf Berchény marsallnak ajánlott „Le Politique Vertueux“ művéhez írt előszóban a marsall életének főmozzanatait közli, melyek részben kétségtelenül a marsall vagy hozzátartozói által szolgáltatott vagy javított adatokon alapulnak, megemlíti, hogy Berchényi 1726 május 14-én elvette de Wiet Jakab Antalt, a d’Humières-gyalogezred kapitánya, majd később az elzászi erődítmények mérnöke és igazgatója leányát, Anna-Katalint, ki a Majna melletti Stunheimben és nem az Esterházy által említett Hagenauban született.

Gyermekeikről a következőleg emlékezik meg. 1. Első leány Madeleine, sz. 1730 július 22-én Luzancy-ban. 2. Katalin Franciska, sz. 1730 október 4-én, ki 1748 már-

cius 4-én apáca Flines-ben és 1757 augusztus 15-én ugyanott apátnő. 3. Marie-Anne (sous le nom de Courcelles), sz. ugyanott 1733 november 21-én. 4. Miklós Ferenc, sz. 1736 november 26-án ugyanott, ki nőül vette Berthelot Ferenc, Baye báró leányát 1757 május 2-án, de már 1762 február 9-én meghalt himlőben. 5. Ferenc-Antal, sz. 1744 január 17-én Lunéville-ben. Ez az 1762-ben megjelent életrajz tehát csak öt gyermeket említ és így Miklósnak ez évben történt és Aubert könyvében meg is említett elhúnyta után csak négy gyermek lett volna életben.

Esterházy Bálint emlékiratai szerint Berchényinek 15—16 gyermeke volt, kik közül akkor, midőn ő a családba jutott, hat volt életben, mert a marsall őt felesége ellenére hetedik gyermekének fogadta be és helyezte el Miklós fiával Párizsban Rhombier intézetében. Esterházy szerint 1751-ben Miklós 15 és Ferenc 7 éves volt, mi megfelel születésük fentemlített időpontjának. A két fiún kívül Esterházy négy leányról emlékezik meg: Madeleine-ről és Marianne-ról, kik Bécsben hajadon állapotban haltak meg 1795-ben és 1796-ban; Zsófiáról, ki Flines-ben (Flandriában) mint apátnő halt el és Adelaide-ről, kit Luzancy kisasszonynak neveztek és mellbetegségben apáca nővérénél ért a halál.

Esterházy a fiúk közül az idősb Miklósról megemlíti még, hogy 1762-ben Mülhouse-ban himlőben halt meg, míg az ifjabbik Ferenc, ki ekkor a grófi címhez jutott, 1769-ben Pange kisasszonyt vette nőül, ki azonban gyermekek nélkül halván el, Santo Domingo kisasszonnyal, de la Suze asszony nővérével lépett házasságra, kitől egy fia és egy leánya született.

Torchet plébános kis műve szerint a marsallnak tíz gyermeke volt. Ez a szám azonban téves, mert hiszen ő maga is tizenkettőt sorol fel születésük szerint következőleg: 1. László János Tádé, kit Beresényi az utóházasság által törvényesített, ki azonban még nem egészen öthónapos korában Frouet-ben halt meg és Méryben a Szent Szűz kápolnájában temettetett el a Frouet urainak fenntartott helyen. 2. Második fia 1727-ben vagy 1728-ban született, de ennek nevét Torchet nem tudja. Nőül vette Berthelot Agnest, kitől egy fia és egy leánya volt. Halála már 1762 február 9-én bekövetkezett. Torchet hiányos értesülését ki lehet javítani és egészíteni azzal, hogy a fiú Miklós Ferenc volt, ki a feljebb mon-

dottak szerint 1736 november 26-án született, ki tehát a sorrendben a 3—7. szám alatt nevezendő gyermekek után jó. 3. Magdolna Katalin leány 1730 július 23-án született. Keresztszülei Kuniczky Jakab és Luzancy-i Gomer kisasszony voltak. 4. Catherine-Françoise-Sophie, született 1731 október 14-én. 5. Marie Sophie, született 1732 szeptember 25-én. Meghalt Méryben már december 11-én és a luzancy-i templom urasági kápolnájában helyeztetett el. 6. Mária Anna, szül. 1733 november 21-én. 7. Zsuzsanna-Felicitas, szül. 1734 november 7-én, de már másnap meghalt s a luzancy-i temetőben temettetett el. 8. László, szül. 1733 november 5. A bába keresztelte meg és feltételeesen 1736 október 15-én egyházilag is megkeresztelték. Keresztatyja Luzancy-i Gomer János Jakab párizsi kanonok. A fiút a papi pályára szánták s 12 éves korában a châlons-i püspök adta reá a tonzurát Krisztus rendjének lovagi címével, mellyel 1500 livre jövedelem járt. Utóbb a papi pálya helyett a katonait választotta, de Rómából engedélyt nyert az 1500 livre-s javadalom megtartására. 9. Miklós, szül. 1736 november 26-án. Huszárezredes (maître de camp), a lengyel király, Szaniszló kamarása és Lotharingia (várományos) főlovászmestere. Torchet előadása azonban kiigazítandó, mert — mint mondtuk — a 2. és a 9. helyen említett fiú ugyanaz. 10. Elisabeth-Felicité leány, szül. 1738 február 25-én, ki már március 19-én meghalt és a luzancy-i templom Szent Szűz-kápolnájában temettetett el. 11. A tizenegyedik gyermek is leány volt, de neve ismeretlen. 12. Ferenc Antal, szül. 1744 január 17-én, ki atyja után Luzancy ura lett. Már gyermekkorában ezredessé neveztetett ki, mert mint atyja d'Argenson gróf hadügyminiszternek írta: „a király nagyságához méltó nem hagyni el oly családot, mely viszontagság által mindent elvesztett és az ő szolgálatára magát örökre leköti“. (Ez is téves állítása Torchet-nek, mert mint fent említettük, Berchényinek ez a kérése 1747 július 14-én nagyon természetesen az idősbik fiúra, nem pedig a negyedfél éves Ferencre vonatkozott.) A 12 gyermek közül — írja Torchet — nyolc maradt életben, négy fiú és négy leány, kik a Douai melletti flines-i apátsági kolostorban neveltettek.

Az ellentmondó adatok, bár Torchet lelkész feljegyzései részben anyakönyvi adatokon alapulnak, még to-

vábbi helyreigazítást kívánnak. Esterházy Bálint szerint — mint említettük — Berchényinek 15—16 gyermeke volt, Torchet felsorolása szerint 12.

A Lunéville-ből megszerzett hiteles anyakönyvi kivonatok szerint a lengyel király és királyné neveire keresztelt Szaniszló Katalin nevű fiú 1739 július 27-én, a Katalin-Erzsébet név alatt előforduló leány 1742 január 15-én és Ferenc Antal fiú 1744 január 17-én születtek, mindhárman Lunéville-ben. Ugyancsak a lunéville-i anyakönyv szerint László (fils de Monsieur Ladislas, Comte de Bercheny, maréchal de camp et armées du Roi et écuyer de Lorraine et de dame Catherine Girard) 1742 július 9-én halt meg hatéves korában, tehát 1736-ban kellett születnie.

Miként lehetett volna tehát ezen Lászlóra a tonzurát 12 éves korában adni, ha hatéves korában meghalt?

Torchet az 1739-ben született (11.) gyermeket leánynak mondja, de ugyanezen anyakönyvből kitűnik, hogy 1738—1744 között két gyermek született: egyik 1739 július 27-én, Szaniszló Katalin fiú, másik: Katalin Erzsébet leány 1742 január 15-én. Ezután született 1744 január 17-én Lunéville-ben az utolsó gyermek: Ferenc Antal. Torchet azt mondja, hogy Berchény 12 gyermeke közül nyolc maradt életben: négy fiú és négy leány. Ez tévedés. Berchény maga ismételtén két fiú és négy leányról szól. Torchet megemlíti, hogy a leányok közül, kik a flines-i zárdában neveltettek, az egyik: Zsófia ugyanott apáca, majd apátnő lett, de nem élt soká, mert mellbetegségben 42 éves korában meghalt.

A Torchet által említett Zsófia, aki apáca lett, csakis az 1731 október 14-én született Katalin Franciska Zsófia lehet, mi megegyezik Berchénynek 1755 december 15-én kelt levelével, melyben apáca-leányát 25 évesnek mondja. Ha tehát Torchet értesítése helyes, hogy 42 éves korában halt meg, akkor ennek 1772—3. évben kellett bekövetkeznie, mi azonban azt jelenti, hogy az apátnő betegsége nem volt oly gyors lefolyású. Esterházy szerint azonban — és az ő tudósítása a hiteles, mint ki Berchényi családjában élt — nem az apátnő halt meg mellbetegségben, hanem nővére, Adelaide, kit Mlle Luzancy-nak neveztek és ki a későbbi apátnővel együtt Flines-ben neveltetett. A 15 éves Esterházy és a 14 éves Adelaide közt ártatlan gyermeki szerelem keletkezett, melyet azonban lealázó korbácsütésekkel kellett megszenvedniök, mert

Bercsényiné nővére, a szigorú nagynéne, úgy hitte, hogy ez úton lehet a két fiatal vonzódásának véget vetni. Adelaide azonban tényleg nem úgy fejlődött, hogy fiatal leányok példányképeül szolgáljon, miben bizonyára része volt a Lunéville-i udvar erkölcsének vagy helyesebben ezek hiányának. Esterházy írja róla: Adelaide avait pris de déplorables principes; joints à une mauvaise tête et à des sens très ardents, ils lui ont fait commettre plusieurs sottises, lesquelles ont contribué à abréger ses jours. Elle est morte de la poitrine à l'abbaye de Flines, où sa soeur l'abbesse l'avait recueillie.

Ezek után a gyermekek sorát következőleg állíthatjuk össze az anyakönyvek alapján:

1. Az első fiú, László János Tádé, sz. 1726 május 11-én Frouet-ban, kit Berchény május 14-én kötött házasságával törvényesített, de ki már október 1-én elhalálozott és Colban lelkész temette el a plébániatemplom Szent Szűz-kápolnájában Méry-ben.

2. *Magdolna-Katalin*, sz. 1730 július 22-én Luzancy-ban. Torchet szerint Bécsben halt meg, úgy, mint nővére, Mária-Anna. Ugyanő a marsallnak életbenmaradt három utolsó gyermekéről: a két leányról és Ferenc fiáról ezeket mondja: ...il émigra en Autriche avec ses deux soeurs. Nous ignorons ce que devinrent sur la terre étrangère ces illustres victimes des temps mauvais, si ce n'est qu'elles furent abreuvés de chagrins et de misères et qu'elles moururent en exil, le comte à Londres, 25 janvier 1811 et les deux soeurs à Vienne. Esterházy szerint Magdolna 1795-ben és az 5. alatt említett Mária-Anna 1796-ban.

3. *Katalin-Franciska-Zsófia*, sz. 1731 október 14-én, kit Luzancy plébánosának távollétében La Ferté-au-Col prieur-plébánosa, szabályzott kanonok keresztelt meg. Meghalt Flines-ben, mint apátnő. Atyja 1752 január 17-én, továbbá 1753 december 6-án kelt levelében is őt Zsófiának nevezi és 23 évesnek, majd 1755 december 10-i levelében 25 évesnek mondja.

4. Mária Zsófia, sz. 1732 szeptember 25-én, † 1732 december 11-én Méry-ben.

5. *Mária Anna*, sz. 1733 november 21-én, kit Mlle de Courcelles-nek neveztek.

6. Zsuzsanna-Felicitas, sz. és megkereszteltetett 1734 november 7-én. Meghalt „kétnapos korában“ november 8-án és el is temettetett.

7. László János 1735 november 5-én Luzancy-ban született, mint mind az előbb felsoroltak. Az utóbbinak halála azonban Lunéville-ben 1742 július 9-én következett be, tehát tulajdonképen, ha hatéves volt is, mint a lunéville-i anyakönyv mondja, három hó hiján már a 7. évet érte el.

8. Miklós Ferenc, sz. 1736 november 26-án. Láttuk, hogy Berchény iparkodott gyermekeinek jövőjét biztosítani. Feltünteti ezt Miklós fiának rövid életpályája. Hatéves korában (1742) zászlós, 11 éves korában kapitány (1747 december 6), még nem egészen 15 éves korában (1751 január 5) a Bercheny-ezred ezredese, Szaniszló király 1753 augusztus 8-án kamarásának, 1757 január 26-án premier gentilhomme-jává, majd a következő 1758 február 10-én XV. Lajos a Szent Lajos-rend lovagjává, Szaniszló lengyel király 1759 március 30-án atyja helyére várományos (en survivance) főlovászmesterévé és 1759 november 26-án pedig Commercy kormányzójává nevezi ki, hogy az állást számára biztosítsa, még atyja életében, ki mint Commercy kormányzója mind a tiszteleti, mind az anyagi előjogokat megtartotta. („Avec retenue des honneurs et des appointements pour M. le maréchal son père.“) Miklós fiatalon házasodott. Felesége — mint fent említettük — Berthelot Baye Ferenc leánya, Ágnes Victoria volt, kivel Lunéville-ben 1757 május 2-án kelt egybe. Az esküvőről duc de Luynes mémoires-jaiban (1860, XVI. 20, XVII. 35) 1757 április hóban tétetik említés. Az anyakönyv szerint Berthelot Ferenc lovag, Baye és egyéb helyek ura, brigadéros és Szaniszló király nemes cadets compagnie-jának parancsnoka. Úgy a fiatal férj, mint neje még kiskorúak voltak. Anyagi helyzetük előmozdítására Szaniszló király a fiatal Berchenynek Luynes szerint kamarási állást 4000 livre illetménnyel adott, míg XV. Lajos ugyanily összegű évjáradékot (Esterházy szerint 5000 livret). A feleségnek az egyik részről 10.000, másíkról 20.000 frankja van, mint Luynes mondja sans aucune autre assurance. Luynes 1758-ban (augusztus hóban) megemlíti azt is, hogy Mme Monconseil ma mutatja be a „csinos“ asszonyt az udvarnál.

Megemlítendő, hogy a házassági okmányon Berchény marsallné Anna Catherine de Viett-nek íratik. Az aláírók közt előfordul a két Berchény grófkisasszony is: de Courcelles és Luzancy, továbbá Wiet (tehát egyik nagybátya).

Az volt a vélelem, hogy a fiatal Berchény Miklós magtalanul halt el. Ezt azonban megcáfolják a lunéville-i anyakönyvek, melyek szerint 1759 január 27-én Cecile-Adelaide névre keresztelt leánya ugyanezen napon, majd 1760 október 21-én János Ferenc fia született, ki szintén ugyanezen napon kereszteltetett meg. Keresztapa az utóbbinál Bercheny marsall, kit Viette János de Heget (a marsallné egyik fivére) helyettesített. Keresztanyja a marsallné, kinek neve Anna Catherine de Viette-nek íratik, míg fivére, ki az okiratban mint lovasezredes és a Szent Lajos-rend lovagja említettetik, Wielt d'Heget-nek írja magát alá.

Mikor haltak meg, nem tudjuk, valószínűleg teljesen zsenge korban; atyjukat azonban, ki himlőbe esett, mint mondtuk, a kora halál 1762 február 9-én Mulhouse-ban ragadta el. Valószínű, hogy a kis fiú is még ez évben halt meg, mert Bercheny iratai közt egy nehezen olvasható levélben (augusztus hóban) valószínűleg Saint Lambert, ki Szaniszló király udvarában Grand-maitre de sa Garde-Robe és Voltaire-nek, illetőleg Du Chatelet asszonynak és férjének, du Chatelet marquis, XV. Lajos lieutenant général-jának közös barátja volt, — Berchenynek részvétét fejezi ki unokája „petit fils“ halála fölött. Ez nem lehet más, mint az unoka, mert a levélben az író megemlíti, hogy az ön családja érdekeinek egyesítése végett az az eszméje támadt, nem lenne-e lehetséges, az ön „chevalier“-jét (t. i. Ferenc fiát) összeházassítani sógorasszonyával?

9. A kilencedik gyermek Erzsébet-Felicitas, sz. 1738 február 25., de már március 1-én meghalt és a luzancy-i templom Szt. Szűz kápolnájában temettetett el.

A mostanáig megnevezett gyermekek mind Luzancy-ban születtek, a következők azonban már Lunéville-ben.

10. Szaniszló-Katalin fiú sz. 1739 július 27. Mikor halt meg, nem tudjuk. Tanuk a keresztelésnél Pierre Girard nagybátyja, aide major Berchényinél és Marie-Françoise Girard nagynénje voltak.

11. Katalin Erzsébet sz. 1742 január 15. Keresztszülői Szaniszló és felesége, a királyné, kik az anyakönyvi bejegyzést aláírták gróf Zaluski József András-sal, a királyi család főalamizsnásával, együtt. A keresztelést Verlet C. szabályzott kanonok-plébános végezte. A királyné febr. 4. kelt levélben Berchényinek örömét fejezi ki, hogy a leánykát keresztvízre tartotta és leg-

Monsieur. Vous me remerciez d'une chose qu'il
m'a fait bien du plaisir de ce que j'ai tenu au
fond de batheme votre fille qu'il vous ressemble
comme deux gouttes d'eau. je souhaite qu'elle vous
ressemble en caractère qu'il est rare dans le siècle
ou nous sommes en probité en sincérité et en
tout ce qu'il fait un honnête homme et une honnête
femme en ostend le reste de vos esguarement passer
et enfin mon cher comte comme j'espère qu'elle
serait si elle je vous félicite le jour de sa naissance
aussy bien que l'heureux accouchement de votre
chère épouse qu'il tremble pour vous à chaque
poste qu'il arrive nous faisons des vœux au
seigneur pour votre conservation et suis de
tout mon cœur avec une estime particulière
Monsieur. Votre très affectonnée
Catherine Rejane de prologne

à Lunelville
le 8 de février
1742

215

Katalin királyné levele 1742 febr. 8-áról Berchényihez, melyben örömet fejezi ki, hogy Katalin-Erzsébet leányát keresztvizezre tartotta és legjobb kívánságai mellett kéri, az Urat, hogy Berchényit, kiért felesége folyton aggódik, a bajtól megóvja.

A levél szövege: Monsieur. Vous me remerciez d'une chose qu'il m'a fait bien du plaisir de ce que j'ai tenu au fond de batheme votre fille qu'il vous ressemble comme deux gouttes d'eau. je souhaite qu'elle vous ressemble en caractère qu'il est rare dans le siècle ou nous sommes en probité en sincérité et en tout ce qu'il fait un honnête homme et une honnête femme en ostend le reste de vos esguarement passes et enfin mon cher comte comme j'espère qu'elle serait si elle je vous félicite le jour de sa naissance aussy bien que l'heureux accouchement de votre chère épouse qu'il tremble pour vous à chaque poste qu'il arrive nous faisons des vœux au seigneur pour votre conservation, et suis de tout mon cœur avec une estime particulière Monsieur. Votre très affectonnée Catherine Rejane de prologne

à Lunelville
le 8 de février
1742

Catherine Rejane de prologne

jobb kívánatai mellett kéri az Urat, hogy Berchényit, kiért felesége folyton aggódik, a bajtól megóvja.

12. Ferenc Antal sz. 1744 január 17-én. Keresztszülei voltak Duc de Tencyn Ossolinsky, a főudvarmester és felesége. Ferenc Antal első felesége Anne-Louise Adelaide Thomas de Pange volt, kinek gyermektelenül elhalálozása után nőül vette özv. Santo Domingoné sz. Merger Magdolna leányát, kitől született a) leánya: Magdolna-Valentine-Clementine (1778 szept. 26.), ki 1790 november 16-án 12 éves korában férjhez ment a 14 éves gróf D'Hennezel Manuel Maria Józsefhez, a házasság azonban egyelőre csak egyházi kötés volt, mert a fiút visszaküldték ezredéhez, a leányt pedig a nevelő-intézetbe. Ferencnek második gyermeke b) az 1781 október 13-án született fia László († Kassán, 1835 november 28.).

Nehézséget okoz az Esterházy által említett Adelaide-nak a születési jegyzékbe beillesztése. Ha a már megnevezetteken kívül Berchényinek még *külön* Adelaide nevű leánya is volt, akkor ennek Szaniszló-Katalin (sz. 1739 július 27.) és Katalin-Erzsébet (sz. 1742 január 15.) között kellett volna születnie. Ámde ez kizártnak tekintendő. Adelaide-ről különben Aubert 1762-ben megjelent munkájában nem emlékszik meg. Ő ekkor csak 3 leányról, *Magdolna-Katalin*, *Catherine-Françoise* és *Marie-Anner*ről szól.*

Berchényi leveleiben sincs szó Adelaide leányáról sem ezen a néven, sem Mlle Luzancy néven. Megemlíti (1748 július 1.), hogy leányainak a flines-i cistercita apácák kir. apátsági iskolájában neveléséért Mlle Girard (Berchényiné nővére) 1000 livret az apátnőnek átszolgáltatót és hogy a rendbe lépő Zsófia leánya 1000 écu kelengyéjének kifizetése iránt Párizsba ír, de egyik levélből sem tudjuk meg, hogy ki a másik leány. Midőn Zsófia belépni szándékozik a noviciatusba, atyja megkapott levélben 1748 október 15-én saját maga és hitvese áldását küldi neki. Majd midőn belép a noviciatusba, így ír neki 1749 április 24-én: Kellő időd lesz éretten megfontolni határozatodat állásod iránt, mely dönteni fog boldogságod vagy szerencsétlenséged fölött, ha arra

* Valószínű tehát, hogy a 11-ik gyermek: Katalin Erzsébet az Adelaide és talán Aubert öt készkarva nem említi, mert „*un altournée*” Esterházy szerint. Azonban 1757-ben ott volt még Miklós fivére esküvőjén és azután mehetett Flinesbe, hol 1757-ben már Zsófi nővére apátnő.

az Úr hívott. Önts ki tehát lelkedet az Úr előtt és a feszület lábainál, ahol egyedül találjuk meg vigasztalásunkat. Kérjed őt bensőséggel, hogy megvilágosítson Téged és hogy az ő szent akarata történjék meg Veled úgy, mint mi Velünk. Irántad való szeretetem záloga gyanánt adom Neked itt, kedves gyermekem, atyai áldásomat és öllelek.

Berchényinek D'Argenson hadügyérhez 1749 aug. 24-én kelt leveléből azonban, melyben Miklós fia számára (ki ekkor még nem egészen 13 éves) a huszárezredet kéri, kitetszik, hogy a flines-i zárdában még két leánya van penzióban és a negyediket is oda akarja küldeni s mivel hivatalos elfoglaltsága van Flandriában, a flines-i zárdába is elmegy, hogy a penzió iránt az apátnővel megállapodásra jusson.

Nehézséget okoz az is, hogy a leányok közül a Berchényi tulajdonához tartozó birtokrészek után egyik Mlle de Courcelles, másik Mlle de Luzancy néven is szerepel. A főbirtokrész Luzancy volt, tehát valószínű, hogy az idősebb leány Luzancy-ról és a fiatalabb Courcelles-ről kapta a „surnom“, a melléknevet, bár 1757-ben Miklós fivérük házasság-okmányának aláírásánál de Courcelles megelőzi Luzancy-t. Mademoiselle de Luzancy nevét egyébiránt, mint már felemlítettük, megörökítette Meaux püspöke, az Aigle de Meaux, a hírneves egyházi szónok, ki Mlle de Luzancy-val levelezésben állott, aki mint a Luzancy és Courcelles birtokoknak a Gomercesaládból utolsó tulajdonosa, Berchényinek a birtokot eladta.

Amint Berchényi Zsófia a flines-i apácák közt mint soeur Bernardine helyet foglal, Berchényi csakhamar arra iparkodik, hogy apátságot nyerhessen el. Mirepoix, a volt meaux-i püspöknek, kit Versailles-ban élő szóval kívánt kérni, de nem találta, hogy udvarlására lehessen, hosszú levelet ír 1752 január 17-én, melyben családjá történetét is előadva, Zsófia leánya számára apátság adományozását kéri. „Feleségem van — mondja sorai-ban — és 6 gyermekem, köztük 4 leány. A király kegyelmét élvezem; addig míg élek, ők is élnek, de halálom után, ítélje meg Mgr, nem lesz-e sorsuk szomorú? Remegyek ettől, nem is merek arra gondolni. Ez ma helyzetem. És ebben Mgr irgalmához fordulok; mindent elvesztettem az emberi dolgok viszontagságai által és minden segélyforrás nélkül. Ön szerezheti meg boldogságomat.

J'ai une fille religieuse Bernardine dans l'abbaye de Flines près de Douai en Flandre qui s'appelle Sophie de Bercheny." Kéri számára a Pont-aux-Dames-i megüresedett apátságot. Utóbb, midőn a flines-i apátnő megbetegedik, 1753 november 19-én Clairvaux abbé, généralnak, december 6-án Sechelles-nek és a douai-i első elnöknek ír, hogy miként lehetne neki leánya kineveztetését, ki ekkor — a levél szerint — 23 éves és a zárdában 7 év óta „professe“, elérnie.

Berchényi 1753 május 4-én arra kéri a hadügyért, hogy a király kegyelméből élvezett 4950 l. penziója feleségére és 4 leányára irassék át, hogy halála után ne legyenek kenyér nélkül. Ugyanezen kérését megújítja a miniszternél a következő hó 22-én is: De grâce, assurez leur du pain. De là dépendent ma tranquillité, mon repos et ma vie. Vous reçues avec vos bontés ordinaires, mon Memoire à leur sujet. Ayez pitié d'une illustre malheureuse famille. Après Dieu, c'est de vous seul, que j'attends toute ma Consolation. Ugyanez ügyben ír Mr. de Segentnak is. Memoire-t küldött Ossolinski hercegnek is, kit egyszersmind egészségi állapotáról is értesít. Kérelmét a király, mint erről a miniszter 1754 október 2-án értesítette, teljesítette is, mit Berchényi ugyanezen hó 7-én köszön meg. De ekkor Berchényi újabb kéréssel áll elő. Zsófi leánya ugyanis a Flines-i zárdában el van látva, kéri tehát 1754 október 28., majd november 11-én kelt leveleiben a minisztert és Segent-t, hogy az 5000 (előbb 4900-át mond) l. penzióból reá eső 500 l. a többi 3 leányra ruháztassék. Berchényi 1755 december 10-én La Roche-foucault bíbornokot kéri, hogy Zsófi leánya apátságot nyerjen. Végre 1757-ben el is nyerte az apátságot. Kinevezési idejét az Almanach Royal 1769. évi folyamából vettük. A flines-i apátságra kineveztetés nem kis kegy volt, mert ugyanazon Almanach ezen az arras-i egyházmegyéhez tartozó flines-i apátság jövedelmét 50.000 livre-rel tünteti ki és csak még egynek volt 50.000, más kettőnek 55.000, illetőleg 60.000 l. jövedelme. Zsófiról Esterházy annyit mond, hogy „figure agréable sans être jolie, de l'esprit naturel et une espèce de coquetterie permise aux abbesses de Flandre.

Teljesen érthető Aubert életrajzi adatainak a családi viszonyra vonatkozó hiányossága, melyet szembe-ötlővé tesznek az anyakönyvek.

Valóban helytelen lett volna, hogy Aubert a marsallnak ajánlott és az ő dícséretét tartalmazó könyvben megemlékeznek az ő házassági odyssea-járól. Am a házasság megkötése után származott gyermekekről teljes sorozatot adhatott volna. Ekkor kitűnt volna, hogy melyik volt az a leány, kit Esterházy Adelaide-nek és Mademoiselle Luzancy-nak nevez, kihez egy ideig őt gyöngéd gyermeki szerelem fűzte s aki, mint Esterházy írja, „par ses sottises“ maga rövidítette meg életét s mellbetegségben Flines-ben apáca-fejedelemasszony nővérénél halt meg. Ez csak 1757 után történhetett, mert nővére ekkor lett apátnő. Ha pedig 1762-ben, Aubert könyvének megjelenésekor még élt volna, Aubert hallgatása annyit jelentene, hogy a család róla — ki 1757-ben, midőn Miklós fivére Lunéville-ben esküvőjét tartja, még mint Mlle Luzancy szerepel és így írják nevét az anyakönyvbe — nem kíván már tudni.

De lássuk még, hogy mily sors várakozott a marsall Ferenc fiára és ennek fiára Lászlóra, az utolsó Berchényire.

Közelebbi értesülésünk nincs arról, hogy midőn Ferenc Franciaországot elhagyta, mikor és mily körülmények közt jutott Bécsbe.

Annyi bizonyos, hogy ő és nővérei Bécsben tartózkodnak. Mint fent említettük, egyik Dessewffy 1798-ban hozzá fordul és visszahonosítása ügyében párfogását kéri Pálffy kancellárnál.

Thaly szerint Berchényi d'Artois gróf, XVI. Lajos fivére kíséretében Bécsbe ment. Bécsben és Vadródön élt. Magyar főrendiházi jogát gyakorolta 1802-ben. Halála állítólag 1809-ben következett be. Ezt maga Thaly is kétértelműen tartja. A Vadródön foganatosított kutatás és az anyakönyv erre nézve csakugyan semmiféle adatot nem nyújt, mint Rajner Lajos esztergomi érseki helytartó 1908 június 12-én kelt 3525. sz. alatt bizonyítja. Torchet szerint — már említettük — Berchényi Angliába ment és Londonban 1811 január 25-én halt meg.

Meg kell említeni, hogy mint Esterházy is Emlékirataiban erről részletesebben szól, Artois gróffal ő küldetett Bécsbe, hova 1791 augusztusban értek és innen Pilnitz-be az értekezletre, melynek eredményéről jelentéstételre küldetett Katalin cárnőhöz, ki őt szeptember 3-án fogadta.

Berchényi Ferenc fia, László (János, Fülöp) 1781 okt. 13. Párizsban született. Atyja a forradalom alatt magával vitte Bécsbe. Thaly írja, hogy 1798—1799-ben a Theresianum növendékei között volt. Az utóbbi évben hadnaggyá nevezik ki az Olaszországban táborozó 9. huszárezredbe s vitézül harcol az 1799—1801., 1805., 1809., 1813—15. évi hadjáratokban. Rivolinál 1799 szeptember 17-én a lovat kilövik alóla és Vendégh káplár menti meg a vakmerőt. Főhadnaggyá 1801-ben, kapitánnyá 1805-ben léptetik elő. Október 30-án Caldieronál fogságba esik, de kiszabadul. Átteszik 1809-ben a 10. huszárezredhez s az április 21—22-i ütközetekben bajor földön rendkívül kitünteti magát. Április 23-án Regensburgnál megsebesül. Május 21—22-én Aspernnél, július 5—12-én Wagramnál, július 13-án Austerlitznél harcol. Olaszországban 1813-ban újra babért arat. Peschiera alatt 1814 február 8-án félszázad huszárral két escadron francia lovast és egy század gyalogost szétver, beüt a várba és 30 chasseur-t elfog. Kitüntetésben részesül és számfölötti őrnaggyá lép elő, majd kamarássá nevezi ki a király 1815 március 9-én. Ezután a 7. huszárezredben a nápolyi alkirály ellen harcol. Április 10-én Pistojánál és Firenze alatt tünteti ki magát. A rohanó Arco-folyón április 21-én átúszik huszáraival s az ellent szétveri. Május 21-én bevonul Nápolyba. Június 29-én Rómában a pápa fogadja. Júliusban Dél-Franciaországban van, honnan október végén hazaindul. Alezredesi kinevezését 1823 október 11-én nyeri a 10. huszárezredbe visszahelyezéssel és Zemplénben, Homonnán, hol ősei birtokoltak, állomásoz huszáraival. A királyhoz 1825-ben Ungvármegye kérvénnyel járult, hogy a Berchényi-család ungvári uradalmának legalább egy részét kaphassa vissza.

De mint nagyatyja, a marsall, a családi birtokból ő sem kap vissza semmit.

Midőn Lengyelországban a forradalom kitört, Berchényi, nehogy a lengyelek ellen kelljen harcolnia, 1831-ben nyugalomba vonult vissza Kassára.

Bátorságát, magasabb hadi képességét, történeti, földrajzi jártasságát, olvasottságát, a társas életben — bizonyos büszke magatartás mellett — megnyerő modorát felebbvalói állandóan dicsérik. Daliás szépségű férfiú volt.

Az utolsó Berchényit kassai visszavonultságában

1835 november 28-án érte utól a halál. „A Szt. Erzsébet-ről nevezett r. kath. plébániai templomnak halottak-könyvében bejegyezve a következők találhatnák: Tom. II. annus 1835 mensis November; pag. 34. 1835—o, 28-a Növenbris mortuus est Illustrissimus Comes Ladislaus Bercsényi pensionatus vice Colonellus; coelebs; proviusus; 52 annorum natus; et ad S. Joannem sepultus.“ Sírjának azonban ma már nyoma sincs, mert a Szent János-temető sem létezik, hová 1852 október 1-ig temetkeztek. A sírköveket állítólag 1870 vége felé adták el. A temető területén tűzérési raktárakat építettek, azonban a Szent János-kápolnát, melyből szintén raktár lett, meghagyták. Omladozó állapotban, ma is áll.

Sajnos, az utolsó Berchényi hagyatékára s végrendekezésére nézve a hagyatéki csekély, szórványos és hiányos iratok felvilágosítást nem tartalmaznak sem a budapesti fővárosi levéltárban, hova az itteni katonai iratok jutottak, sem az abaujmegyei levéltárban. A Benczur altábornagy nevét viselő 34. gyalogezred főtoborzó (Hauptwerb.) parancsnoksága Kassáról 1835 november 30-án a „*hungarisches General Militair Commando*nak Budára jelenti, hogy a nyugdíjas Bercsényi november 28-án meghalt és ma temetik őt el. Az iratok csak annyit jelentenek róla, hogy utoljára a Wilhelm v. Preussen nevet viselő 10. huszárezredben szolgált és Párizsban született. A budai *Judicium Militare* tekintettel arra, hogy Berchényi magyar gróf volt, kijelenti, hogy hagyatéki ügye a polgári hatósághoz tartozik. Így került Abauj vármegyéhez a hagyatéktárgyalása, melyről azonban az ottani szintén csekély irat a megyei volt levéltárnok, Czobortól vett szíves értesítés szerint alig nyújt valami felvilágosítást és ma ennek megállapítása is a megszállás miatt nem lehetséges.

A budai *Judicium delegatum Militare* előtt azonban nagyfontosságú volt, hogy hivatalos bizonyítvány mutattassék be arról, hogy „a nyugdíjas Berchényit“, kinek nagyatyja ungvári uradalmának, sőt ő maga is legalább egy részének visszaszolgáltatását kérte, „sem taksa, sem portó, sem bélyeg“-költség nem terheli és így a hagyatéktárgyak ellen a katonai kincstárnak nem kell igényt támasztani! A bizonyítványt Kassáról be is küldték és megnyugtatták a budai katonai bíróságot! Hagyatékából két nevezetes tárgyról vannak — bár igen hiányos — adatok. Kardját, melyen állítólag ez a felírás volt: „Az

utolsó Rákóczi (ez tehát csak György lehetett) az utolsó Berchényinek“, a Csáky-család egyik tagjának adományozta és utoljára gróf Csáky György birtokában volt. Az eredeti grófi diploma pedig Thaly szerint, mint már említettük, ma is megvan, és pedig Budapesten, azonban tulajdonosa indokolatlan féltékenységből titokban tartja. (A Berchényi-család története, III. k.)

XIII.

Ezek után már kevés mondanivalónk van hátra és csak röviden visszatérünk Rákóczi és hívei hamvainak a hazába visszahozatalára. Azok a komor felhők, melyek országunk égboltozatán oly fenyegető viharral terhesen gyülekeztek, 1906-ban szétoszlottak és kiderült újra a nap, mely a nemzeti munkának békés egyetértésben és harmóniában való folytatására nyújtott biztos reményt. Megalakult az új kormány, mely most már nem késett a Rákóczit és híveit számkivető törvénynek a törvénytárból kitörlése és a száműzöttek földi maradványainak hazai földben eltemetése iránt az intézkedéseket megtenni.

Időközben, mint ismertetésünk bevezető részéből kiderül, sikerült a Franciaországban és hazánkban is sajnosan feledésbe merült Bercsényi Lászlóra és családjára vonatkozólag az adatokat összegyűjteni és a tényállást megállapítani, ámde most már a francia leányutódok tiltakozása következtében a marsall és felesége tetemeinek és síremlékének a kassai székesegyházban elhelyezéséről le kellett mondani.

Thököly földi maradványainak kiásatása — bár sírfeliratos hatalmas emléktábla reá utalt nyugalóhelyére az ismírti temetőben — mégis nagy nehézséggel járt. Nehézség, illetőleg kegyeletes versengés támadt azonban a hazában Eperjes és Késmárk között, hogy melyik városban helyeztessenek nyugalomra Thököly hamvai.

Midőn Eperjes lojálisan kijelentette, hogy „Késmárknak első sorban van igénye a fejedelmi hamvakra, azt senki sem vonja kétségbe“, felmerült a másik kérdés, hogy Thököly az ő késmárki saját várának katolikus kápolnájában vagy az evangélikus templomban temettesék-e el. Nyugodt, de komoly volt a kérdés tárgyalása, tekintettel arra a vitatott tényre, hogy Thököly halála

előtt a katolikus vallásra tért. Ha azonban ez kétség tárgyává tétetett, felmerült az az újabb kérdés, hogy megengedhető-e az eltemetés a katolikus kápolnában? Hosszabb tárgyalás indult meg, melynek folyamában az illetékes szépesi püspök, Párvy Sándor, az általam felhozott indokok ellenére sem volt hajlandó az engedélyt megadni.

Ekkor a kormány bizalmasan a bécsi apostoli nunciustól (bár ő nem volt erre nézve illetékes fórum) kért véleményt. Belmonte kijelentette, hogy Thököly földi maradványainak a várkápolnában leendő elhelyezése ellen a római kath. egyház szempontjából nehézség nem forog fenn, de az van tiltva, hogy ott más felekezet lelkeszei egyházi szertartást végezzenek.

Most már Párvy püspök minden körülményt számba véve és megfontolva, megadta az engedélyt Thökölynek a kath. várkápolnában eltemetéséhez. Az ügy azonban újabb fordulatot vett akkor, midőn kimondatott, hogy Thököly kath. hitre visszatérésének kérdését mellőzve, irányadó Thököly végrendelete, melyben kijelentette, hogy Magyarország vagy Erdély kulcsos városának augustana templomában óhajt nyugodni. Az előző miniszterelnök, Tisza István erre hivatkozólag a késmárki ágostai evangélikus (új) templomot kívánta temetkezési helyül kijelölni, nehogy felekezetközi kérdések diszharmoniaja vegyüljön a kegyeletes ügy elintézésébe. Ezt számbavette az 1906: XX. törvénycikk, mely szerint Rákóczi és híveinek örök nyugalomra helyezésére a kassai székesegyház, Thököly Imréére pedig a késmárki (új) evangélikus templomot jelölte ki.

A kormány Thaly Kálmán elnöklete alatt öttagú bizottságot küldött ki a Konstantinápolyban és Ismidtben eltemetett száműzöttek tetemeinek a Budapestről leküldött rézkoporsókban leendő visszahozatalára. Az egyik tartalmazta a Rodostóban 1735 április 8-án meghalt és Konstantinápolyban a lazaristák St. Benoît-templomában eltemetett *Rákóczi*, a második a Nicomédia(Ismidt)-ban 1703 február 18-án elhunyt és ugyancsak a lazaristák templomában elhelyezett anyja *Zrínyi Ilona*, a harmadik az 1725 november 6-án meghalt és a rodostói görög templomban eltemetett gróf *Bercsényi Miklós* és 1723 április 25-én elhalt és a fentemlített St. Benoît-templomban eltemetett második felesége *gróf Csáky Krisztina*, a negyedik a Nicomédiában 1705 szept-

tember 13-án meghalt és az ottani örmény temetőben eltemetett *Thököly Imre*, az ötödik az 1722 augusztus 10-én elhunyt és a rodostói görög templomban eltemetett *gróf Esterházy Antal* tábornagy, a hatodik az 1735 október 8-án szintén Rodostóban elhunyt *szarvaskendi 'Sibrik Miklós* udvarmester, a hetedik nem réz-, hanem ciprusfakoporsó a Csernavodán 1738 november 10-én elhunyt és szintén Konstantinápolyban atyjához a St. Benoît-templomban eltemetett *Rákóczi József* hamvait tartalmazta.

A keleti tengerhajózási társaság „Kelet” hajóján október 24-én délelőtt történt az elindulás Konstantinápolyból. A bizottsághoz csatlakozott — fent ezt is említettük — Lobry Ferenc, a lazaristák nagyvérdemű tartományi főnöke és vizitatora, Aslan Péter osztrák-magyar konzuli ügynök, ki unokája Bercsényi Miklós harmadik felesége, Kőszeghy Zsuzsa fivérének. Másnap, 25-én reggel kötött ki a „Kelet” Constanzában.

A következő napon, 26-án reggel vasúton indultunk az ország határára, Verciorovára, honnan 27-én reggel érkezett vonatunk Orsovára. Itt a bizottság átadta és a magyar kormány átvette a száműzötteknek földi maradványait.

Orsováról aznapon délben indult el a hamvakat és az összegyűlt küldöttségeket vivő három különvonat, melyek 28-án reggel érkeztek meg Budapestre, hol Samassa bíboros, egri érsek a Szent István-bazilikában tartotta az ünnepélyes hálaadó isteni tiszteletet, míg Thököly koporsójánál a Deák-téri evangélikus templomban Scholtz Gusztáv püspök mondott ünnepi beszédet.

Még aznap este tovább vitte a különvonat a száműzötteknek a hazába visszahozott földi maradványait Kassára, hova kora reggel érkeztek és itt Fischer-Colbrie kassai coadjutor-püspök gyász isteni tiszteletet tartott Rákóczi és hívei koporsója előtt, melyek délután levitetek a székesegyház sírboltjába. Itt Rákóczi József földi maradványai kivétettek a cédrusfa koporsóból és áttétettek nagyanyja, Zrínyi Ilona rézkoporsójába. Ezután a Rákóczi fejedelem hamvait tartalmazó rézkoporsó, továbbá anyja rézkoporsója behelyeztettek a számukra készült kőszárfokfágba. Hasonlókép gróf Bercsényi Miklósnak és feleségének, valamint gróf Esterházy Antalnak és Sibrik Miklósnak földi maradványait tartalmazó három rézkoporsó három külön kőszárfokfágbán helyezte-

tett el. Nem fölösleges ezt megemlíteni, mert az eljárásról felvett jegyzőkönyv tévesen mondja, hogy hat leölmozott rézkoporsóban adta át a kormány a tetemeket a kassai káptalannak és Kassa városának kegyeletos megőrzésre. A rézkoporsók száma nem hat, hanem öt, mert Rákóczi József csontjai, mint említők, nem külön rézkoporsóba, hanem Zrinyi Ilonáéba tétettek át.

Kassáról a Thököly hamvait vivő vonat október 30-án éjjél után egy órakor indult Késmárkra, hová reggel érkezett és az ő családi vára udvarán felállított ravatala előtt tartott ünnepély után ennek folytatására a menet betért az evangélikus templomba, hol Thököly földi maradványai rézkoporsóban átadattak és ideglenezen őriztettek addig is, míg azok a kormány megbízásából a templomhoz épített sírkápolnában 1909 október 30-án, az ott felállított kőszarkofágban ünnepélyesen végső nyugalomra helyeztettek.

A hamvak hazahozatalánál Luzancy plébánosa, Jaquelin, a budapesti nagyszerű fogadtatásban vett részt, Lobry azonban és Aslan elkísérték azokat Kassára és Késmárkra is. Lobry volt az első történetírója a Rákóczi és hívei hamvai hazahozatalának.

A kassai székesegyházban, a Rákóczi sírboltjában, az egyik kőszarkofág, mely a francia marsallnak volt szánva, üresen maradt. Továbbra is francia földben nyugszik, azon kedves helyen, hol élete utolsó éveit töltötte. Agg korában, midőn elvesztette már szeretett királyát, Szaniszlót, feleségét, 1767-től 1778-ig fia mellett, ki mint a Bercsényi-ezred parancsnoka, atyja hagyományainak fenntartója és őrzője volt, bőven volt ideje visszagondolni arra a mozgalmas életre, melyben fél-századon át képes volt idegen földön általános tiszteletet és tekintélyt kivívni. Valóban nagy magaslatról tekinthetett vissza a dicsőségesen megfutott pályára. Elérte Franciaországban katonai nagy erényeivel a marsalli rangot és Magyarországon megérte azt, hogy a száműzöttek közt kegyelmet nyerve visszanyerte mint magyar mágán, főrendiházi jogait s büszkeséggel használta „Magyarország mágánusa” címét.

Mint Mikeshez 1748 jan 6-án írt és fent közölt leveleiben mondja: „Vágyom a boldogság után, hogy atyám hamvait egy napon atyáink földjére átvihessem.

A gondviseléstől mindent kell remélnünk, mivel ezen a földön minden alá van vetve a visszontagságoknak.

Mily fenséges lenne számomra, ha teljesíthetnék ily szent kötelességet“.

Ennek a vágyának teljesülését nem érthette meg és eziránt, midőn saját személyére a kegyelmet Mária Teréziától megkapta, de hazájába visszatérnie mégsem lehetett, bizonyára már nem is táplált reményt. De ha ez a reménye nem teljesült, nem érte azt sem meg, pedig a vihar rémesen közeledett és az állam régi épülete már inogni kezdett, a monarchia bukását, a francia király és királyné kivégeztetését, a jóságos Szaniszló csontjainak a sírboltból kihányását, — mily sejtelve volt hitvesének, midőn a köztemetőben, a szegények közt kívánt nyugodni, — nem érte meg, hogy a luzancy-i nép az ő kastélyát megtámadta, nem érte meg, hogy családja újra hontalanná vált alig-alig 78 évvel azután, hogy ő maga mint száműzött XIV. Lajosnál talált menedéket.

Nem érte meg és még csak sejtelve sem lehetett a jövőnek oly átalakulásáról, melyben családja újra menekülni kénytelen.

Ferenc fiának és unokájának, Lászlónak, földi maradványai jeltelenül fekszenek az anyaföldben. Hol? Ferencere nézve biztos adat hiányzik, Lászlónál annyit tudunk, hogy Kassán temették el. Sírja fölé, midőn az utolsó Berchényinek halálával a hatalmas család címerét megfordították, bizonyára állítottak bármi szerény sír- emléket. El kellett azonban annak pusztulnia, mert a kutatások eredményre nem vezettek a megszüntetett Sz. János-temetőből eltávolított sírkövek maradványai között. Csak annyit tudunk, hogy Kassa városának azon területén, hol egykor a temető volt, tették őt sírba.

A kassai földben záródik le a nagy család története. Ez a történet azonban nem hivatkozhatik a *Magistra vitæ-re*, mert nem világított arra a *lux veritatis* és ennek fényében a *justitia*. Az utódok azonban az utolsó Berchényinek a kassai földdel egybevegyült jeltelen porait a kegyelet adójával kapcsolják hálás emlékezetükben össze a kassai székesegyházban nyugvó dédatyjának, Rákóczi fővezérének és a luzancy-i templom sírboltjában fekvő fiának hamvaival, ki Franciaország marsallja és mint sírfelirata is mondja, Franciaország dicsősége lett. E dicsőség fénye azonban viasszasugárzik szülőhazájára és a magyar névre is, melyet halhatatlanná tett a magyar huszárság által, melynek mint fogalommalakult megiszemélyesítője fog élni a hadak történetében.

K É P E K J E G Y Z É K E

1. Gr. Berchényi László marsall a Szent Lajos-rend nagy szalagjával. Collection G. Cottreau	Borítékon
2. Luzancy templomának Mária-kápolnája Berchényi síremlékével	19. oldal.
3. Berchényi síremléke és ettől oldalt nejének sírfelirata.	27. „
4. Berchényi sírfelirata	35. „
5. Gr. Berchényi László marsall. Az eredeti kép a Versailles-i múzeumban, másolata gr. Széchenyi Béla ajándékából a történelmi arcképesarnokban	43. „
6. Gr. Berchényi László. Krétarajz Luzancyból	51. „
7. Szaniszló lengyel király levele 1726 február 3-ról Berchényihez, melyben részvétét fejezi ki atyja halála felett	54. „
8. Gr. Berchényi László neje, Wiet-Girard Anna	67. „
9. Gr. Berchényi Ferenc, a Berchényi huszárok utolsó ezredese. Párizsban, az Invalidusok Múzeumában.	89. „
10. Gróf Berchényi László levele 1740 nov. 1-ről gróf Pálffy Jánoshoz, a s. álműzetés alól feloldása iránt.	142. „
11. Mária francia királyné levele 1757 május 15-ről, melyben Berchényi marsallá kineveztetése alkalmából üdvözlí	144. „
12. Luzancy temploma a felkészít. kal.	177. „
13. A luzancy-i kastély bejárata a falu felől.	187. „
14. A luzancy-i kastély	197. „
15. Kata in lengyel királyné levele 1742 február 8. Berchényi Katalin Erzsébet leányának keszt-ése alkalmából	208. „
16. Zárókép. Maradvány a luzancy-i templomban a Mária-kápolna oltárának régi díszítéséből	220. „

Maradvány a luzancy-i templomban a Mária-kápolna oltárának régi díszítéséből.

